

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KİRAZ AHMET HAMDİ PAŞA’NIN MÜTAREKE
DÖNEMİNDEKİ (1918-1922) SİYASAL
FAALİYETLERİ

Merve Nur TUNÇ

2501170956

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU

İSTANBUL-2021

ÖZ

KİRAZ AHMET HAMDİ PAŞA’NIN MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ (1918-1922) SİYASAL FAALİYETLERİ

Merve Nur TUNÇ

I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi zamanında tasfiye edilen kişiler tekrar sahneye çıktı. Kiraz Hamdi Paşa da bu isimler arasındaydı. İttihatçılar zamanında, rütbesinin yükseltilmesini beklerken emekli edilmişti. Hamdi Paşa, mütareke döneminde ilk olarak Yirminci Kolordu Kumandanı olarak Ali Fuat Paşa’nın yerine atandı ve Eskişehir’de kısa bir süre kalma imkânı buldu. Burada kaldığı sürede İngilizler ve mahalli idare ile ortaklaşa olarak milli harekete karşı birtakım teşebbüslerde bulundu. Eskişehir’den İstanbul’a döndükten sonra, Ekim 1919-Kasım 1922 zarfında, Milli harekete karşı yeterince sert bulunmayan kabinelerin değiştirilmesi için toplantılara katıldı ve tasarlanan kabinelerde kendisine nazırlık verilmesi için uğraştı fakat hiçbir zaman bu hedefine ulaşamadı. İngiliz Muhipleri, Kızıl Hançer, Askeri Nigehban, Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu, Necat ve İtila Cemiyeti, Teşkilat-ı Ahmediye ve Zabitan gruplarında bulundu, kimisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu dönemde asıl faaliyetlerini ilk olarak resmi bir yapılanma olan İla-yı Vatan Cemiyeti ve daha sonra bunun yer altı uzantısı olarak görülen Tarikat-ı Salahiye çatısı altında yürüttü. Tarikat-ı Salahiye, İslam tarikatı gibi görünüp aynı zamanda Masonik bir görüntü vermeye çalışıyordu ve bu şekilde yapılanmayı benimsemişlerdi. Hamdi Paşa, gerek bu yapılar gerekse diğer faaliyetleri dolayısıyla maddi kazançlar sağlamıştı çünkü esasen faaliyetlerini arkasında görüldüğü ideolojiler için değil maddi kazançlar elde etmek için gerçekleştiriyordu. Kiraz Hamdi Paşa, Milli hareketin başarıya ulaşmasıyla İngilizler yardımıyla Romanya’ya firar etti. Yüz Ellilik listeye dahil edildi, gıyaben idam cezası aldı. Romanya’da Tarikat-ı Salahiye çalışmalarını sürdürdü ve daha sonra T.C. için muhbirlik yaptı fakat muhbirliği şüpheli görüldü. Bundan sonra kısa bir süre maddi sıkıntılar çekti ve 1935 yılında Romanya’da vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Kiraz Hamdi Paşa, İla-yı Vatan, Tarikat-ı Salahiye, Yirminci Kolordu, Yüz Ellilikler, Kuva-yı Milliye muhalifleri.

ABSTRACT

POLITICAL ACTIVITIES OF KIRAZ AHMET HAMDI PASHA DURING THE ARMISTICE PERIOD (1918-1922)

The Armistice of Mudros was signed at the end of the First World War. In this period, liquidated people during the Union and Progress administration reappeared on the scene. Hamdi Pasha was among these names, he was retired during the time of the Unionists while waiting of his rank to be promoted. During the armistice period, Hamdi Pasha was first appointed as the Commander of the Twentieth Corps, replacing Ali Fuat Pasha, and had the opportunity to stay in Eskişehir for a short time. During his stay here, he made some attempts against the national movement in partnership with the British and the local administration. After returning to Istanbul from Eskişehir, between October 1919-November 1922, he participated to the meetings to change the cabinets that were not strong enough against the National Movement and he tried to be the minister in the designed cabinets, but he never achieved this goal. He was among the founders and members of the British Enthusiasts, Kızıl Hançer, Askeri Nigehban, Anadolu İttihad-ı Vatan, Necat ve İtila, Teşkilat-ı Ahmediye and Zabitan groups. In this period, he carried out his main activities first under the İla-yi Vatan, which was an official organization, and then the Tarikat-i Salahiye, which was seen as an underground extension of it. They were trying to look like an Islamic sect and at the same time to give a Masonic image to the Tarikat-i Salahiye and they adopted this structure. Hamdi Pasha had made financial gains due to both these structures and other activities because he was essentially carrying out his activities not for ideologies behind which he appeared, but for material gains. With the success of the national movement, he escaped to Romania with the help of the British. One hundred and fifty people were included in a list, and he was sentenced to death in absentia. He continued his works in the Tarikat-i Salahiye in Romania and He acted as an informant for Republic of Turkey, but his informing was deemed suspicious. After that, he suffered financial difficulties for a short time, than he died in Romania in 1935.

Key Words: Kiraz Hamdi Pasha, İla-yi Vatan, Tarikat-i Salahiye, Twentieth Corps, 150 Persona Non Grata, Opposition to National Forces.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Kiraz Ahmet Hamdi Paşa'nın mütareke dönemindeki siyasal faaliyetleri birçoğu daha önce kullanılmamış arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır, 1919 yılında kolordu kumandanlığından başlanarak mütareke döneminde yürüttüğü çalışmalar ile kısaca firarı ve sonrasına yoğunlaşmıştır. Kiraz Hamdi Paşa'nın hayatı, içerisinde yer aldığı veya kurucusu olduğu oluşumlar ve firarından sonraki faaliyetleri hakkında sınırlı sayıda çalışma vardır. Prof. Dr. Şaduman Halıcı'nın da bu konuda makaleleri bulunmaktadır. Halıcı, çalışmalarında Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden istifade etmiş ama kurum, bizim müracaatımıza olumlu yanıt vermemiştir. Hamdi Paşa'nın biyografisi ve muhbirlik faaliyetlerine dair bilgiler ise genellikle sadece EGM arşivinde bulunmaktadır bu yüzden özellikle bu konularda ilgili makalelerden yararlanılmak durumunda kalınmıştır. Bizim çalışmamızda ise daha çok Hamdi Paşa'nın Mütareke dönemindeki faaliyetleri ele alınmıştır.

Kiraz Hamdi Paşa'nın Ali Fuat Paşa yerine Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na atanması, Eskişehir'e gelişi, kumandanlık görevini kendince yürütmesi, Eskişehir halkının ve mahalli idarenin durumu, bölgedeki İngiliz etkisi, Hamdi Paşa'nın görevden ayrılması ve bu süreçte İstanbul'da Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa Hükümetlerinin tavrı birinci bölümde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu noktada Hamdi Paşa'nın faaliyetleri üzerinden bahsedilen bu durumlar da tahlil edilmeye çalışılmış ve bazı saptamalar yapılmıştır. Bu anlamda mevcut literatürü destekleyici katkılar yapılmıştır. Birinci bölüm ağırlıklı olarak ATASE Arşivi belgeleri kullanılarak oluşturulmuş, hatıralar ve araştırma eserlerle desteklenerek bir bütün kurulmaya çalışılmıştır. Kiraz Hamdi Paşa'nın Eskişehir'den İstanbul'a döndükten sonra firarına kadar geçen, Ekim 1919-Kasım 1922 dönemi ikinci bölümde anlatılmıştır. Bu bölümde Hamdi Paşa'nın milli mücadeleye muhalif diğer isimler ve kuruluşlarla birlikte yaptığı faaliyetler, özellikle tarikat-cemiyet çalışmaları ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Hamdi Paşa'nın karakteri temelinde faaliyetlerindeki esas amaçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarikat-cemiyet konuları irdelenerek söz konusu olgulara bu dönemde ne kadar rağbet edildiği, bu yapıların kimler tarafından desteklendiği ve işleyişleri gibi

hususlar ortaya konulmak istenmiştir. Öte yandan milli harekete karşı yürütülen faaliyetlerde muhaliflerin nasıl bir işbirliği içerisinde bulunduğu da vurgulanmıştır. İkinci bölümde daha çok TİTE Arşivi belgeleri kullanılmış, bunlar gazeteler ve araştırma eserlerle tamamlanmıştır. Üçüncü bölüm Hamdi Paşa'nın 1922 yılında firar etmesi ve sonrasındaki gelişmeleri içerir. Mütareke sonrasından ölümüne kadar olan çalışmaları, temasları ve özellikle muhbirlik faaliyetleri esasen mütareke dönemindeki tavrını anlamlandırmak ve Hamdi Paşa'yı bütün olarak değerlendirebilmek adına oldukça önemlidir. Çünkü asıl karakteri bu dönemdeki hareketleri incelendiğinde ortaya çıkar ve mütareke dönemindeki bazı faaliyetleri bu açıdan anlam kazanır. Ayrıca bu bölümde Hamdi Paşa'nın mütareke döneminde kurduğu yapılanmalara mensup kişilerin İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmalarıyla ortaya çıkan durumlar ve bu yapıların iç yüzü aktarılmak istenmiştir. Üçüncü bölümde gazeteler ve hatıraların kullanımına ağırlık verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada mütareke döneminde milli harekete karşı muhalif olan çevrenin zihniyetine, iş birliklerine, kendi aralarında çatışmalarına ve bu çerçevede milli hareketin karşılaştığı güçlüklerle Hamdi Paşa özelinden özgün bir bakış ortaya konulmak istenmiştir.

Öncelikle bu çalışmanın ortaya çıkması için çok büyük bir emek harcayıp, çalışmanın her aşamasında kıymetli vaktini bana ayıran ve sabırla yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU'ya en içten teşekkürü borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca değerli birikimlerinden istifade ettiğim, İstanbul Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nın saygıdeğer hocaları Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a, Prof. Dr. Halil Bal'a, Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a, Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt'a ve Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'ye şükranlarımı sunarım. Diğer taraftan bu tezin yazılma sürecinde her zaman desteklerini hissettiğim arkadaşlarım Ali CEYLAN, Hüseyin ŞENSOY, Esra BAŞ, Turgay TUNALI ve Çağdaş Taylan SALIN'a minnettarım. Tez çalışmam sırasında istifade ettiğim ATASE Arşivi, TİTE Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, IRCICA Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi ile çalışanlarına da teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tezin yazım sürecinde her zaman sabırla beni destekleyen kıymetli aileme en içten duygularıyla teşekkür ediyorum. Ayrıca her zaman yanımda hissettiğim ve akademik eğitimimde manevi açıdan en büyük pay sahibi olan rahmetli dedem Ali ÖZALTIN'a minnettarım, kendisi olmasaydı bu yola çıkamazdım.

Merve Nur TUNÇ

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRAZ HAMDİ PAŞA’NIN ESKİŞEHİR’DEKİ FAALİYETLERİ

1. MÜTAREKEDEN HAMDİ PAŞA’NIN ATANMASINA DEĞİN ESKİŞEHİR’DEKİ MEVCUT DURUM.....	10
2. YİRMİNCİ KOLORDU KUMANDANLIĞI’NA ATANMASI.....	12
3. ESKİŞEHİR’DEKİ FAALİYETLERİ.....	16
4. ESKİŞEHİR’DEN AYRILMASI.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL’A DÖNDÜKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ (EKİM 1919-KASIM 1922)

1. KABİNE KURMA ÇALIŞMALARINA KATILMASI.....	35
2. KİRAZ HAMDİ PAŞA’NIN KURDUĞU VEYA İÇERİSİNDE YER ALDIĞI OLUŞUMLAR.....	45
2.1. İla-yı Vatan Cemiyeti.....	45
2.2. Tarikat-ı Salahiye.....	55
2.3. İngiliz Muhipleri Cemiyeti.....	70
2.4. Askeri Nigehban, Kızıl Hançer Cemiyetleri.....	72

2.5. Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu.....	75
2.6. Necat ve İtila Cemiyeti.....	75
2.7. Zabitan Grubu.....	76
2.8. Teşkilat-ı Ahmediye.....	76
3. RUMLARLA TEMASLARI.....	80
4. ENVER PAŞA İLE TEMAS ETTİĞİNE DAİR İDDİALAR.....	80
5. EKİM 1919'DAN SONRAKİ DİĞER FAALİYETLERİ.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ TERKETTİKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ VE GİYABEN YARGILANMASI

1. FİRARI VE SONRASI.....	85
2. YÜZ ELLİLİK LİSTENİN HAZIRLANMASI VE KİRAZ HAMDİ PAŞA'NIN LİSTEYE ALINMASI.....	90
3. TARİKAT-I SALAHİyecİLERİN YARGILANMALARI VE FAALİYETLERİ HAKKINDA MAHKEMELERDE ORTAYA ÇIKAN BAZI ÖNEMLİ DETAYLAR.....	92
4. 1925 YILINDAN SONRAKİ FAALİYETLERİ.....	98
5. TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİN MUHBİRLİK YAPMASI.....	102
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	114
EKLER.....	124

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
ATA.	:	Atatürk Koleksiyonu
ATASE Arşivi	:	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BEO	:	Bab-ı Ali Evrak Odası
Bkz.	:	Bakınız
BOA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
DH. HMŞ.	:	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. İ. UM.	:	Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye
DH. ŞFR.	:	Dahiliye Nezareti Şifre Kalem
Ed.	:	Editör
HİF	:	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İ. DUİT.	:	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ. TAL.	:	İrade Taltifat
İSH.	:	İstiklal Harbi Koleksiyonu

İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
M.M. Grubu	:	Mim Mim Grubu
MV.	:	Meclis-i Vükela
No	:	Numara
s.	:	Sayfa
TBMM GCZ	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TİTE	:	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Esntitüsü
Yay. haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İtilaf kuvvetleri açısından halledilmesi gereken iki büyük mesele vardı. İlkin henüz yeni sayılabilecek ama dünya kuvvet dengesini alt-üst etme potansiyeline sahip ve imparator II.Wilhelm'in emperyalist politikası doğrultusunda giderek daha büyük bir tehdit oluşturmaya başlayan Alman gücünün kırılması önemliydi. Bir diğer önemli husus da artık çökme aşamasına gelmiş olan ve II.Wilhelm'in nüfuzunu giderek artırdığı Osmanlı'nın paylaşılması ve tasfiyesi, yani "Şark Meselesi"nin nihai olarak halledilmesi meselesiydi. Gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de askerî açıdan kendileriyle rekabet edebilecek pozisyona gelen Almanya karşısında İngiltere-Fransa-Rusya ittifakı böylece şekillenmişti. Daha sonra İtalya da İtilaf devletleri tarafında savaşa dahil olacaktı. İtilaf devletleri nüfus ve askeri kuvvet bakımından Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne karşı yine de üstün durumdaydı. Savaşın başlaması bir kıvılcıma kalmıştı ve 1914 yılı yazında Avusturya-Macaristan Veliahdı ve eşinin Saraybosna ziyareti sırasında bir Sırp tarafından öldürülmesiyle savaşın fitili Avrupa'da ateşlenmişti.

Osmanlı Devleti Trablusgarb ve Balkan savaşlarında kendisini ittifak içerisinde gördüğü Almanya'dan herhangi bir yardım alamamıştı. Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi iktidarda bulunuyordu. İttihatçı yönetim bu durum karşısında Almanya'dan başka devletlerle ittifak kurma arayışına yönelmişti. Ancak hiçbir devlet Osmanlı'yı askeri güç bakımından ittifak yapmaya değer bulmuyordu ve Osmanlı Devleti, bu devletler açısından paylaşılması düşünülen bir sahaydı. Tüm bu gelişmeler ve Almanya sempatzanı olarak görülen İttihatçı yönetim, Osmanlı'yı Almanya'ya yaklaştırıyordu. Merkezi devletler tereddütlerine rağmen Osmanlı Devleti ile ittifak yapmıştı. Bundan sonra Osmanlı, genel seferberlik ilan etmiş ve Meclis-i Mebusan tatil edilmişti. Osmanlı, bu noktaya kadar dahil olduğu ittifakı bir savunma iş birliği olarak görüyordu fakat müttefikleri Osmanlı'nın bir an evvel savaşa fiili olarak girmesi gerektiği görüşündeydiler.¹ Almanlar Osmanlı'nın maddi ve askeri arzularının karşılanması talebini Osmanlı'nın savaşa katılma şartına

¹ Cezmi Eraslan, "Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 608-613.

bağlıyordu. Neticede, özellikle Enver Paşa'nın oynadığı rolle, Karadeniz'de Rus limanlarının Osmanlı donanması tarafından vurulması sonucu Osmanlı Devleti savaşa dahil oldu.

Osmanlı ordusu Trablusgarb ve Balkan Savaşları sebebiyle güçlü bir durumda değildi. Ayrıca Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde giriştiği ordudaki tasfiye faaliyetleri de ordunun yapısını değiştirmişti.² Neticede Osmanlı ordusundan fazla bir başarı beklenmiyordu ama Türkler mümkün olduğu kadar sayıda İtilaf kuvvetini üzerlerine çekebilir ve Almanları bir nebze rahatlatabilirdi. Diğer yandan halifenin bir cihat çağrısı yaparak dünya çapında Müslümanları İtilaf devletlerine karşı harekete geçirmesi de bekleniyordu. Askeri açıdan Osmanlı orduları, özellikle Çanakkale ve Irak'ta kendilerinden beklenenden daha yüksek bir performans göstermiş olsa da³ Kafkasya ve Suriye'de aynı başarıyı gösteremedi.⁴ Savaş ilerledikçe cepheler genişliyor ve başka devletler de savaşa dahil oluyordu. Özellikle Amerika'nın savaşa girmesiyle durum tamamen İtilaf devletleri yararına gelişmiş ve Osmanlı'yı paylaşma planları başlamıştı.⁵ Bu sırada 3 Temmuz 1918'de Sultan Mehmet Reşat vefat etmiş yerine Mehmet Vahdettin tahta geçmişti ve savaş, toprak kayıplarıyla Osmanlı Devleti aleyhinde devam ediyordu.⁶

Savaşın sonlarına yaklaşıırken Osmanlı kuvvetleri, Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nin etkisiyle ilerleme kaydetmiş ama genel anlamda art arda yenilgiler yaşamaya başlamıştı. Güney cephesinde İngilizler karşısındaki süratli gerileme sonucu Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra Anadolu'yu savunma yolunda tedbirler almaya başlayacaktı. Müttefik Bulgaristan'ın ateşkes ilan etmesiyle Almanya ile Osmanlı Devleti'nin doğrudan ilişkisi de kesilmiş oluyordu. Böyle bir ortamda Talat Paşa hükümeti istifa etmiş ve Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümet tüm kanalları kullanarak mütareke yapmaya gayret etmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi

² a.g.m., s. 617, 618.

³ a.g.m., s. 625, 626.

⁴ a.g.m., s. 621.

⁵ a.g.m., s. 628, 629.

⁶ Şener Boztaş, "Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye-Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri, Ekim-Aralık 1918", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 23.

imzalanmıştı.⁷ Mütareke'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti açısından iç ve dış siyasette artık yeni bir tablo ortaya çıkmış olacaktı.

Mondros Mütarekesi ilkin kamuoyunda olumlu karşılanırsa ve bir rahatlama getirse de bu tablo çok kısa sürdü. İçinde kimi İttihatçı isimleri de barındıran İzzet Paşa hükümeti, İzzet Paşa'nın Padişah Vahdettin ile yaşadığı gerilim sonucu istifa etmiş ve 11 Kasım 1914'te Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştu.⁸ Vahdettin bu değişik ile hükümeti İttihatçılardan arındırarak İtilaf devletleri üzerinde olumlu bir etki yapmayı düşünüyordu.⁹ 13 Kasım'da İtilaf donanmasının İstanbul'a gelmesiyle tablo kararmaya başladı. Diğer yandan İttihatçı ileri gelenler yurt dışına kaçtılar.¹⁰ Böylece İttihatçıların dönemi iktidardaki rolleri açısından kapanmış oluyordu. İtilaf kuvvetleri mütareke hükümlerini kendi lehlerine geniş bir şekilde yorumlayarak birçok bölgede işgallere başladılar. Özellikle mütarekenin yedinci maddesi İtilaf kuvvetlerine, gerçekte durum öyle olsun veya olmasın, asayişin bozuk olduğu ve kendilerini tehdit altında gördüklerini ileri sürdükleri yerleri işgal etmelerine zemin oluşturmuştu. Sonuçta İtilaf kuvvetleri mütareke maddelerinin açık halinden ziyade bu maddelerin yorumlarına dayanarak hareket ettikleri için mütareke dönemi Osmanlı açısından ilkin beklenenden çok daha sıkıntılı bir sürece dönüştü.¹¹

4 Mart 1919 tarihine gelindiğinde, İngiltere ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini düşünen Hürriyet ve İtilaf Fırkalı Damat Ferit Paşa'nın kabinesi kurulmuştu.¹² Damat Ferit Paşa'nın amacı Vahdettin'in şahsında bir mutlakiyet kurmak yönündeydi.¹³ Sultan Vahdettin Mondros Mütarekesi için temsilci olarak dahi ısrarla Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istemişti ancak mevcut kabinenin buna karşı çıkmasıyla bu kararından dönmüştü.¹⁴ Damat Ferit Paşa, İTC karşıtlığını ve kendisiyle padişahın İngiltere'ye umut bağladıklarını vurgulayacak derecede

⁷ Eraslan, **a.g.m.**, s. 636, 637.

⁸ Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul'un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 39.

⁹ Boztaş, **a.g.t.**, s. 79.

¹⁰ **a.g.t.**, s. 81.

¹¹ Aydoğdu, **a.g.t.**, s. 25, 26.

¹² Jaeschke, **a.g.e.**, s. 19.

¹³ Adıvar, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁴ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C.I, İstanbul, Emre Yayınları, 2000, s. 83.

İngiliz taraftarıydı.¹⁵ Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz komutanlarının raporlarında dahi Damat Ferit'in İngiltere'ye teveccüh göstermek için, İngiltere kimi isterse Ferit Paşa'nın onu tutuklayabileceği bildiriliyordu.¹⁶ Bu doğrultuda 9 Mart tarihinde hala ülkede bulunan İttihatçıların önde gelenlerinin bir kısmı tutuklanmıştı.¹⁷ HİF yanlısı basın da daha geniş çaplı tutuklamalar yapılmasını istiyordu. Bu noktadan sonra meydan İTC karşıtlarına kalmıştı ve kalan İTC mensupları ile HİF arasında adeta bir kavga başlamış oluyordu. Ferit Paşa Hükümeti kimi durumlarda İTC'ye karşı şiddetli intikam hırsıyla hareket ederek işi adeta bir kan davasına dönüştürüyordu. Hükümet, memleketin içerisinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak İTC yönetimini görüyor ve halen bu kişilerin ülke genelinde asayişsizlikler çıkarmaya çalıştığı yönünde algı oluşturmak istiyordu ve bunların hemen tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmeleri gerektiğini düşünüyordu.¹⁸ Bundan sonra olaylar birbirini kovaladı. Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmeye başladı. Bu olay ülke çapında tepkilere sebep oldu ve bundan dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya ayak basmasıyla artık yeni bir dönem başlamış oluyordu. Ancak bundan önce birçok bölgede milli bağımsızlığı korumak için, İttihatçıların önemli rol sahibi olduğu müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmuştu ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeden önce bunlarla temas etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yürüttüğü çalışmalar İstanbul'u rahatsız etmiş ve geri çağırılmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, ordudan istifa edip sivil olarak çalışmalarına devam etmişti.¹⁹

Aslında bu dönemdeki İTC-HİF kavgasının bir yönü, HİF açısından İngilizlere yaranma yolunda seyreliyordu çünkü İTC karşıtlığı ekseninde yaptıkları her faaliyet bir biçimde bu kapıya çıkıyordu. İlerleyen dönemlerde de önder kadrosunu İTC kökenli olarak gördükleri milli harekete karşı olan hareketleri yine bu hedefe hizmet edecekti. Padişah da İngiliz himayesine taraftar bir pozisyonda durarak önceleri İTC'ye ve daha sonra milli harekete karşı ipleri eline alma gayreti

¹⁵ Ş. Can Erdem, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Kuva-yı Milliye Karşı Takip Ettiği Siyaset", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı:4, yıl: 2/Ağustos 2004, s. 23.

¹⁶ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁷ Ş. Can Erdem, "Sadrazam Damat Ferit Paşa", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 12.

¹⁸ **a.g.t.**, s. 16-18.

¹⁹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 119-121.

içerisinde olacaktı. Bu dönemde İngiltere ve genel anlamda İtilaf Devletleri açısından ise Osmanlı Devleti hiç olmadığı kadar parçalanmaya ve yok olmaya elverişli görülüyordu.²⁰ Osmanlı padişahı ve hükümetin tavrı da bu durumda İngilizlerin işine geliyor onları, ilerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere, çeşitli iş birliklerine yönlendiriyordu. Bu durumda İTC döneminde bir şekilde etkisizleştirilmiş kişiler kendilerine saray ve İngiltere gibi iki önemli dayanak bularak tekrar sahneye çıkmış oluyordu. Kiraz Hamdi Paşa da böyle bir dönemde tekrar vazife başına gelenler arasında olacaktı ve tüm bu kuvvetlerle beraber, detaylı şekilde bahsedileceği üzere, milli harekete karşı bir noktada konumlanacaktı.

Kiraz Ahmet Hamdi Paşa, fahri padişah yaverlerinden olup emekli Erkan-ı Harbiye Mirlivasıydı.²¹ Simasının yakışıklılığından dolayı “Kiraz” lakabını almıştı.²² 27 Haziran 1871’de Hersek’e bağlı Nişkiç’in Ragova köyünde doğmuştu. Babası Binbaşı Necip Bey, Prizren’de Zeza ailesine mensuptu.²³ Annesi Naciye Hanım, Anadolu’nun köklü ailelerinden birinin kızıydı, Naciye Hanım’ın babası II. Abdülmecit döneminde sarayda emir çavuşu olan Miralay Hüseyin Bey’di. Kiraz Hamdi, ilköğretimi Prizren’de bir Rum okulunda okudu. Eğitimine İşkodra, Trablusgarb, Hanya ve Manastır’da devam etti. Liseyi Bursa Askeri İdadisi’nde tamamladı ve 1888’de Harbiye Mektebi’ne kaydoldu. 1891’de Mülazım unvanıyla Erkan-ı Harbiye okuluna girdi. 1894’te Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle eğitimini tamamladı. 1897’de Kolağası rütbesiyle, çeşitli nişan ve madalyalar verilerek Belgrat’ta askeri ateşe olarak görevlendirildi. 1898’de binbaşı oldu. Bundan sonra Rus Çarı Nikola nezdine murahhas olarak gönderildi. 1899’da özel vazifeyle Niş’e gitti, aynı sene Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ hudut müfettişliği yaptı.²⁴ Hamdi Paşa bu görevinde başarı sağlamıştı. Sırbistan sınır müfettişi iken Padişah Abdülhamit tarafından kendisine altın verilerek taltif edilmişti.²⁵ Bundan sonra Mirliwa rütbesini aldı. Meşrutiyet dönemine değin Altın İmtiyaz, Altın Liyakat,

²⁰ Adivar, **a.g.e.**, s. 19.

²¹ Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahdeddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1969, s.369.

²² Kamil Erdeha, **“Yüzellilikler yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi”**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998, s. 194.

²³ Kiraz Hamdi Paşa, muhbirlik yaptığı dönem kimi zaman “Hamdi Zeza” lakabını kullanmıştı.

²⁴ Şaduman Halıcı, “Yüz Ellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, **Belgi Dergisi**, sayı:20, yıl: 2020/II yaz, s. 2345.

²⁵ **BOA, İ. TAL.**, Dosya No. 216, Gömlek No. 16, 2 Eylül 1317 (15 Eylül 1901).

Birinci Mecidi, Birinci Osmani, Yemen ve Girit madalyaları, Hicaz Şimendiferi Altın madalyaları gibi ödülleri aldı.²⁶ Meşrutiyet ilan edilmeden önce Hamdi Paşa'nın ferikliğe yükseltilmesi kararı çıktı ancak Meşrutiyet'in ilanı ile bu gerçekleşmedi, Üsküp Fırka Kumandanlığı'na getirildi. İTC yönetimi rütbesini yükseltmediği için Hamdi Paşa onların karşısında durdu. Bunun üzerine rütbesi miralaylığa indirildi ve Şark Vilayetleri Tensikat Başkanı yapıldı. Bazı bölgelerde Jandarma teşkilatına çeki düzen vermek amacıyla faaliyetler yürüttü. 1911'den önce Yemen'de fırka kumandanlığı yaptı ve tekrar mirlivalığa yükseldi. 1912'de istifa etti. 1913'e kadar San'a ve Hadide'de bulundu, 1913'te İstanbul'a geldi. İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında emekli oldu.²⁷ Hamdi Paşa iki defa evlendi. İlk eşi dört yıllık evli iken 1903 yılında doğum sırasında vefat etmişti ve bir kızı dünyaya gelmişti. İkinci evliliği ise on sekiz sene sürmüş ve ise üç kızı olmuştu, daha sonra eşi hastalanmış ve vefat etmişti. Kızlarının isimleri Melek, Perihan, Neriman ve Mührican'dır.²⁸

Kiraz Hamdi Paşa'nın kişiliğini anlamak, faaliyetlerini temellendirmek adına yardımcı olacaktır. Hamdi Paşa'nın entelektüel görünen bir yönü vardı. Çok iyi seviyede Arapça, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce, Ulahça, Arnavutça, Sırpça ve Rusça biliyordu.²⁹ Piyano çalıyordu. Resim yapıyordu.³⁰ Yazarlık yönü de vardı. Rehber-i Fenni, Süvari'nin Sahra Hidematı ve Demirköprücülük isimli kitaplar yazmıştı.³¹ Bu kitaplarda görev yaptığı mekanlarla alakalı izlenimleri vardır. Bunlara göre Kiraz Hamdi Paşa gittiği yerlerde dikkatli gözlemler yapmıştı ve kitabında özellikle misyonerlik, din, tarih ve felsefe ile ilgili kısımlar ağır basıyordu.³² Ahmet Hulusi isimli şahsın mütareke dönemi izlenimlerinde Kiraz Hamdi Paşa yer alır. Ahmet Hulusi, Kiraz Hamdi Paşa'yı, Yirminci Kolordu Kumandanı olarak Eskişehir'e gitmeden iki gün önce, Kadıköy vapurunda görmüştü. Kiraz Hamdi Paşa'nın yanında Doktor Tevfik Rüştü Bey de vardı. Hamdi Paşa, elinde

²⁶ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2345.

²⁷ **a.g.m.**, s. 2346.

²⁸ **a.g.m.**, s. 2360.

²⁹ **a.g.m.**, s. 2347.

³⁰ "Ahmet Refik Bey'in ve Feyzullah'ın İsticvabı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s. 3.

³¹ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2345.

³² "Bizde Casusluk", **Tan**, 28 Ağustos 1935, No. 3431, s. 4.

Arnavutlukla ilgili bir el yazması defter taşıyordu ve bu defterin bir Arnavutluk heyeti tarafından Avrupa'ya götürüleceğini, kendisinin de bunun tashih işiyle uğraştığını söylemişti. Ahmet Hulusi'ye göre Hamdi Paşa'nın "yüksek, neşeli, kabadayı ve küstah bir ifadesi" vardı.³³

Hamdi Paşa'nın başında bulunduğu Tarikat-ı Salahiye içerisinde Ahmet Refik Bey'in de ismi geçiyordu ve kendisi İstiklal mahkemesinde bu sebeple yargılanmıştı. Ahmet Refik Bey'in ifadesine göre Kiraz Hamdi Paşa'nın alaycı bir kişiliği olduğu anlaşıyor. Hamdi Paşa için, "Hürriyet ve İtilaf'a gelir, dalkavukluk ederdi" der. Hamdi Paşa, Ahmet Refik Bey'e latife yaparak "Hanedan-ı saltanat tarihini yazıyorum, gel valide sultanlara ait kısımları tashih et" demiştir.³⁴ Gerçekten de Ahmet Refik Bey, Hamdi Paşa'nın Osmanlı hanedanı hakkında yazdığı kitabı tashih etmiştir.³⁵ Tarık Mümtaz Göztepe: "Zeki, müteaddid lisanlar bilir ve güzel yazar ve konuşur bir adam olan Hamdi Paşa'nın ciddiyetinden, padişah'tan en genç vatandaşlara kadar herkes şüpheliydi. Alabildiğine laubali ve sefahate meyyal olan bu zata Sultan Vahideddin para yetiştirmekten usanmış" der.³⁶ Sürgün yıllarında Vahdettin'in yanında bulunan, Başkalfa Rumeysa Aredba ise hatıralarında Kiraz Hamdi Paşa ile ilgili; "Berberbaşı Mahmut Bey İstanbul'da geride bıraktığı ailesine pek büyük bir hasret çekiyordu. Onu teselli eden Kiraz Hamdi akıldan nasipsiz biriydi... Kiraz Hamdi Paşa'yı merak edenler, bana nasıl biriydi diye sual edince, daima şu cevabı kabil bularak vermişimdir: O Allahlıktı, derdim. Hakikaten Kiraz Hamdi akılsızdı, hiç düşünmeden konuşan, sızlanmaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdı. Zaten bunun nasıl paşa makamına yükseldiğini pek merak ve hayret etmişimdir" der.³⁷ Ali Fuat Paşa ise Hamdi Paşa için, "Kiraz Hamdi Paşa'yı az tanırım. Fakat onun hakkında işittiklerim çoktur, öteden beri saray adamı olmakla geçinir ve iyi bir saray bendegandır. Zeki ve malumatlı derler. Bunun şimdilik

³³ "Yakın Maziye Ait Hatıraların Tedaileri", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1340 (1924), No. 185, s. 2.

³⁴ "Ahmet Refik Bey'in ve Feyzullah'ın İsticvabı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s. 3.

³⁵ "Tarikat-ı Salahiye Müesseselerinin Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1341 (1925), No. 421, s. 2.

³⁶ Göztepe, **a.g.m.**, s. 369.

³⁷ Rumeysa Aredba, **Sultan Vahdeddin'in San Remo Günleri**, ed. Edadil Açba, İstanbul, Timaş yayınları, 2009, s. 57. (Rumeysa Aredba: Padişah Vahdettin'in baş kalfasıdır. Vahdettin'in sürgün yıllarında yanında bulunmuştur. 1927'de Türkiye'ye dönmüştür fakat Vahdettin'in saraylısı olduğu için Türk vatandaşı olamamış ve İtalyan kimliği ile ölmüştür.)

ehemmiyeti yok, fakat ahlakına da itimat edilmeyeceğini söylerler” der. Ayrıca Kiraz Hamdi Paşa’nın aciz ve maneviyatının bozuk olduğunu da dile getirir.³⁸ Ziya Şakir’e göre birçok kimseler Kiraz Hamdi Paşa’nın Bektaşî olduğunu söyler fakat “Bektaşî tarikatı ihtirastan tamamıyla nefret bir akideye merbuttur” onun için Hamdi Paşa’nın Bektaşîliğinin ancak bir taklitten ibaret olabileceğini belirtir.³⁹ Diğer muhaliflerin de Hamdi Paşa hakkındaki düşünceleri olumsuzdur. Mesela Miralay Sadık’a göre Hamdi Paşa, zevk ve sefaya düşkün, sadakatten uzak biriydi.⁴⁰ Muhaliflerin Hamdi Paşa’ya karşı tavrı firar yıllarında daha da netleşmiş ve ikili oynadığı gerekçesiyle kendisine itimat edilmemesi gerektiği ve hatta bu şekilde gelir elde etmek için kendisini 150’lik listeye bizzat dahil ettirdiği düşünülmüştü.⁴¹ Hamdi Paşa da onlar hakkında olumsuz fikirlere sahipti. Mehmet Ali için “kuzu derisine bürünmüş azılı bir kurt”, Gümülcineli İsmail için “meşhur dolandırıcı”, Vehip Paşa için “ispinoz kuşu” ifadelerini kullanıyordu. Bununla beraber o dönem için hanedan mensuplarından da memnun değildi.⁴²

Hamdi Paşa hırslı ve kendine güvenen bir kişiydi. Damat Ferit Paşa ikinci kabinesini teşkil edeceği zaman Harbiye nazırı olarak Hamdi Paşa’yı düşünmüştü, bu fikrini yanında bulunan Şaban Efendi’ye açtığında Şaban Efendi hangi Hamdi Paşa olduğunu sormuş, Kiraz Hamdi Paşa cevabını alınca “Efendimiz, Kiraz leziz bir meyvedir lakin bendenize kalırsa şimdi zamanı değildir” demişti. Damat Ferit Paşa bunun sebebini sorduğunda “Efendim, Hamdi Paşa, iyi bir adamdır, hoş adamdır, güzeldir, yakışıklıdır, hoş a gider fakat bunlara mukabil orduda pek fena bir şöhreti vardır. Eğer kendisini harbiye nezaretine getirirseniz ordunun isyanına sebebiyet verirsiniz” cevabını verir. Bundan sonra Şaban Efendi, Hamdi Paşa’nın özel hayatıyla alakalı bazı şeyler de anlatmış ve Damat Ferit Paşa bu fikrinden vazgeçmişti. Bu konuşmadan on beş gün sonra HİF erkanına bir münasebetle bir yemek verilmişti ve yemeğe Kiraz Hamdi Paşa ile Şaban Efendi de davet edilmişti. Yemek sırasında söz kabine meselesine gelince Hamdi Paşa öfkeli bir şekilde Şaban

³⁸ Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2000, s. 232-235.

³⁹ “Osmanlı Saltanatı Göçerken”, **Son Posta**, 30 Ekim 1935, No. 191, s. 9.

⁴⁰ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2348.

⁴¹ **a.g.m.**, s. 2349.

⁴² **a.g.m.**, s. 2358.

Efendi'yi göstererek “Ben Harbiye nazırı olacaktım fakat şu adamı görüyor musunuz? O mani oldu” demişti.⁴³ Ayrıca muhbirlik yaptığı dönemde kendini İngiliz istihbarat ajanları ile kıyaslamış ve onlardan daha faal, cevval ve zeki olduğuna inanmıştı.⁴⁴

Cumhuriyet dönemi basınında çıkan haberlere bakılırsa Hamdi Paşa dış görünüşüne fazlasıyla dikkat eden bir kişiydi: İltica etmek için İngiliz sefarethanesine sığındıkları sırada dahi bunu ihmal etmemiş, sefarethanede akıbetlerini beklerken, kadın çantasına benzeyen bir cüzdandan ayna çıkarıp yüzündeki kırışıklıklara masaj yapmıştı.⁴⁵

İlerleyen kısımlarda sıkça bahsedileceği üzere, Hamdi Paşa maddiyata oldukça düşküdü. Romanya'ya firar ettiğinde siyasi faaliyetlerinin yanı sıra kişisel iktisadi faaliyetlerini de yürütüyordu. 1930 yılında Romanya'da Silistre ve Pazarcık bölgelerinde bulunan Türklerin maddi durumları iyi değildi çünkü 1913 tarihli arazi kanunu ile devlet Türklerin topraklarına el koymuştu. İddiaya göre Kiraz Hamdi Paşa, Trabzon eski Polis Müdürü Hicabi ve Şeyh Ramiz gibi isimler, bu halde bulunan Romanya Türklerinin üzerinden, onları bir şekilde ikna edip dolandırarak geçinmeye çalışmışlardı.⁴⁶ Ayrıca Hamdi Paşa muhbirlik çalışmalarını da maddi kaygılarla yapmıştı. Bu dönemde kendisinin tamamen cumhuriyetçi olduğunu fakat memlekete dönmek istemediğini ve Türkiye Cumhuriyeti için belli bir tahsisat karşılığında ne istenirse yapabileceğini söylemişti.⁴⁷

⁴³ “Harbiye Nazırı Oluyordum Şu Adam Mani Oldu”, **Tan**, 16 Şubat 1938, No. 39, s. 9.

⁴⁴ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2356.

⁴⁵ “Bir Ölünün Hatıra Defterinden: Hainlerin İçyüzü”, **Son Posta**, 16 Şubat 1932, No. 561, s. 11.

⁴⁶ “Şikayet: Romanya Türkleri Hiç De İyi Vaziyette Değiller”, **Milliyet**, 4 Mayıs 1930, No. 1520, s. 3.

⁴⁷ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2350.

1. BÖLÜM

KİRAZ HAMDİ PAŞA'NIN ESKİŞEHİR'DEKİ FAALİYETLERİ

1. MÜTAREKE'DEN HAMDİ PAŞANIN ATANMASINA DEĞİN ESKİŞEHİR'DEKİ MEVCUT DURUM

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada sadarete Ahmet İzzet Paşa bulunuyordu. Ancak Padişah Vahdettin'le yaşadığı anlaşmazlık sonucu istifa edince Tevfik Paşa sadarete getirildi ve 11 Kasım 1918'de vazifeye başladı.⁴⁸ Tevfik Paşa'nın yaklaşık dört ay süren sadareti⁴⁹ İtilaf devletlerinin işgalleri ve baskılarıyla geçti. İtilaf kuvvetleri özellikle İttihatçıların üzerine daha radikal biçimde gidilmesini istiyorlardı ve Mart ayı başlarında Sultan Vahdettin İtilaf kuvvetleri ile daha yoğun iş birliği yapabilecek bir ismi, Damat Ferit Paşa'yı sadarete getirdi. 13 Kasım'dan beri İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa da bu süre zarfında siyaseten bir şeyler yapmanın yollarını aramış, Ahmet İzzet Paşa lehinde faaliyetlerde bulunmuş ancak o da Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi bunun mümkün olmadığı kanaatine vararak Anadolu'ya geçerek orada bir direniş örgütlemekten başka seçenek olmadığını düşünmeye başlamıştı.⁵⁰ Kazım Karabekir Paşa gibi Ali Fuat Paşa da bu maksatla Anadolu'ya kolordularının başına gitmişler, Mustafa Kemal Paşa da Damat Ferit Paşa hükümetinden aldığı teklif üzerine, bunu bir fırsat bilerek ordu müfettişi olarak 16 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. Bu arada 15 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'i işgali büyük tepki uyandırmış, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa da işgallere karşı halkı tepki vermeye teşvik ederek mitingler tertip ettirmişti. Bundan rahatsız olan İtilaf kuvvetlerinin baskısıyla İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırılmıştı.⁵¹ Direniş yanlısı isimlerin Mustafa Kemal Paşa ile Amasya'da yaptığı toplantı neticesi Sivas'ta bir kongre

⁴⁸ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 3.

⁴⁹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I "1919-1980", İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, S.97.

⁵⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.I "Mutlakiyete Dönüş 1918-1919", Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 286, 287.

⁵¹ a.g.e., s. 345, 346.

toplanmasına karar verilmiş, ancak Mustafa Kemal Paşa bundan önce Erzurum Kongresi'ne katılmak için harekete geçmişti.⁵² Tüm bu faaliyetler İstanbul Hükümeti'ni endişeye düşürmüş ve Mustafa Kemal Paşa görevden alınmıştı. Ancak o zaten bu karar öncesi istifa ederek mücadeleye sivil olarak devam etme kararı almıştı.

Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine göre İtilaf devletleri kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumda stratejik noktaları işgal edebileceklerdi. İngilizler de diğer İtilaf kuvvetleri ile birlikte bu hükmeye dayanarak 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren demiryolu hattı boyunca işgallere başladılar. Eskişehir, İstanbul-Ankara demiryolu hattında mühim bir nokta idi; Konya ve İzmir'e kadar olan hatların kesişim yolu üzerindeydi.⁵³ Eskişehir tren istasyonu 22 Ocak 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmiş ve daha sonra işgal genişletilerek devam ettirilmişti. İngilizlerin hedefi mühim noktalara sahip olarak her şekilde durumu kendi çıkarına kullanmaktı. Eskişehir de bu hedefleri için bir üs konumundaydı ve burada tam hâkimiyet kurulduğu takdirde geniş bir bölgeye yayılmak, bilhassa asker sevkiyatı açısından, kolaylaşacaktı. Nitekim bu durum gerçekleşmiş, birçok noktaya asker sevkiyatlarını ve daha birçok faaliyeti buradan yapmışlardı.⁵⁴

Eskişehir bu dönemde İstanbul'daki hükümete bağlı olan merkezlerden biriydi çünkü İstanbul'un adamı durumundaki Mutasarrıf Hilmi Bey ve onu destekleyen General Solly Flood'un birliği burada bulunuyordu.⁵⁵ Ali Fuat Paşa, İstanbul'dan Anadolu'ya geçerken hükümet tarafından kendisine kolordusunun Konya'da bulunan merkezinin Ankara'ya taşınacağı söylenmişti fakat İtilaf devletlerinin itirazıyla bu taşınma bir ay geciktirilecekti. Bu sırada Ali Fuat Paşa Niğde ve çevresinde Teşkilat-ı Milliye için çalışıyor, kolordusunun bu doğrultuda talim ve terbiyesiyle meşgul oluyordu ancak bu durum İstanbul Hükümeti ve

⁵² a.g.e., s. 360.

⁵³ İsmail Yıldırım, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir**, Eskişehir, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1998, s. 19.

⁵⁴ a.g.e., s. 20.

⁵⁵ Akşin, a.g.e., s. 585.

İngilizlerin dikkatinden kaçmayacaktı ve buna karşı tedbirler alacaklardı.⁵⁶ Mesela kolordu Ankara'ya taşınırken İngilizler vagon başına altın istemişler, Ankara'da şüpheli gördükleri görevlileri değiştirmişler ve hatta orada İngiliz muhiplerinin bir şubesini açmışlardı.⁵⁷ Her şeye rağmen, Eskişehir bölgesini de yetki alanında bulunduran Yirminci Kolordu Karargahı Ankara'ya taşınmıştı. Ali Fuat Paşa'ya göre, kolordu taşındıktan sonra yalnızca askeri meselelerle uğraşmak yeterli olmuyordu, mecburen siyaset de yapmak gerekecekti.⁵⁸ İlerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere, Babıali ve yabancı kuvvetler bu durumdan hiç de memnun olmayacaktı.

2. YİRMİNCİ KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA ATANMASI

İttihat ve Terakki yönetimi 31 Mart vakasının ardından alaylı subayları ordudan tasfiye etmiş, I. Dünya Savaşı öncesinde de komuta kademesinde gençleştirmeye gitmişti. Bu genç kadro İTC destekçisi olsun olmasın milli-demokratik bir genel çizgiye sahipti. Vahdettin'in otoriter-gelenekçi anlayışına uygun olmayan bu subay profilinin değiştirilmesi için alaylı subayların bir biçimde tekrar orduya alınması gerekiyordu.⁵⁹ Mütareke'den sonra milli kuvvetlerin iyiden iyiye büyümesi de bu fikrin hayata geçirilmesini saray nezdinde mecburi kılıyordu.

Yurdun bir kısmı Mütareke şartlarına aykırı olarak işgal ediliyordu ve hükümet tarafından, bu işgale nasıl karşı koyulması gerektiği yönünde kolordulara herhangi bir talimat verilmiyordu. Bu durumda Ali Fuat Paşa, kendi kolordu mıntıkasındaki bölgelerde, hükümetin davrandığı gibi kayıtsız davranmak istemiyordu ve askeri ve siyasi yönden kolordusunu, bu doğrultuda teşkilatlanan diğer kolordulara uygun olarak, kumanda etmek zorundaydı.⁶⁰ Bu durumda öncelikle askeri teçhizata sahip çıkmak ve ordu ile halk arasındaki birliği kuvvetlendirmek gerekliydi. Nitekim Yirminci kolordu bünyesindeki hiçbir silah yabancı kuvvetlere

⁵⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 9.

⁵⁷ **a.g.e.**, s. 10.

⁵⁸ **a.g.e.**, s. 11.

⁵⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 212.

⁶⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 11-12.

teslim edilmemişti.⁶¹ Ali Fuat Paşa'nın görevlendirdiği bazı arkadaşları da Yirminci Kolordu mıntıkası bölgesinde çalışarak her türlü ayrılıkçı fikri ortadan kaldırıp halkın vatani savunma yönünde birliğini tesis etmeye çalışıyorlardı.⁶² Bu sırada Ankara'da milli mücadele yanlılarınca alınan bazı askeri ve idari tedbirler sayesinde İngilizler Ankara'dan çekilip Eskişehir'e gelmişlerdi.⁶³ 1919 yılı Haziran-Temmuz aylarına gelindiğinde ise halkın başlattığı direniş harekâtlarını teşkilatlandırmak amacıyla Erzurum ve Balıkesir Kongreleri yapılmıştı.⁶⁴ Bu sırada, 24 Haziran 1919'da Yirminci Kolordu'nun bir kısmı İzmir'deki cepheye yardım için gönderilmiş ve ilk defa olarak Kuva-yı Milliye ile orada temas etmişti. İzmir Kuva-yı Milliyesi ile oluşan bu temas daha sonra da korunarak devam ettirilecekti.⁶⁵ Babıali de bir şekilde durumu kontrol altına almaya gayret gösteriyordu. Bilhassa Batı Anadolu'da milli kuvvetlerin varlığını ve getirdiği düzeni sonuna kadar hoş görmek istemiyordu ve bu kuvvetleri "kongrelerin emrinden çıkararak doğrudan doğruya" kendi buyruğu altına almak istiyordu fakat Babıali'ye göre bundan önce yapılması gereken asıl mühim şey Anadolu'da bulunan direniş yanlısı komutanları değiştirip, yerlerine kendi münasip gördüğü isimleri atamaktı.⁶⁶ Bu doğrultuda, Sivas kongresinin toplanmasından hemen önce, Ali Fuat Paşa'nın mıntıkasına gelmiş olan tahkik heyetini "tehditle kaçırtması" üzerine Paşa görevden alınmış ve yerine vekil olarak Erkan-ı Harp Mirivası Hulusi Paşa tayin edilmişti. Fakat Hulusi Paşa, Ali Fuat Paşa'nın da tesiriyle görevi kabul etmeye yanaşmayacak ve yerine Yaver-i Has olan⁶⁷ Kiraz Hamdi Paşa atanacaktı.⁶⁸ Yani İstanbul Hükümeti 1919 yılı Ağustos ayının sonlarında, Ali Fuat Paşa'nın görevine resmen son vermişti.⁶⁹

Kiraz Hamdi Paşa, 1911 yılında Bulgar sınır komiserliği görevinde bulunduktan sonra emekliye ayrılmış ancak daha sonra Mütareke döneminde,

⁶¹ a.g.e., s. 13.

⁶² a.g.e., s. 15.

⁶³ a.g.e., s. 16.

⁶⁴ Jaeschke, a.g.e., s.53.

⁶⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 34.

⁶⁶ Akşin, a.g.e., s. 498.

⁶⁷ Hamdi Paşa, 14 Nisan 1920 tarihindeki irade-i seniye ile fahri yaverlik silkine alındı; **BOA, BEO.**, Dosya No. 4630, Gömlek No. 3472, 1 Mayıs 1336 (1 Mayıs 1922); **MV.**, Gömlek No. 261, Sıra No. 41, 28 Nisan 1336 (28 Nisan 1922).

⁶⁸ Akşin, a.g.e., s. 500.

⁶⁹ Bilal Şimşir, **Ankara... Ankara "Bir Başkentin Doğuşu"**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1988, s. 115.

yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Yirminci Kolordu Kumandanlığı görevine atanmıştı. Razlık kaymakamı Tahsin (Uzer) Bey'in teklifi doğrultusunda kurulan "Bulgar Sınır Komiserliği" görevine atanan Hamdi Paşa ile ilgili Tahsin (Uzer) Bey'in değerlendirmesi şu şekildedir: "Kiraz Hamdi adıyla kötü bir şöhret yapmış olan bu zat, Sırbistan ve Bulgaristan sınır komiserliklerinde, cidden iyi hizmet görmüş ve şaşılabilecek derecede başarı sağlamıştır."⁷⁰ Tahsin (Uzer)'in de teyit ettiği Kiraz Hamdi Paşa'nın bu başarısı Yirminci Kolordu Kumandanlığı gibi mühim bir vazifeye tayin edilmesinde etkili olmuş olabilir.

Kiraz Hamdi Paşa 13 Ağustos 1919'da tayin kararı çıktıktan bir süre sonra⁷¹ Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmış ancak Milli Mücadele taraftarlarının kendisini istememesi üzerine 31 Ağustos 1919'da Eskişehir'den ileriye gidememiş⁷² ve orada kalmıştı. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği gibi, Kiraz Hamdi Paşa'nın mecburen Eskişehir'de kalması üzerine Ankara'daki Yirminci Kolordu karargahı kaldırılarak Eskişehir yeni kolordu merkezi olarak tayin edilmiş ve kolordu numarası da Beşinci Kolordu olarak değiştirilmişti.⁷³ Kolordu karargahının bulunduğu yerin değiştirilmesinin sebebi muhtemelen Ankara'daki Yirminci Kolordu mensuplarını resmen Eskişehir'deki karargaha bağlayarak onları Eskişehir'e gelmeye mecbur etmek, gelmeyenlerin ise kolordu ile bağlarının kesilmesini sağlamaktı. Kolordu numarasındaki değişimin nedeni ise büyük olasılıkla Ankara'daki Yirminci Kolordu mensuplarının Eskişehir'deki Beşinci Kolordu karargahını tanımadıkları sürece işlevsiz kalmalarını sağlamaktı.

Ali Fuat Paşa kendisine verilen görevleri yapmadığı gerekçesiyle görevden alınmış ve yerine Hamdi Paşa atanmıştı ancak Ali Fuat Paşa gayri resmi olarak görevi bırakmamıştı.⁷⁴ Sivas Kongresi'ne gönderdiği yazılardan anladığımıza göre,

⁷⁰ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, yay. haz. Celallettin Uzer, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, s. 150-151.

⁷¹ **BOA, İ. DUİT.**, Dosya No. 159, Gömlek No. 37, 13 Ağustos 1335 (13 Ağustos 1919); "Divan-ı Harb-i Örfi azasından Erkan-ı Harb Mirliyası Ahmed Hamdi Paşa, Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na tayin kılınmıştır... Sadrazam Damat Ferid."

⁷² Jaeschke, **a.g.e.**, s. 61.

⁷³ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi**, C.II "Sivas Kongresi", Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s. 32.

⁷⁴ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II "Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye 23 Temmuz 1919- 22 Nisan 1920", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 79.

Hamdi Paşa'nın Eskişehir'de bulunduğu dönemde Ali Fuat Paşa da, Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı oluncaya kadar, “Yirminci K. K. Mirliya Ali Fuat” unvanını kullanmaya devam etmişti.⁷⁵ Kiraz Hamdi Paşa'nın atanması ve karargah merkezinin değiştirilmesi, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından, ordulara tebliğ edildi. Buna göre Yirminci Kolordu merkezi şimdilik Eskişehir'e nakledilmişti ve söz konusu kolorduya gönderilecek telgrafname ve tahrirler “Eskişehir'de Yirminci Kolordu Kumandanı Ahmet Hamdi Paşa'ya” şeklinde gönderilecekti.⁷⁶ Babıali'nin Ali Fuat Paşa'yı kolordusuz bırakmak için kurduğu ve kumandanlığa Kuva-yı Milliye karşıtı olan Kiraz Hamdi Paşa'yı atadığı bu orduya⁷⁷ Ankara'daki Yirminci Kolordu'dan ayrılıp katılmak isteyen subay olmadı; Yani Kiraz Hamdi Paşa subaysız olarak komutanlık görevini sürdürmek zorunda kaldı. Ali Fuat Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ankara merkezli olarak çalışmalarına devam etti.⁷⁸ Fakat bu dönemde Hamdi Paşa'nın yaptığı yazışmalara baktığımızda bazen “Beşinci Kolordu Kumandanı” bazen de “Yirminci Kolordu Kumandanı” unvanını kullandığını görüyoruz. Burada bir karışıklık olabilir veya Hamdi Paşa'nın bilhassa bunu tercih etmesi durumu söz konusu olabilir. Hamdi Paşa'nın yeni kolordusunda (Beşinci Kolordu'da) hiç asker bulunmamaktaydı çünkü eski kolordudaki (Yirminci Kolordu'daki) askerler yeni kolorduya geçmek istemiyorlardı. Durum böyleyken Hamdi Paşa'da muhtemelen subaysız-askersiz bir kolordunun kumandanı olarak anılmak istemeyip “Yirminci Kolordu Kumandanı” unvanını tercih etmişti. İstanbul'dan kendisine gönderilen yazılarda da aynı karmaşayı görüyoruz. Zaten Hamdi Paşa'nın tayini en başta Yirminci Kolordu Kumandanlığına yapılmış ve yola çıkıp Ankara'ya ulaşamayınca bir süre sonra durum değiştirilip, Beşinci Kolordu kurulup Yirminci Kolordu dağıtılmıştı. Fakat kolordu karargahını Eskişehir'e taşımak ve numarasını değiştirmek hiçbir etki yapmayınca subaysız bir kolordu ortaya çıkmış, bu yüzden ne yapacaklarını bilemeyip bazen “Beşinci” bazen de “Yirminci Kolordu” demişlerdi.

⁷⁵ **Sivas Kongresi Tutanakları**, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.30.

⁷⁶ Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'dan, Harbiye Nezareti Kalem-i Mahsusu'na, 13 Eylül 1335 (1919) Tarihli Yazı, **ATASE İSH.**, 212-147.

⁷⁷ Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, İstanbul, Demkar Yayınevi, 2005, s. 418.

⁷⁸ Zafer Koşlu, **Esaretten Özgürlüğe 423 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir**, Eskişehir, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2010, s. 138.

Hamdi Paşa Eskişehir'e gelirken bazı kimseleri de beraberinde getirmişti. Bunlar; zamanında suiistimalleri yüzünden İttihatçılar tarafından ordudan atılmış olan Erkanı Harp miralaylarından Refik Bey, eski Halaskaran grubu mensuplarından Binbaşı Kemal Bey, sabık Bandırma Sevkiyat Reisi topçu binbaşılardan (Çöpür) Hakkı Bey ve Manavoğlu Nevres Bey idi. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere Hamdi Paşa ve bu isimler Nigehban Cemiyeti adına çalışmalar yapmışlardır.⁷⁹

3. ESKİŞEHİR'DEKİ FAALİYETLERİ

Damat Ferit Paşa Hükümeti, Sivas Kongresi'nin toplanacağı sırada kongreyi engelleyip, Sivas'a hâkim olmaya çalışmıştı. Bu doğrultuda Sivas'ı iki koldan sıkıştırmak istemişti. Bir tarafta Ankara'da Vali Muhittin Paşa, diğer tarafta Eskişehir'deki Kiraz Hamdi Paşa bu hedef doğrultusunda teşvik ediliyordu. Ayrıca hem İstanbul Hükümeti'nin hem de İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olan milli harekete karşı olan bu adımlar İngilizler tarafından da destekleniyordu. Hatta İngiliz işgal kuvvetleri Başkomutanı General Milne, Milli hareketin demiryollarına sahip olma ihtimali bulunduğu bir an evvel tedbir almak istemiş; Eskişehir, Afyon ve Konya'daki birlikleri silahlandırmak için Londra ile iletişime geçmişti. Silahla desteklemek istediği birliklerin başındaki kimselerden biri de Kiraz Hamdi Paşa idi.⁸⁰ Kiraz Hamdi Paşa ve İstanbul Hükümeti'nin Eskişehirli baskı altında bulundurup Eskişehir'i milli mücadele dışında tutma çabaları doğrultusunda, ilerleyen kısımlarda daha detaylı bahsedileceği üzere, bir takım çalışmalar yapılmıştı.⁸¹ Bu doğrultuda Kiraz Hamdi Paşa komutanlık görevine başladığında, burada icra edeceği faaliyetler için Damat Ferit Paşa'dan geniş yetkiler istemişti.⁸² Ayrıca Hamdi Paşa, Eskişehir'de bulunduğu sıralarda Anadolu'da olup bitenlerle ilgili İstanbul'a bilgi aktarıyor, adeta hükümetin buradaki gözü kulağı gibi davranıyordu. Bu çerçevede, Said Paşa'dan aldığı ve Kuva-yı Milliye'nin İstanbul Hükümeti'ne karşı tavrını ve bölgedeki nüfuz kuvvetini gösteren gelişmeleri de

⁷⁹ "Harbiye Nazırı Oluyordum Şu Adam Mani Oldu", **Tan**, 16 Şubat 1938, No. 39, s.9.

⁸⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s. 118, 119.

⁸¹ Koylu, **a.g.e.**, s. 85.

⁸² Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2000, s. 263.

İstanbul'a aktarmıştı.⁸³ Eskişehir bölgesini kontrol altında tutmak amacıyla Harbiye Nezareti ve Kiraz Hamdi Paşa arasında yazışmalar devam edecekti. Buna göre Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından, Kiraz Hamdi Paşa'ya; Sivas, Ankara ve Niğde'de bulunan kumandanların maskelerini attıkları ve hamiyet-i vataniye perdesi altında asayiş ihlale kalkıştıkları bildirilmekteydi. Kiraz Hamdi Paşa'dan Eskişehir'de kalarak orada nüfuz tesis etmesi ve durum hakkında peyderpey malumat göndermesi ayrıca Konya'da Said Paşa ile aralarında şifre oluşturularak gizli muhaberat yapılmasını istiyordu.⁸⁴

Hamdi Paşa'nın atanmasından sonra subaysız olarak görevini devam ettirdiğinden yukarıdaki kısımlarda bahsedilmişti. 15 Eylül 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye kararına göre de meşru bir hükümet göreve başlayıncaya kadar Ferit Paşa kabinesi ile haberleşme ve resmi ilişkiler kesilmişti.⁸⁵ Ankara'da Yirminci Kolordu ve Yirmi dördüncü Fırka ve Karahisar'da Yirmi Üçüncü Fırka kumandanlarıyla kıtaat zabitanı İstanbul'un emirlerine muhalefet ediyordu ve Heyet-i Temsiliye'nin bu kararına dayanarak İstanbul ile haberleşmeyi kesmişlerdi. İstanbul Hükümeti, 16 Eylül 1919'da ilga edilen Yirminci Kolordu'nun zabitanını on beş gün zarfında emre itaatle yeniden istihdamları için davet etmişti. Gelmeyenlere asi nazarıyla bakılarak haklarında kanuni işlem yapılacağını ilan etmişti. Fakat bu süre dolduğu halde kimse yeni kolorduya katılmıyordu. Hamdi Paşa, İstanbul'a durumu bildirerek bunlar hakkında ne muamele yapılması lazım geldiğini sormuştu.⁸⁶ Buna cevaben Ankara'daki kolordu karargahından Eskişehir'e gelmemiş olanlar hakkında takibat yapılmaya lüzum olmadığı bildirilmişti.⁸⁷ O halde İstanbul, Yirminci Kolordu

⁸³ Beşinci Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne, 1 Teşrin-i Evvel 1335 (1 Ekim 1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 34-41. (Said Paşa'nın Konya'ya gitmek üzere yola çıkmışken Karahisar ve Akşehir'de trenden indirilmek istendiğini, onlara padişahın iradesini ifaya mecbur olduğunu belirterek karşı gelmediğini, hatta bir merasimle karşılandığını söylemiş ve ayrıca oradaki Milli Kuvvetler hakkında bir takım malumat vermişti. Hamdi Paşa da bunu Harbiye Nezareti'ne bildirmişti.)

⁸⁴ Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa Tarafından, Yirminci Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi Paşa'ya Gönderilen 12 Eylül 1335 (1919) tarihli şifre, **ATASE İSH.**, 196-36.

⁸⁵ **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 4.

⁸⁶ Beşinci Kolordu Kumandanı Ahmet Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne gönderilen, 4 Teşrin-i Evvel 1335 (4 Ekim 1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 36-46., **HTVD**, Vesika No. 1076, 3 Teşrin-i Evvel 1335 (3 Ekim 1919)

⁸⁷ Harbiye Nezareti'nden, Beşinci Kolordu Kumandanına gönderilen, 5 Teşrin-i Evvel 1335 (5 Ekim 1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 36-46 AA.

zabitanından ümidini kesmişti ve Hamdi Paşa'nın ise görünen tabloya göre askeri manada yapabilecekleri sınırlı kalıyordu fakat ilerleyen zamanda bu duruma alternatif çareler düşünülecekti.

9 Eylül 1919'da Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı görevine atanan Ali Fuat Paşa,⁸⁸ Eskişehir halkını Milli Mücadele'ye daha fazla yakınlaştırmak maksadıyla Heyet-i Temsiliye kararları doğrultusunda bir takım faaliyetler yürütmüş, şehrin dışarı ile haberleşmesinin kesilmesi ve yolların tahrip edilmesi gibi tedbirler söz konusu olmuştu.⁸⁹ Bu faaliyetler üzerine Eskişehir'de bulunan İngilizler ve onlarla müşterek hareket eden Mutasarrıf Hilmi Bey ile Kiraz Hamdi Paşa endişeye kapılmışlardı. Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir ve Konya'yı "kendi kavı-i fikrince zapt etmek üzere" üç yüz süvari ve birkaç milis askerle hareket ettiğini Ankara'dan Eskişehir'e gelen yolcuların ifadelerinden öğrendiğini bildirmişti.⁹⁰ Gönderdiği bir başka yazıda da Ali Fuat Paşa'nın yola çıkarken Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mahmut Bey'i vekil tayin ettiğini, Konya kolordusunda "ifsada" koştüğünü söylüyor ve bunu tahkik etmek için yarın Ankara'ya gizlice adam göndereceğini söylüyordu.⁹¹ Bu arada Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa da Hamdi Paşa vasıtası ile Ali Fuat Paşa'yı görüşmeye davet ediyordu fakat Ali Fuat Paşa bu görüşme talebinin iyi niyetli olmadığını, kendisinin ve kendisi gibi faaliyetler yürütenlerin ortadan kaldırılması amacı taşıdığını düşünerek görüşmeyi reddetmişti.⁹²

İngiliz kontrol zabiti Solly Flood, 7 Eylül 1919'da Kuva-yı Milliye'nin Eskişehir'deki mıntika kumandanı Atıf Bey'i tutuklamıştı.⁹³ Hamdi Paşa ve Mutasarrıf Hilmi Bey ile Solly Flood birlikte hareket ediyordu ve Milli Kuvvetleri engellemek adına İngilizlerin her türlü yardımı yapabileceği biliniyordu. Bu doğrultuda, Kiraz Hamdi Paşa'nın kardeşi Jandarma kaymakamlığından emekli Faik

⁸⁸ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 62.

⁸⁹ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, s. 214.

⁹⁰ Eskişehir'de Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliha Ahmet Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne, 13 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 196-172, 14 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 24-137 AB.

⁹¹ Yirminci Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne Gönderilen, 12 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 24-137 AA.

⁹² Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.262.

⁹³ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 62.

Bey'in rütbesi geri verilmişti ve İngilizlerin yardımıyla Faik Bey emrinde gizli bir yapılanma kurulmuştu. Ali Fuat Paşa'nın hatıralarında yer verdiğine göre bu yapılanmanın vazifesi Ali Fuat Paşa ve yanındakileri ele geçirmektir. Ayrıca aynı günlerde yine İngilizlerin yardımı ile Eskişehir'de birçok kimse tutuklanmış ve aralarında Doktor Tahsin Bey'in de bulunduğu birkaç kişi katledilmişti.⁹⁴ Bu sırada milli kuvvetler yayılım alanını genişletiyorlardı. Eskişehir'in birçok nahiyesine hâkim olmuşlardı. Mutasarrıf Hilmi Bey ile İstanbul arasında 19 Eylül'de yazışmalar gerçekleşmişti. Mutasarrıfa, Heyet-i Temsiliye tarafından milli kongreye bağlanması çağrısı yapılıyordu ama o reddediyordu. Bu sırada Hamdi Paşa ile mutasarrıfın arası da bozulma yolunda seyrediyordu çünkü Hamdi Paşa bir tür oyunbozanlık yapmaya başlamıştı; Heyet-i Temsiliyeden aldığı "İstanbul'a dön" çağrısı üzerine istifayı düşünmeye başlamış ve işleri yavaşlatmıştı.⁹⁵ Bunlar olurken bölgedeki İngiliz Generali Solly Flood da Ali Fuat Paşa'ya tehditkâr mektuplar yazarak Eskişehir'e doğru daha fazla ilerlememesini söylüyordu.⁹⁶

23 Eylül tarihinde Hamdi Paşa ve Mutasarrıf Hilmi Bey, İngiliz generali ile görüşmüş ve Eskişehir'de bulunan Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin şehirden çıkarılmasını istemişti.⁹⁷ Kuva-yı Milliye'nin ilerleyişi karşısında İstanbul da tedbirler alıyordu. Damat Ferit Paşa Hükümeti öncelikle, Ali Fuat Paşa hakkında soruşturma başlatmıştı ve bölgedeki Kuva-yı Milliye'ye karşı kullanılmak üzere kuvvetler toplamaya çalışıyordu.⁹⁸ Bu kuvvetler "Asayiş Ordusu"ydı. 23 Eylül'den sonra mutasarrıf, Hamdi Paşa ve İngiliz generali "Asayiş Ordusu" kurmak için çalışmaya başlamışlardı. Bu amaçla halktan kimseler orduya kaydediliyordu. Orduya ait gizli bir istihbarat birimi de kurulmuştu ve başına yukarıda bahsedildiği gibi Faik Bey getirilmişti.⁹⁹ Ordunun başına da emekli Mirliya Reşit Bey tayin edilmişti.¹⁰⁰ Mutasarrıfla arası soğuk olan Hamdi Paşa yine onunla kafa kafaya vermişti, o halde

⁹⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 252.

⁹⁵ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İcüyü**, s. 210.

⁹⁶ **a.g.e.**, s. 224.

⁹⁷ **BOA, DH. ŞFR.**, Dosya No. 647, Gömlek No. 56, Eskişehir'den Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen Şifre, 23 Eylül 1335 (23 Eylül 1919).

⁹⁸ **a.g.e.**, s. 232.

⁹⁹ **a.g.e.**, s. 235.

¹⁰⁰ **XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920)**, C.I, Hazırlayan: Çiğdem Arslan, Mustafa Toker, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 523.

görünen o ki istifa fikrinden uzaklaşmıştı. Belki de Asayiş Ordusu fikri Hamdi Paşa'yı heyecanlandırmış ve cesaretlendirmişti fakat bu cesareti Kuva-yı Milliye'nin ilerleyişi, mutasarrıfın öldürülmesi ve İstanbul'da hükümetin düşmesi gibi sebeplerle fazla uzun sürmeyecekti.

Asayiş Ordusu kurulmuştu fakat bu ordunun komutanı Reşit Paşa telaşlıydı. Kiraz Hamdi Paşa'ya işe geç başladıklarını artık iş iştten geçtiğini söylüyordu çünkü milli kuvvetler şehre yaklaşmıştı. Reşit Paşa'ya karşılık olarak Hamdi Paşa'nın "Ben şimdiye kadar mektupla muhabere ile Fuat Paşa'yı desiseler ile avk ve tehir ettim. Ne yapalım? İşte bu kadar vakit kazandım"¹⁰¹ sözleri Hamdi Paşa'nın içerisinde bulunduğu durumu ve onun çalışma biçimini anlamak açısından önemlidir. Muhtemelen Hamdi Paşa daha en başta durumun bu noktaya varacağını yani Asayiş Ordusu ile milli harekete karşı kısa sürede büyük adımlar atılamayacağını farkındaydı ancak bir biçimde iş yapar görünmeliydi. Bu sebeple söz konusu ordunun kurulmasına ön ayak olmuştu. Daha sonra, kendisinin de söylediği gibi, bu sürede Ali Fuat Paşa'yı desiseler ile oyalamaya çalışmıştı. O halde Hamdi Paşa, büyük olasılıkla doğrudan ordunun faaliyete geçebilmesi için değil de ordu ile uğraşarak kendinin boş durmadığını göstermek için, vakit kazanmaya çalışıyordu.

Eskişehir mutasarrıfı Hilmi Bey, Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Mihaliççık kaymakamından aldığı habere göre İngilizlere karşı bir faaliyet olarak Balıklı Köprüsünün milli kuvvetler tarafından bombalanması olayını bildirdi. Bundan sonra eğer Kuva-yı Milliye'nin kendilerine saldırma durumu söz konusu olursa İngiliz kuvvetlerinden başka dayanak noktaları olmadığını söylüyordu.¹⁰² Bu sırada 14 Eylül tarihinde, Ali Fuat Paşa da Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı sıfatıyla Sivas'a gönderdiği yazıda Eskişehir'i yola getireceğini ve bu işi asker kullanmadan yapacağını bildiriyordu.¹⁰³ Muhtemelen Doktor Tevfik Rüştü Bey gibi vasıtalarla ikna yoluyla bunu yapabileceğini düşünüyordu. Görüldüğü gibi bu sırada Eskişehir'de tedirginlik artmıştı, 15 Eylül tarihine değin bölgedeki mahalli idare İngilizlere dayanarak halka karşı baskısını iyice çoğaltmıştı ve bu sebeple, her ne

¹⁰¹ a.g.e., s. 523, 524.

¹⁰² Zeki Sarıhan, a.g.e., s. 104

¹⁰³ a.g.e., s. 107.

kadar bölge halkı milli kuvvetlerden yana olsa da, buradaki teşkilat-ı milliye maneviyatının bozulabilme ihtimalinden kaygı duyuluyordu.¹⁰⁴ Fakat bu kaygının aksine Hamdi Paşa da, hükümet muhaliflerinin propagandalarının ahali arasında heyecana sebebiyet verdiğinden Mutasarrıf Hilmi Bey'in, idare-i örfiye kanunun yirmi sekizinci maddesine istinaden, idare-i örfiye ilan edeceğini Harbiye Nezareti'ne bildiriyordu.¹⁰⁵ Nitekim mutasarrıf idare-i örfiye ilan etmiş, şehirdeki milliyetperverlerden bazılarını yakalatmıştı ve halkı alenen milli kuvvetlere karşı çıkmaya davet etmişti fakat halk bu durum karşısında sakin kalmıştı¹⁰⁶ ve bilakis mutasarrıfı değiştirmek ve milli kongreye bağlanmak için teşebbüslerde bulunmuşlardı.¹⁰⁷ Bu sırada Sivas kongresinin kararına binaen¹⁰⁸, İstanbul-Eskişehir haberleşmesi bir süreliğine de olsa milliyetperverler tarafından tahrip edilebilmişti, bunun üzerine mutasarrıf İngilizlerden askeri kuvvet talep etmişti fakat yine de beldelerin Milli Kongreye bağlanmalarını engelleyememişti.¹⁰⁹ Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa, 17 Eylül'de Sivrihisar'a kadar gelmişti. Aynı gün Mutasarrıf Hilmi Bey, Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifrede Kiraz Hamdi Paşa ve kendisinin İngiliz kontrol zabiti ile görüştüklerini, kontrol zabitinin eğer Teşkilat-ı Milliye kuvvetlerinin Eskişehir'e gelmeleri söz konusu olursa mukavemet etmeleri gerekeceğini söylediğini bildirmişti.¹¹⁰ Dahiliye Nazırı Adil Bey de isyan edenlere karşı her türlü kuvveti kullanabileceklerini söylüyordu.¹¹¹ İngiliz kuvvetlerinin büyük bir kısmı bu sırada Eskişehir'deydi ve Eskişehir tren hatlarının birleştiği nokta olmasıyla haberleşme açısından da çok önemliydi. Bu sebeplerle Ali Fuat Paşa'ya göre Eskişehir'de kim üstünlük sağlarsa o taraf genel olarak da durumu kontrol edebilecekti. Bunun için bir an evvel Kuva-yı Milliye'nin şehre tamamen hâkim olması gerekiyordu.¹¹²

¹⁰⁴ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, s. 204.

¹⁰⁵ **HTVD**, Vesika No. 1075, 29 Eylül 1335 (29 Eylül 1919).

¹⁰⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 253.

¹⁰⁷ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.252.

¹⁰⁸ **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 4.

¹⁰⁹ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, s. 204.

¹¹⁰ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 235.

¹¹¹ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü**, s. 206.

¹¹² **a.g.e.**, s. 198.

Binbaşı Doktor Tahsin ve Eskişehir’de başka Kuva-yı Milliyecilerin ölümünün sorumlusu olarak Kiraz Hamdi Paşa görülmüştü.¹¹³ Emekli Binbaşı Doktor Tahsin Bey Eskişehir’de evinin önünde katledilmişti. Yapılan tahkikat sonucunda bir takım bilgilere ulaşılmıştı. Buna göre Tahsin Bey sabaha karşı evinin önündeyken silah sesi duymuştu ve kendi silahını çıkarıp bir el ateşlemişti. Bunun üzerine o sırada sokakta bulunan İngiliz askeri tarafından kendisine ateş edilerek orada katledilmişti.¹¹⁴ Bahsettiğimiz gibi Hamdi Paşa milli harekete karşı İngilizlerle birlikte hareket ediyordu ve o sıralar Asayiş Ordusu adı altında bir takım gizli-açık faaliyetler gösteriyorlardı. Eğer Doktor Tahsin Bey’in katledilmesi olayı kasıtlı ve planlı ise bir ihtimal Hamdi Paşa da bundan haberdar idi.

Kiraz Hamdi Paşa Eskişehir’de bulunduğu sırada Anzavur Ahmet’le temas kurmaya da çalışmıştır. Bu durum Ali Rıza Paşa iktidar olup, Hamdi Paşa İstanbul’a döndükten sonra, On Dördüncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’dan İstanbul Muhafızlığı’na gönderilen şifrede dile getiriliyordu. Buna göre Yüzbaşı Süleyman ve Yüzbaşı Kemal Efendiler Mirliya Hamdi Paşa imzasını taşıyan bir vesika ile “şaki-i meşhur” Anzavur Ahmet’le görüşmek üzere Bandırma’ya doğru yola çıkmıştı. Bu şahısların halinde şüphe görülmüş ve bunların takip edilmekte olduğu sırada Anzavur Ahmet’in silahlı “avanesiyle memleketin asayişini ihlale teşebbüs etmesi üzerine” tutuklanmaları emredilmişti ve bunlardan Yüzbaşı Kemal Efendi Bandırma’da tutuklanmıştı.¹¹⁵ Kazım Özalp da hatıralarında, bu kişilerin Nigehban Cemiyeti tarafından gönderildiğini belirtmektedir.¹¹⁶ Bu çalışmanın ikinci kısmında bahsedileceği üzere Hamdi Paşa Nigehban Cemiyeti ile yakın ilişki halinde olmuştur ve bu noktada bahsedilen kişilerin Hamdi Paşa vasıtası ile cemiyet adına yola çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Hamdi Paşa Eskişehir’deyken, fikirlerini muhalif gazetelerde yaptırdığı neşriyatla da destekliyordu. O sıralarda Eskişehir’de neşr edilen İtidal gazetesi heyet-

¹¹³ Özata, **a.g.e.**, s. 419.

¹¹⁴ **BOA, DH. ŞFR.**, Dosya No. 647, Gömlek No. 95, Eskişehir’den Dahiliye Nezareti’ne Gönderilen Şifre, 28 Eylül 1335 (28 Eylül 1919).

¹¹⁵ Bandırma’da On Dördüncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’dan, İstanbul Muhafızlığı’na gönderilen 2 Teşrin-i Sani 1335 (2 Kasım 1919) tarihli şifreye cevap, 4 Teşrin-i Sani 1335 (4 Kasım 1919) tarihli şifre, **ATASE İSH.**, 197-188.

¹¹⁶ Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.70.

i tahririye müdürü, sivil doktorlardan olup Hilal-i Ahmer tarafından İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen Fahri Bey idi ve Hamdi Paşa'nın emriyle "Maskeler Yukarı Kılıçlar Aşağı"¹¹⁷ namı altında bir makale yazmıştı.¹¹⁸

Kiraz Hamdi Paşa'nın Eskişehir'deki çalışmaları İstanbul Hükümeti tarafından takdirle karşılanmış ve teşvik edilmiştir.¹¹⁹ Verdiği bilgilerin ve değerlendirmelerinin olduğu gibi kabul edildiği bildirilerek kendisine duyulan güven de vurgulanmıştır.¹²⁰ Buna karşın Mutasarrıf Hilmi Bey'e göre bölgedeki İngilizler Hamdi Paşa'nın aciz bir durumda bulunduğunu ve istifa etmesi gerektiğini düşünüyorlardı.¹²¹ Ali Fuat Paşa'ya göre de mutasarrıf ile Hamdi Paşa ve İngilizler arasında bir çeşit anlaşmazlık veyahut uyumsuzluk olduğu görünüyordu ve şayet bunlar arasında tam bir anlaşma mümkün olabilseydi milli harekete karşı kuvvetli bir cephe vücuda getirmiş olacaktı.¹²² Ayrıca Ali Fuat Paşa da Kiraz Hamdi Paşa'nın aciz ve maneviyatının bozuk olduğunu düşünüyordu. Buna örnek olarak Kiraz Hamdi Paşa'nın Mutasarrıf Hilmi Bey'e çektiği telgraftaki "... Bugün burada Hükümet-i Seniye'nin nüfuzu hiç gibidir. Emre itaat etmeyen ve muhaliflerle teşrik-i mesai eyleyen bir jandarma heyeti, şayan-ı itimad olmayan ve elyevm reyel'ayn müşahade eylediğim gibi amirine itaat eylemeyen bir polis cemiyeti vardır. Bunların vücudundan Osmanlı padişahı istifade edemiyor...." ifadelerini gösterir.¹²³ Belki de Hamdi Paşa, aslında kendi "aciz" durumunun farkında olarak, padişahı eleştirir bir üslupla, bu durumuna onu da ortak etmek veya tamamen bu hali padişaha yüklemek fikrindeydi.

Kiraz Hamdi Paşa bölgedeki durumu İstanbul'a bildirirken de bu acizyet durumuna hükümet özelinde vurgu yapıyordu. Buna göre Eskişehir'de "hükümetin

¹¹⁷ Bahsi geçen makaleye ulaşamadık.

¹¹⁸ Ankara'dan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen 26 Mart 1338 (1922) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 1745-151. (Fahri Bey'in Anadolu mefkuresi ve gaye-i milliyeye muhalif olduğu ihbar edilerek İstanbul'a iade ettirilmesi talep edilmişti, bu sırada Ali Rıza Paşa hükümeti iktidarda bulunuyordu bu sebeple Ankara ve İstanbul arasında bu tür haberleşmeler yapılabilirdi.)

¹¹⁹ Harbiye Nezareti'nden, Beşinci Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa'ya, 27/28 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 25-34.

¹²⁰ Harbiye Nezareti'nden, Beşinci Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa'ya Gönderilen, 29 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 25-36.

¹²¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 208.

¹²² **a.g.e.**, s. 212.

¹²³ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 235.

aczini gören bazı açgözlülerin” Kuva-yı Milliye tarafına geçtiklerini, Sivrihisar ve Haymana’da teşkilatlandıklarını söylüyordu. Eskişehir’de hükümetin nüfuzunun kurulabilmesi için de örtülü ödenekten para talep ediyordu.¹²⁴ Bu sıralarda Hamdi Paşa Afyonkarahisar’daki Genel Sıhhiye Deposundan Yirminci Kolordu’ya gönderilen 2152 lira 6 kuruş değerindeki malzemeleri de zimmetine geçirmişti.¹²⁵ Kiraz Hamdi Paşa, hükümetin zayıflığını görüyor ve bu zayıflıktan “açgözlü” olarak nitelediği Kuva-yı Milliyecilerin faydalandığını söylüyordu fakat yukarıda görüldüğü gibi kendisi de bu zayıflıktan faydalanmayı, sıhhiye malzemesini zimmetine geçirmek gibi, en küçük bir fırsatta dahi ihmal etmiyordu. Bu durumda, Hamdi Paşa’nın İstanbul’dan talep ettiği her türlü maddi isteğe bu açıdan da bakmak yararlı olacaktır.

Ali Fuat Paşa ve Hamdi Paşa’nın temas ettirilmesi girişimi de olmuştur. Doktor Tevfik Rüştü (Aras) Bekirağa’da tutuklu iken Kiraz Hamdi ile görüşmüş ve Kiraz Hamdi Paşa’yı kendisinin ona faydalı olacağına inandırarak onunla Eskişehir’e gitmişti.¹²⁶ 13 Eylül 1919 tarihinde Doktor Tevfik Rüştü Bey Sivrihisar’a geçmiş¹²⁷ ve Ali Fuat Paşa ile Hamdi Paşa’yı telefonda görüştürmüştü. Hamdi Paşa, milletin arzularına saygı duyduğunu söylemiş ve olumlu konuşmuştu. Fakat Hamdi Paşa’nın davranışları ile sözleri birbirine uymuyordu ve bu durum Ali Fuat Paşa’ya göre ikiyüzlü bir siyasetti ve buna müsaade edilmemeliydi. Yani Hamdi Paşa İstanbul’a bir şekilde gönderilmeliydi.¹²⁸ Tevfik Rüştü Bey ile Ali Fuat Paşa’nın görüşmesinde dikkat çeken önemli bir nokta vardır ki Ali Fuat Paşa’nın hatırlarında, Tevfik Rüştü Bey’den şu şekilde naklediliyor: “Kiraz Hamdi Paşa, hem Anadolu’yu ve hem de İstanbul’u idare edebileceğine kaniydi.” Ayrıca Ali Fuat Paşa’nın Tevfik Rüştü Bey’den aktardığına göre Ali Fuat Paşa ile görüşmeden önce Kiraz Hamdi Paşa, Tevfik Rüştü Bey’e Ali Fuat Paşa’nın arzularının ne olduğunu sormuş ve milletin meşru arzularını kabulde tereddüt etmeyeceğini bildirmesini söylemişti.¹²⁹ Buradan hareketle Kiraz Hamdi Paşa’nın Anadolu hareketine bir şekilde ılımlı görünmeye

¹²⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 107.

¹²⁵ Şaduman Halıcı, “Yüz Ellilik Bir Muhabirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, **Belgi Dergisi**, sayı:20, yıl: 2020/II yaz, s.2346

¹²⁶ Özata, **a.g.e.**, s. 418.

¹²⁷ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 64.

¹²⁸ Cebesoy, **Kuva-yı Milliye’nin İçyüzü**, s. 201.

¹²⁹ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 232.

çalıştığı söylenebilir fakat netice itibari ile Kiraz Hamdi Paşa, gerek Ali Fuat Paşa'nın gerekse Heyet-i Temsiliye'nin kendisine Eskişehir'den ayrılması ve İstanbul'a dönmesi yönünde çektiği telgraflara rağmen, Kuva-yı Milliye'ye dayanan bir hükümetin kurulması fikrine sıcak bakmıyordu. Anadolu hareketine karşı bir nebze de olsa uzlaşmacı görünmeye çalışan tavrı İngiliz Generali Solly Flood'un Eskişehir'e gelmesi ile büsbütün değişmişti.¹³⁰ Tevfik Rüştü Bey'in anlattıklarından hareket edilirse, İngilizlerin Hamdi Paşa'yı Kuva-yı Milliye'ye karşı yeterince sert ve kararlı bulmamaları ve hatta istifa etmesini istemelerinin sebebi muhtemelen Hamdi Paşa'nın niyetini ve kişiliğini anlamış olmalarıdır. İlerleyen kısımlarda da bahsedileceği üzere Hamdi Paşa, belki de tabiatı gereği, net bir kişi değildir ve kişisel menfaatlerini ön planda tutar. Yukarıda da Ali Fuat Paşa'dan naklettiğimiz gibi kendince gerekli gördüğü durumlarda padişahı dahi eleştirir. Bu dönemde, özellikle Solly Flood Eskişehir'e gelinceye kadar, Hamdi Paşa İstanbul Hükümeti namına kumandanlık görevini yürütürken Anadolu hareketine de yeşil ışık yakıyordu. Durum böyleyken muhtemelen, Solly Flood bölgeye geldikten sonra Hamdi Paşa'nın tavrını tamamen Kuva-yı Milliye karşıtı bir şekle dönüştürmesi de İngilizler gözünde pek bir şey ifade etmiyordu.

Milli kuvvetler Sivas Kongresi döneminde Yirminci Kolordu Kumandanlığı görevini bırakması için Hamdi Paşa üzerinde yoğun bir baskı kurdular. Ankara'dan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut imzasıyla, Eskişehir'deki Kiraz Hamdi Paşa'ya gönderilen şifre, zabitanın Kiraz Hamdi Paşa'ya karşı olan tutumunu anlamak açısından oldukça ehemmiyetlidir. Şifrede; Vatanperverane hareketlerinden dolayı görevinden azl edilen Ali Fuat Paşa'ya kolordu zabitanının pek kuvvetli bir surette bağlı oldukları bildiriliyordu. Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın tekrar kumandanlık makamında bulunmasını istediklerini ve diğer bir zatın Eskişehir'e gelerek emr u kumandayı almasının tezahürat-ı milliyeyi durdurmak gibi neticeler ortaya çıkaracağını söyledikten sonra şayet gelmek isterse Kiraz Hamdi Paşa Ankara'ya davet ediliyordu.¹³¹

¹³⁰ a.g.e., s. 234.

¹³¹ Eskişehir'de Mirliva Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne 15 Eylül 1335 (1919) tarihli şifre, ATASE İSH., 24-137.

1 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştu.¹³² Anadolu hareketi, Kiraz Hamdi Paşa'nın görevden alınmasını resmen bu hükümetten talep edecekti. Konya'da On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan yeni hükümetin Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderilen şifrede; yabancı kuvvetlerden yardım alarak "sahte bir kumandanlık unvanıyla milleti boğmaya çalışan Kiraz Hamdi Paşa'nın olduğu yerde kalmaması gerektiği ifade ediliyordu. Paşa'nın Eskişehir'de kalmaya devam etmesi durumunda, yeterince ızdırıp çekmiş olan millet buna tahammül edemeyecekti. Yani bu durumun devam etmesi önü alınamayacak olan başka türlü olaylara sebebiyet verebileceğinden engellenmeliydi ve Kiraz Hamdi Paşa'nın derhal İstanbul'a geri dönmesi lazım geliyordu.¹³³ Aslında hemen hemen hiçbir kesim Hamdi Paşa'dan memnun değildi. Hamdi Paşa'nın da bölge halkına karşı tavrı olumlu görünmüyordu. Şehirde İngilizlerin davranışları sebebiyle halk maddi ve manevi olarak son derece yıpranmıştı ve bir gün durumlarını mutasarrıfa bildirmek üzere makamına gitmişlerdi. Hamdi Paşa da oradaydı ve durumu anlatan kişileri küçümseyerek kovmuştu.¹³⁴ Bölgede kolordu komutanı sıfatıyla bulunan birinin bölge halkına karşı bilakis ılımlı olup, gerektiğinde onların problemlerini dinleyip çözüm üretmesi gerektiği böylesi zamanlarda, Hamdi Paşa'nın bu şekilde davranması tuhaftır. Zira türlü amaçlarla hem halkı kendi tarafına çekmek isteyip hem de bu biçimde sert tepkiler göstermesi bir tezat oluşturmaktadır.

Bölgedeki durumun Milli Hareketi olumsuz manada etkilediği iyice anlaşıldığında Kiraz Hamdi Paşa'ya karşı var olan tepkiler fiiliyata dökülmüştü ve Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in İdare-i Vilayet Kanunu'na dayanarak sıkıyönetim ilan etmesiyle daha da artmıştı. Kuva-yı Milliyeciler mutasarrıfı ve Kiraz Hamdi Paşa'yı görevden uzaklaştırmak için kalabalıklar toplayarak duvarlara ilanlar asmışlardı.¹³⁵ Hatta iş öyle bir noktaya varmıştı ki Kiraz Hamdi Paşa'nın evine gece

¹³² Jaeschke, **a.g.e.**, s. 67, 68.

¹³³ On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan, Cemal Paşa'ya 3 Teşrin-i Evvel 1335 (3 Ekim 1919) tarihli şifre, **ATASE İSH.**, 43-34.

¹³⁴ **XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920)**, s. 522.

¹³⁵ İhsan Güneş;Kemal Yakut, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 174.

vakti giren bir şahıs “yaşasın millet” diye bağırıyordu.¹³⁶ Bu noktada Hamdi Paşa’ya ciddi olarak İstanbul’a dönüş yolu görünecekti.

4. ESKİŞEHİR’DEN AYRILMASI

İstanbul Hükümeti tarafından Ali Fuat Paşa’nın yerine getirilip kendisine kolordu kumandanlığı vazifesi verilen Kiraz Hamdi Paşa’ya Heyet-i Temsiliye tarafından, 16 Eylül’de, İstanbul’a dönmesinin lazım geldiği tebliğ olunmuş¹³⁷ ve İstanbul’dan cevap gelmesini beklemeden derhal yola çıkması gerektiği özellikle tembih edilmişti.¹³⁸ Aynı gün Kiraz Hamdi Paşa da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği şifrede; Eskişehir’deki vaziyeti bizzat arz etmek, topladığı belgeleri göstermek ve takip edilecek yol hakkında kesin talimatlar almak üzere kendisinin Dersaadet’e gelmesinin lazım geldiği ve daha sonra buradaki görevine dönebileceği hususunda müsaade istemişti.¹³⁹ Fakat böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Belki de Hamdi Paşa Heyet-i Temsiliye’den aldığı ihtar ve bunun sonucunda oluşan tedirginliği sebebiyle bu müsaadeyi istemişti ancak Eskişehir’den tamamen ayrılacağı vakte kadar İstanbul’a gitmeyecekti.

Kiraz Hamdi Paşa’nın İstanbul’a dönmesi için en büyük etkinin başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, milli hareket tarafından yapıldığı açıktı. Bu durumu Kiraz Hamdi Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasında yapılan yazışmalarda görmek mümkündür. Hamdi Paşa, Sivas’ta Heyet-i Milliye kongre azalarına çektiği telgrafta İstanbul’a dönmek istediğini Dersaadet’e arz ettiğini, şimdi cevap beklediğini ve cevap geldiğinde hareket edeceğini bildiriyordu.¹⁴⁰ Buna cevaben Heyet-i Temsiliye’nin gönderdiği yazıda İstanbul’a dönüşü hakkında Hamdi Paşa’nın ayıp ettiği, Payitaht’ta irşadat yaparak millete hizmet edebileceğinden emin

¹³⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 219.

¹³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, 2011, s. 116; Sivas’ta Heyet-i Temsiliye Tarafından, Hamdi Paşa’ya, (tarihsiz), **ATASE İSH.**, 9-5 A.

¹³⁸ **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 4.

¹³⁹ Eskişehir’de Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliha Hamdi’den, Harbiye Nezareti’ne, 16 Eylül 1335 (1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 196-206.

¹⁴⁰ Yirminci Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa’dan, Sivas’ta Heyet-i Milliye kongre azalarına gönderilen, 16 Eylül 1335 (1919) Tarihli Yazı, **ATASE İSH.**, 9-5.

olunduğu ve bir an evvel Dersaadet'e hareket etmesi gerektiği söyleniyordu.¹⁴¹ Burada, ayıp edildiğinden bahsedilmiştir. Bunun sebebi, Hamdi Paşa'nın millet ve kolordu mensuplarının kendisini istemediği halde görevi bırakmamakta ısrar etmesi veya kendisine beklememesi söylendiği halde Dersaadet'ten cevap beklemeyi bahane ederek bu yolla bir süre daha Eskişehir'de kalabileceğini umut etmesinin fark edilmesi olabilir. Ayrıca Dersaadet'te irşadat yapabileceğinin söylenmesi de Heyet-i Temsiliye'nin Hamdi Paşa'yı Anadolu'dan uzaklaştırmaya çalışırken onu ikna etmek için tehditkâr değil, rahatlatıcı bir dili tercih etmesi olarak görülebilir. Kısaca Hamdi Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin isteği üzerine hemen giderse milli hareket tarafından hedefe konulmamış olacaktı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra da İstanbul'a dönmesi gerektiği hususunda Hamdi Paşa'ya yapılan çağrılar devam ediyordu. Konya'dan, Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne gönderilen telgrafta “amal-i milliyenin tezahüratına karşı yabancı kuvvetlere istinaden Eskişehir'de oturan Hamdi Paşa'nın derhal oradan çekilmesi”nin talep olunduğu bildirilmişti.¹⁴² Yine Hamdi Paşa'nın görevden alınması ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa kolordulara telgraf göndermişti. Telgrafın “g” maddesi: “Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve On ikinci kolorduya tayin edilen Said Paşa derhal asıl görevlerine döndürülmelidirler”¹⁴³ şeklindedir. Ali Rıza Paşa hükümeti, daha sonra her ne kadar Hamdi Paşa'nın dönüşünü uzatmaya çalışacak gibi görünse de, ılımlı davranarak Anadolu'dan gelen talepleri dikkate almış, Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönüşünü uygun bulmuştu ve aynı zamanda Ali Fuat Paşa'nın görevine iadesi konusunda da girişim yapılmış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın babası ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Müdafaa-i Hukukçu grubundan olan Yozgat Mebusu¹⁴⁴ İsmail Fazıl Paşa'ya çektiği telgrafta Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden memnuniyet

¹⁴¹ Heyet-i Temsiliye'den, Yirminci Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa'ya, 16 Eylül 1335 (1919) Tarihli Yazı, **ATASE İSH.**, 9-5 AA.

¹⁴² Konya'dan (isimsiz), Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne Gönderilen, 3 Teşri-i Evvel 1335 (3 Ekim 1919) Tarihli Telgraf, **ATASE İSH.**, 9-24.

¹⁴³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 137.; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.I, yay.haz.: Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.371.

¹⁴⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismail-fazil-pasa-1856-1921/> (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2021).

duyulacağı ve Eskişehir'deki vaziyetin daha iyi olacağını belirtmişti.¹⁴⁵ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Yozgat'ta bulunan kongre azalarına (Osman Nuri Bey, Yusuf Bey ve Hüseyin Bey'e) Hamdi Paşa'nın beraberindeki herkesle, vuku bulan ihtar üzerine maksad-ı milliyeyi izah etmek üzere İstanbul'a avdet edeceğini bildiriyordu.¹⁴⁶ Tüm bunlardan başka Mustafa Kemal Paşa'nın Mutasarrıf Hilmi Bey'e yaptığı sert ihtar Hamdi Paşa ve mutasarrıfın durumu artık iyice kavramasına sebep olmuştu.¹⁴⁷ Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır; görüleceği üzere İstanbul'a dönüşü mevzusu ile ilgili olarak Hamdi Paşa'ya karşı itidalli bir dil kullanılarak onun Anadolu lehine bir şeyler anlatması bekleniyordu. Önceki kısımlarda Tevfik Rüştü (Aras) Bey'den nakledildiği üzere Hamdi Paşa'nın daha başlarda Anadolu hareketine karşı net bir tavır göstermekten çekindiği anlaşıyor, sonrasında da Ali Fuat Paşa'ya karşı suiskast girişimi meselesinde bahsedileceği üzere, her ne kadar doğruyu söylememiş olsa da Hamdi Paşa, Kuva-yı Milliye'ye karşı bir fikrinin olmadığını belirtecekti. Hamdi Paşa Eskişehir'de bulunduğu süre zarfında milli harekete karşı alenen birtakım faaliyetlerde bulunmuştu fakat buna rağmen zaman zaman sıkıştığı durumlarda kendisini milli harekete karşı değilmiş gibi göstermeye çalışıyor, en azından sözde böyle ifade ediyordu. Bu durum da Hamdi Paşa'nın uğrunda faaliyet gösterdiği değerlere bağlılığını bir şekilde sorguluyor ve gerekirse onlardan vazgeçebileceği ihtimalini doğuruyordu. Muhtemelen bu sebeple Hamdi Paşa'nın bu ikili oynamaya meyilli görünen tavrına dayanılarak ona karşı ılımlı bir dil tercih ediliyor ve Anadolu lehine hareket etmesi kendisinden bekleniyordu.

Kiraz Hamdi Paşa, Eskişehir'de belki de umduğunu bulamamış olması veya işlerin hesapladığı gibi ilerlememesi sebebiyle birçok defa İstanbul'a dönmek üzere şifre ile Harbiye Nezareti'nden çeşitli bahanelerle izin istemişti. Damat Ferit'in istifa etmesinin ve Ali Rıza Paşa'nın sadarete geçmesinin hemen ardından bir teşebbüste daha bulunmuştu. 4 Ekim'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta İngiliz Generali Solly Flood'un İstanbul'dan yirmi gün önce Eskişehir'e gönderilen askeri heyetin geri

¹⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa Tarafından, İsmail Fazıl Paşa'ya Gönderilen, Tarihsiz Telgraf, **ATASE İSH.**, 16-56.

¹⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa tarafından, Yozgat'ta Bulunan Kongre Azaları Osman Nuri, Yusuf ve Hüseyin Beylere gönderilen, tarihsiz telgraf, **ATASE İSH.**, 1-64 AB.

¹⁴⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 51.

dönmesini uygun bulduğunu, kendisinin ve refakatindeki subayların o akşamki trenle İstanbul'a dönmeye mecbur olduklarını belirtmiş ve bu konuda müsaade beklediğini ifade etmişti.¹⁴⁸ Bu şekilde, İngiliz generalinin de tavsiyesini bildirerek, Harbiye Nezareti üzerinde bir tesir yaratabileceğini düşünüyordu. Harbiye Nezareti'nden gönderilen cevapta Dersaadet'e heyetle avdet etmesinin sebeplerini ve nasıl avdet edeceğini bildirmesi ve ayrıca dönerken yerine uygun birini vekil olarak bırakması gerektiği bildirilmişti.¹⁴⁹ Mutasarrıf Hilmi Bey'in Dahiliye Nazırı Adil Bey'e önceden bildirdiğine göre de Kiraz Hamdi Paşa aciz bir durumda kalmasından dolayı muhtemelen istifa etmek mecburiyetinde kalacaktı.¹⁵⁰ Nitekim mutasarrıfın öngörüsü dolaylı olarak doğru çıkacak, Hamdi Paşa firar etmek zorunda kalacaktı. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Hamdi Paşa'ya dönüş sebebi, nasıl döneceği gibi hususlar soruluyor, adeta vakit kaybettiriliyordu ve bunu soran Damat Ferit Paşa'dan sonra iktidara gelmiş bulunan Ali Rıza Paşa hükümetiydi.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu'ya karşı tavrını bu noktada ele almak gerekiyor. Ali Rıza Paşa, milli harekete ılımlı olduğu varsayılan bir isimdi. Onun iktidara gelmesiyle Anadolu ve İstanbul arasında sözde bir yumuşama dönemine girilmişti. Hükümet, milli kuvvetler arasındaki haberleşmeyi de serbest bırakmıştı. Bunun üzerine Anadolu da İstanbul ile haberleşmeye serbestlik getirmişti. Daha sonra Ali Rıza Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın yeni hükümetin Heyet-i Temsiliye temsilcisi olma isteğini kabul etmişti.¹⁵¹ Tam olarak bu noktada Heyet-i Temsiliye Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönmesini isterken, hükümetin konuyu bu kadar ırdeleyip dönüş sebebini sorması ilginçtir. Bahsedildiği üzere Ali Rıza Paşa iktidara gelince İstanbul ile kesilmiş olan haberleşme tekrar kurulmuştu. Fakat gerek Ali Rıza Paşa gerekse Heyet-i Temsiliye birbirlerine karşı temkinli davranıyorlardı. Mesela Ali Rıza Paşa, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarından haberdar edilmesine rağmen sanki “bilmezlikten gelerek” bu kararları incelemek üzere

¹⁴⁸ Beşinci Kolordu Kumandanı Mirliva Ahmet Hamdi'den, Harbiye Nezareti'ne, 4 Teşrin-i Evvel 1335 (4 Ekim 1919) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 36-45.

¹⁴⁹ 4 Teşrin-i Evvel 1335'te Mirliva Hamdi Paşa'dan, Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifreye, 5 Teşrin-i Evvel 1335'te (5 Ekim 1919) gönderilen cevap, **ATASE İSH.**, 36-45 AA.

¹⁵⁰ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 238.

¹⁵¹ Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s. 13.

kendisine acilen gönderilmesini istemişti ve bunun üzerine kongrelerin beyannameleri kendisine gönderilmişti.¹⁵² Ayrıca Ali Rıza Paşa hükümeti Heyet-i Temsiliye ile temas kurduktan sonra Anadolu’da etkinlik kurma çabalarına da girişmişti. Mesela Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa kumandasında bulunan İzmir cephesine paşa ile hiçbir irtibat kurmadan doğrudan müdahale etmişti. Yine, önceki hükümet gibi Anadolu’ya teftiş heyetleri de göndermeye başlamıştı.¹⁵³ Hükümetin sanki Hamdi Paşa’nın Eskişehir’de kalmasını doğru bulurcasına dönüş sebebini ısrarla sorması bu minvalde açıklanabilir. Çünkü görüleceği üzere hükümet Anadolu’da etkinlik kurma çabasındadır ve Hamdi Paşa’nın da İstanbul tarafından kendisinden ne istenirse onu yapacak bir kişi olduğu bilindiğinden bu noktada belki onu kontrol altında tutarak kendisinden bir biçimde istifade edilebileceği düşünülmüş olabilir. Bu konunun hükümet açısından bir başka yönü de Heyet-i Temsiliye’ye iktidarın kimde olduğuna dair bir ders verme isteği gibi görünüyor. Yani resmi makamlara yapılan atamalara Heyet-i Temsiliye müdahale etmemeli, hükümetmiş gibi davranmamalıdır. Dolayısıyla Ali Fuat Paşa’yı görevine iade etmek Ali Rıza Paşa Hükümeti için Heyet-i Temsiliye’ye boyun eğmek anlamına gelecekti.

“...gerek Ali Fuat Paşa’nın baskısı gerekse Sivas’tan Heyet-i Temsiliye’nin telgrafla yaptığı ihtar üzerine Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul’a dönmek zorunda kaldı”¹⁵⁴ fakat Hamdi Paşa’nın dönüşünde başka sebepler de mevcuttu. 4 Ekim 1919 tarihinde, Ali Fuat Paşa Sivas’ta Üçüncü Kolordu’ya çektiği telgrafta, alınan habere göre Eskişehir mutasarrıfı Hilmi Bey’in öldürüldüğünü bildiriyordu.¹⁵⁵ Ayrıca, Ankara’dan Konya’ya Refat imzasıyla çekilen bir telgrafa göre; Eskişehir mutasarrıfı Hilmi Bey öğle üzeri, evine giderken bilinmeyen bir şahıs tarafından vurulmuştu. Üç gün yaralı halde kalmış ve sonra ölmüştü. Bunun üzerine 5 Ekim 1919’da bölgedeki idare-i örfiye üyeleri ve Hamdi Paşa maiyetiyle birlikte firar etmişti. Belediye Reisi Mehmet Ali Bey de sekiz İngiliz askerinin himayesi altında gizlice istasyona giderek

¹⁵² Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 195.

¹⁵³ **a.g.e.**, s. 204,205.

¹⁵⁴ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.II, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s. 294.

¹⁵⁵ Mirilva Ali Fuat Paşa Tarafından, Sivas’ta Üçüncü Kolordu’ya, 4 Teşrin-i Evvel 1335 (4 Ekim 1335) tarihli şifre, **ATASE İSH.**, 9-14.

Dersaadet'e kaçıyordu.¹⁵⁶ Bunun üzerine Ali Fuat Paşa da çektiği telgrafla İngiliz yardımıyla Dersaadet'e kaçırmış olan Hamdi Paşa ile yanındakilerin tutuklanmasını yeni Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan talep ediyordu.¹⁵⁷

Ali Fuat Paşa da bu son gelişmeleri Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği şifrede bildiriyordu. Buna göre eski hükümetin fikirlerini yayma emeline hizmet eden memurların mevcut durumdan istifade ederek icra etmiş olduğu faaliyetler ve işkencelere rağmen Eskişehir halkı milli emel uğrunda son derece gayretle çalışmıştı. Nihayet milli harekete muhalefet eden memurların bir kısmı tutuklanmıştı. Diğerleri de İngiliz kuvvetlerinin yardımıyla trenle kaçıyordu. Ayrıca mutasarrıfın “müfrit bir milliyetperver” tarafından öldürülmesiyle İngilizler yardımıyla firar etmiş olan Hamdi Paşa'nın tutuklanması için Harbiye Nezareti'ne telgraf çekildiğini bildiriyordu. Bunlardan başka, Ali Fuat Paşa İngiliz generali Solly Flood ile mülakat yapmıştı ve general, milli harekete muhalefette bulunmayacağını ve hatta şimdiye kadar bölgede muhalif hareket edenleri de desteklemediğini beyan ederek milletin müdafii olmak istediklerini söylemişti.¹⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa tarafından da Ali Fuat Paşa'ya şimdiye kadarki vatanperverane tutumu ve faaliyetlerinden dolayı kendisinin takdirle karşılandığı ve şükran duyulduğu bildiriliyordu.¹⁵⁹ Görüldüğü gibi durum milli kuvvetlerin lehine döndükçe tıpkı Hamdi Paşa gibi İngilizler de tavırlarını değiştirmeye başlıyordu.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönüşü mevzusunda Ali Fuat Paşa, hatıralarında dikkat edilmesi gereken bir tespit yapar. Buna göre; Kiraz Hamdi Paşa'nın Eskişehir'den ayrılmasının sebebi, içerisinde bulunduğu aciz durumdan ziyade mutasarrıf ve İngiliz kontrol zabiti ile anlaşamamış olmasıdır. Ayrıca Hamdi Paşa'nın istifasında Temsil Heyeti'nin kendisine çektiği sert telgrafların da etkisi olduğunu düşünür. Aksi olsaydı; yani eğer Mutasarrıf, İngiliz kontrol zabiti ve Hamdi Paşa anlaşabilmiş ve birlikte hareket edebilmiş

¹⁵⁶ Ankara'dan Konya'ya, “Refat” imzasıyla çekilen, 5 Teşrin-i Evvel 1335 (5 Ekim 1919) tarihli Telgraf, **ATASE İSH.**, 9-14 AA.

¹⁵⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s. 379.

¹⁵⁸ Mirliya Ali Fuat Paşa tarafından, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen, 6 Teşrin-i Evvel 1335 (6 Ekim 1919) tarihli telgraf, **ATASE İSH.**, 9-15.

¹⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa tarafından, Ali Fuat Paşa'ya gönderilen, 7 Teşrin-i Evvel 1335 (7 Ekim 1919) tarihli telgraf, **ATASE İSH.**, 9-15 AB.

olsalardı Eskişehir'deki Milli hareketin çok zor durumlarla karşılaşabilme ihtimalinin bulunduğunu söyler.¹⁶⁰ Hamdi Paşa, Eskişehir'den ayrılmadan bir gün önce Doktor Tevfik Rüştü Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmede Hamdi Paşa, asla Kuva-yı Milliye'ye karşı bir fikrinin olmadığını hatta İstanbul'un kendisine Ali Fuat Paşa'ya suikast yapması için beş bin lira teklif ettiği halde suikastı yapmak şöyle dursun, İstanbul'a bir yazı yazarak buna karşı geldiğini ifade ediyordu.¹⁶¹ Fakat gerçekte Hamdi Paşa, Ali Fuat Paşa'ya karşı bir suikast girişimi planlamıştı ve bunun için Ali Fuat Paşa'nın ordusuna kendi adamı olan bir zabıt sokmuştu ancak zabıtın durumu itiraf etmesiyle suikast planı da suya düşmüştü.¹⁶² Daha sonra Ali Fuat Paşa, bahsedildiği gibi, Hamdi Paşa Eskişehir'den ayrıldıktan sonra onun tutuklanması için Harbiye Nezareti'ne başvurarak girişimde bulunacaktı. Görüldüğü gibi Hamdi Paşa kuvvetli bir manevra kabiliyetine sahipti ve bu durumda gerçekten de mutasarrıf ve İngilizler ile uyuşamamış olması muhtemeldi. Hatta belki de bu sebeple Hamdi Paşa'ya karşı Heyet-i Temsiliye tarafından genellikle itidalli bir dil kullanılıyordu çünkü böylesi bir kişiden milli hareket adına faydalanılabilecek noktalar olabilirdi. Ancak bu itidalli yaklaşımın, belki de meselenin şahsi boyutundan dolayı, Ali Fuat Paşa tarafından benimsenmediği anlaşıyor ki bu sebeple Hamdi Paşa'nın tutuklanmasını talep ediyor.

Kiraz Hamdi Paşa Eskişehir'den ayrıldıktan sonra Ali Fuat Paşa'nın görevine iade ettirilmesi ve Yirminci Kolordu subaylarının durumu hakkında bir takım girişimler yapılmıştı. Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir şifrede, Yirminci Kolordu ümera ve zabitanına rütbelerinin derhal iade ettirilmesi gerektiği ve eğer böyle olmazsa daha sonra oluşabilecek muhtemel durumlar arz ediliyordu.¹⁶³ İsmail Fazıl Paşa tarafından da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen şifrede Ali Fuat Paşa'nın göreve iadesinin bir an evvel Harbiye Nezareti'nce neticelendirilmesi gerektiğinin Harbiye Nezareti'ne rica edildiği bildiriliyordu.¹⁶⁴ Ayrıca Heyet-i

¹⁶⁰ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 240.

¹⁶¹ **XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920)**, s. 517.

¹⁶² **a.g.e.**, s. 514.

¹⁶³ Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'ya Gönderilen, 9 Kanunuevvel 1335 (9 Ekim 1919) Tarihli Şifre, **ATASE ATA.**, 9-80.

¹⁶⁴ İsmail Fazıl Paşa'dan, Mustafa Kemal Paşa'ya, 14 Teşrin-i Evvel 1335 (14 Ekim 1919) tarihli yazı, **ATASE ATA.**, 9-80 AC.

Temsiliye Ali Fuat Paşa'dan başka Ankara'ya kolordu kumandanı kabul edilmemesi hususunda kararlıydı çünkü bu nokta milli mücadele için hayat ve memet meselesi olarak görülüyordu.¹⁶⁵

Eskişehir halkı tüm zorluklara rağmen Milli mücadeleyi bırakmamıştı. 4 Ekim tarihinde mutasarrıf öldürülünceye kadar onu görevden aldirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlar, protestolar yapıp duvarlara afişler asmışlardı. Bu sırada 1 Ekim'de Damat Ferid Paşa'nın istifa edip yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması da bölge halkı için bir umut telakki edilmişti ve 3 Ekim tarihinde de Kuva-yı Milliye kuvvetleri artık şehrin çok büyük bir kısmına hâkim olmuştu.¹⁶⁶ Milli mücadele yanlısı, İl Muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey mutasarrıflığa getirilmiş ve sıkıyönetim kaldırılmıştı.¹⁶⁷ Netice itibari ile 13 Ağustos 1919 tarihinde tayin kararı çıkarılıp, Ağustos ayının sonlarında Eskişehir'e gelebilmiş olan Hamdi Paşa yaklaşık bir buçuk ay burada faaliyet göstermeye çalıştıysa da, gerek bölge halkının tutumu gerekse yukarıda bahsedilen diğer sebeplerle, geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı.

¹⁶⁵ Heyeti Temsiliye Tutanakları, s.69,74.(19 kasım 1919 toplantısı)

¹⁶⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁶⁷ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 144.

2. BÖLÜM

İSTANBUL'A DÖNDÜKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ (EKİM 1919-KASIM 1922)

1. KABİNE KURMA ÇALIŞMALARINA KATILMASI

Ali Rıza Paşa Hükümeti 1919 yılı Ekim ayında iktidar olmuştu. Ali Rıza Paşa, Milli harekete ılımlı bir isim sayılırdı ve Anadolu için bu kabinenin korunması hayati bir öneme sahipti. Ali Rıza Paşa kabinesinin iktidarda olması Anadolu için ne kadar olumlu görünse de, muhalifler için ise bir o kadar olumsuz bir durum gibi görünüyordu.¹⁶⁸ Ancak Ali Rıza Paşa hükümeti de ılımlı görünmesine karşın milli hareketin hükümetin saygınlığını ve otoritesini azalttığı fikrindeydi.¹⁶⁹ Muhaliflerin görüşüne göre mevcut kabine derhal değişmeli ve tamamen sarayın veya HİF ile İngilizleri memnun edebilecek bir kabine kurulmalıydı. İtilaf Devletleri açısından da bu kabine tehdit oluşturmuyordu.¹⁷⁰ 26 Ocak'ta, her ne kadar planlandığı gibi olamasa da, silah ve cephaneliğin Kuva-yı Milliye'ye geçişini hazırlaması düşünülen Akbaş Cephaneliği Baskını olmuş,¹⁷¹ ilerleyen zamanlarda da Meclis-i Mebusan'da müdafaa-i hukukçu mebuslar Misak-ı Milli'yi kabul etmişlerdi. Bu gibi gelişmeler İtilaf Devletlerini elbette rahatsız ediyor ve hükümeti nota vererek ikaz ediyorlardı. İtilaf Devletlerinin baskılarına daha fazla dayanamayan hükümet 3 Mart 1920'de istifa edecekti.¹⁷² Ali Rıza Paşa hükümetinin iktidarda olduğu bu süre zarfında Kiraz Hamdi Paşa da hükümeti değiştirmek isteyenler tarafında olacak ve kendine yeni kabinde yer bulmak için çalışacaktı. Elimizdeki belgelere göre, Hamdi Paşa diğer muhaliflerin Ekim 1919-Kasım 1922 zarfında sadece Ali Rıza Paşa Hükümetini değil, Damat Ferit Paşa tarafından kurulanlar hariç diğer tüm hükümetleri

¹⁶⁸ Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, İstanbul, 2016, s. 15.

¹⁶⁹ *a.g.t.*, s. 17.

¹⁷⁰ *a.g.t.*, s. 15.

¹⁷¹ Zeki Çevik, "Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı:10, yıl: 5/2006, s. 15.

¹⁷² Aydoğdu, *a.g.t.*, s. 15.

değiştirmek için çalışmışlardı. Zira Damat Ferit Paşa dışındaki diğer sadrazamlar ve hükümetleri Anadolu'ya karşı yeterince sert bulunmuyordu.

Ali Rıza Paşa kabinesini değiştirmek için Kiraz Hamdi Paşa'nın da içerisinde bulunduğu muhalif çevrelerde birçok toplantı düzenleniyordu. Planlanan hükümetlerin sadrazamlığına ise genelde Damat Ferit Paşa veya Müşir Zeki Paşa düşünülüyordu. Damat Ferit ve Hamdi Paşaların kabine kurma girişimleri ile ilgili toplantıların birinde nazırlıkların kimlere verileceği söz konusu olmuştu. Damat Ferit ve Kiraz Hamdi'ye göre derhal bir kabine listesi yazılıp padişaha sunulmalıydı. Orada hazır bulunan Has Hazine Müdürü Refik Bey, listede ismi olan kişilerin hangi nazırlıklara verileceklerinden haberdar edilip onayları alınmadan mı listenin padişaha sunulacağını sormuştu. Bunun üzerine Hamdi Paşa, listeye ismi koyulacak kişilerin kendilerine verilecek nazırlıkları kabul etmemeleri gibi bir ihtimal olmadığını, kendisi dahil hepsinin “yirmi dört saat bile olsa o yaldızlı koltuklara kurulmak için” can attıklarını söylüyordu.¹⁷³

Muhaliflerin kabine teşkil etme çalışmalarına dair çeşitli görüşmeler hakkında Heyet-i Temsiliye ve Anadolu'daki ordu komutanlıkları arasında birtakım yazışmalar yapılmıyordu. Buna göre, bir kabine kurulması kararlaştırıldığı, çeşitli isimlere çeşitli nazırlıklar verileceği söyleniyordu. Kiraz Hamdi Paşa'nın da Harbiye Nazırı yapılacağı, bu konuda padişahla görüşüldüğü ve sadrazamın istifa ettirileceği belirtilip, Heyet-i Temsiliye tarafından Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtası ile sadrazamın hiçbir surette istifa etmemesi gerektiği bildiriliyordu.¹⁷⁴ Kiraz Hamdi Paşa'nın ismi bu hükümet kurma girişimleri doğrultusunda yapılan toplantılarda sıkça zikrediliyor ve kendisine çeşitli nazırlıklar verilmesi planlanıyordu. 31 Ekim 1919'da İstanbul'dan Sivas'a gönderilen istihbarata göre Kiraz Hamdi Paşa birkaç gündür saraya gidiyor ve padişaha da Ali Rıza Paşa'yı görevden aldırıp yerine Müşir Zeki Paşa riyasetinde bir kabine kurdurmayı planlıyordu.¹⁷⁵ Bu bilgiyi İstanbul'daki

¹⁷³ “Sarayda Gizli Bir Toplantı”, **Tan**, 12 Temmuz 1938, No. 116, s. 2.

¹⁷⁴ Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Tarafından, Ankara'da İkinci Kolordu Kumandanlığına Gönderilen, 2 Teşrinisani 1335 (2 Kasım 1919) Tarihli Şifre, **ATASE ATA.**, 34-105.

¹⁷⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II “Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-11 Ekim 1922), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 202-203. (31 Ekim 1919).; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya ileten Heyet-i Temsiliye, şayet gerçekten istifa ettirilmeye çalışılırsa Ali Rıza Paşa'nın kesinlikle makamını terk etmemesi gerektiğini de ihtar ediyordu. Zira böyle bir durum Anadolu'nun İstanbul'la haberleşmesinin kesilmesi sonucunu doğuracaktı.¹⁷⁶ Milli harekete göre bu kabine tebdili teşkilat-ı milliyeyi imha etmek maksadıyla yapılacaktı.¹⁷⁷ Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından, hükümet değişikliğine dair istihbarat Bekir Sami Bey ve 61. Fırka Kumandanı Kazım (Özalp)'e de ulaştırıldı.¹⁷⁸

Yukarıda bahsedildiği gibi, Amasya görüşmeleri sonrası Kiraz Hamdi Paşa, Padişah ile görüşmüş ve İngilizleri memnun edecek bir hükümet kurulmasını önermiş ve İngilizleri bu görüşmeden haberdar etmişti. Fakat bu kabine planı Anadolu ile ılımlı görünen Ali Rıza Paşa hükümetini görevden aldırılmamıştı.¹⁷⁹ Kiraz Hamdi Paşa, yaptığı bu uzun görüşmelerde özetle; Fransa ve İtalya'nın kötü durumdu bulunduklarını, Fransa'nın Anadolu'yu destekleyip Almanya'nın yerini almaya çalıştığını belirtirken İngiltere'nin ise Osmanlı Devleti için gerçek bir dost olduğunu vurguluyordu. Zaten Hamdi Paşa'ya göre, İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı sert davranması söz konusu olmazdı çünkü İngiltere böyle bir durumda Müslüman toplulukların tepkisini almaktan çekinirdi, işte bu sebeple İngilizci bir kabine kurulmalıydı.¹⁸⁰

Muhallifler tarafından tasarlanan kabine listelerinde sadrazamlık için Müşir Zeki Paşa'dan başka Damat Ferit Paşa'nın adı zikrediliyordu. Kiraz Hamdi Paşa, Damat Ferit Paşa kabinesi için de çalışmaların içerisinde bulunuyordu. Bu dönemde en hareketli mekanlardan biri Damat Ferit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısıydı. Bu

Yayınları, 2011, s. 183. (Kurulması planlanan kabinede Prens Sabahattin Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye Nazırı olarak düşünülmüştü.)

¹⁷⁶ Heyet-i Temsiliye'den Cemal Paşa'ya Gönderilen, 2 Teşrini Sani 1335 (2 Kasım 1919) Tarihli Şifre, **ATASE ATA.**, 34-105 ab.

¹⁷⁷ Sivas'tan Umum Kolordulara Gönderilen, 2 Teşrini Sani 1335 (2 Kasım 1919) Tarihli Şifre, **ATASE ATA.**, 34-105.

¹⁷⁸ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 62; Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 198.

¹⁷⁹ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 437,438.

¹⁸⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.II "Son Meşrutiyet 1919-1920", İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, s. 148.

yalıya İngiliz generalleri, Osmanlı Paşaları, Şeyhülislam'lar gidip geliyordu.¹⁸¹ Hüsamettin Ertürk'ten aktarıldığına göre ajanlardan Galip Vardar Damat Ferit Paşa'nın evine muntazam olarak girip çıkan, Paşa'nın sır katibinin kızıyla temas etmişti ve ondan birtakım bilgiler öğrenmişti. Kızın Galip Vardar'a anlattığına göre Kiraz Hamdi Paşa da yalıdaki toplantılara katılan isimlerdendi.¹⁸² Ayrıca Hamdi Paşa Damat Ferit Paşa'nın bazı görüşmelerini de ayarlıyordu. Mesela Ferit Paşa, Hamdi Paşa aracılığı ile Rus siyasi temsilcisi ile mülakat talep etmiş ve onu Baltalimanı'na davet etmişti fakat bu haberin İngilizlerin kulağına gitmesiyle görüşme yapılamamıştı.¹⁸³ Mustafa Razi Yalkın'ın M. Sıfır imzasıyla yazdığı yazılarda bazı iddialar vardır. Buna göre; Damat Ferit ve HİF mensuplarının İngilizlerden başka, birtakım destekler bulmaya çalıştığı bu sırada Said Molla İngilizlere sadık davranmaya devam ederek her şeyi onlara aktarıyordu. Hürriyet ve İtilafçılar, Damat Ferit ve Kiraz Hamdi Paşa, İtalyanların direktifleriyle de padişahı kabineyi değiştirme konusunda zorluyordu. Bunu Yunanlılara dayanarak yapacaklardı ve Çerkez Ethem'in de desteğini alacaklardı. Said Molla, bu konuda Hamdi Paşa'nın, bizzat İtalyan Kont Kaprini'den emir aldığını İngilizlere bildiriyordu.¹⁸⁴ Bu noktaya kadar Kiraz Hamdi Paşa neredeyse tamamen İngilizci bir tavır sergilemişti fakat burada, Mustafa Razi Yalkın'ın iddia ettiği Said Molla'nın ifadesine göre, İngilizlerden habersiz olarak İtalyanlarla görüşüyordu. Muhtemelen Hamdi Paşa, kurulacak kabinede bir an evvel nazırlık almak için, kendi menfaati adına böyle davranmayı uygun bulmuştu. Çünkü Hamdi Paşa'nın zihniyetine göre hilafet ve saltanat İngilizlerin desteğiyle ayakta kalmaya devam edecekti, Anadolu hareketi de öyle veya böyle sona erecekti ve bu devlette sahip olunacak bir nazırlık makamı herhalde çok kıymetliydi ancak bu ihtimal zayıftır. Başka bir ihtimal ise Said Molla, İngilizlere yaranmak için kendince istihbaratçılık yapıyordu, zira Hamdi Paşa'nın bu dönemde İtalyanlarla olan herhangi bir bağlantısı belgelerde yer

¹⁸¹ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, yay.haz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul, Ararat Yayınevi, 1969, s. 399.

¹⁸² **a.g.e.**, s. 405.

¹⁸³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 60, Belge No. 73, (tarihsiz). (Burada bahsedilen "Rus siyasi temsilcisi" muhtemelen Çarlık Rusya'sı zamanında İstanbul'da kalan temsilcilerdendi. Belgede bu temsilcinin Çarlık Rusya'sından veya Bolşevik olduğu yönünde bir bilgi bulunmamaktadır.)

¹⁸⁴ "Türk Casusu M.Sıfır'ın Mütareke Hatıraları: İhtiras Kazanları Yer Yer Kaynıyor", **Tan**, 14 Temmuz 1938, No. 1152, s. 2.

almamaktadır ve zaten İtalyanlar bu dönemde Anadolu hareketine ılımlı bakmaya başlamışlardı, dolayısıyla Hamdi Paşa'nın İtalyanlarla görüştüğü iddiası çok makul görünmemektedir.

Yunanların Batı Anadolu'yu işgale devam ettiği 1920 yılının ilk aylarında milli harekete ılımlı görünen Ali Rıza Paşa hükümeti iktidarda idi. Damat Ferit Paşa ve beraberindekiler padişaha, 1920 seçimiyle kurulan meclisi feshetmesi yolunda baskı yapmaya devam ediyorlardı fakat padişah, alacağı tepkileri düşünerek bunu reddediyordu. 1920 yılı Şubat aylarında, İngiliz ve Yunan siyasi-askeri mahfillerinde saray çevresinden ve HİF'ten bazı şahıslar dolaşıyordu. Bunlar arasında Kiraz Hamdi Paşa özellikle dikkat çekiyordu. Kısa süre sonra, sarayla ittifak etmiş olan bütün bu kuvvetler arasında bazı kararlar alınmıştı. Buna göre Ali Rıza Paşa istifa etmeye zorlanacaktı fakat direnirse İngiliz Muhipler, Nigehban ve HİF çevrelerinden birkaç yüz kişi Babıali'ye gönderilecek, tıpkı İttihatçıların yaptıkları gibi bir baskın yapılacaktı. Daha sonra kabinenin başına Damat Ferit Paşa geçecek ve Kiraz Hamdi Paşa da Harbiye Nazırı olacaktı. Milli hareket yanlısı vekiller tutuklanarak Malta'ya gönderilecek ve hemen sonra Kuva-yı Milliye'ye karşı cephelerde taarruza geçilecekti.¹⁸⁵ Planlanan bu Babıali baskını komuta eden kişi Kiraz Hamdi Paşa olacaktı. Fırka ve cemiyetlerden toplanan adamlar da belli yerlerde konuşlanacaklardı. Hamdi Paşa sivil elbise giyerek bunların başında olacaktı. Daha sonra zorla Babıali'ye girecekler Sadrazam ve nazırları “millet namına” dışarı çıkaracaklardı. Bu sırada İngiliz Muhipler, Nigehban ve İngilizler gizli toplantılara devam ederek hazırlıkları planlıyorlardı. Planlanan bu hareketi Eyüp Sultan Polis Merkez Memuru Levhi Bey haber almıştı. Levhi Bey bu durumu acilen Dahiliye Nazırı Hazım Bey'e haber vermişti. Bunun üzerine her ihtimale karşı Babıali'de gizlice tedbir alınmış ve bir kıta asker hazır edilmişti. Bu durum Ali Rıza Paşa'nın kulağına gitmiş ve Ali Rıza Paşa panik içinde kalmıştı. Bu tavır tam da saray etrafındakiler ve müttefiklerinin beklediği gibi olmuştu ve Kuva-yı Milliye'nin yaptığı Akbaş Cephaneliği Baskını ile Maraş'ta Ermenilerin öldürüldüğüne dair söylentilerin de yayılması ile durum iyice karışmış ve istifaya giden yol açılmıştı.

¹⁸⁵ “Saltanatın Son Günleri”, **Tan**, 7 Mayıs 1936, No. 125, s.4.

Böylece planlanan Babıali baskınının hayata geçirilmesine gerek kalmamıştı.¹⁸⁶ Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920’de istifa etmişti ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart’ta Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na ve Padişaha telgraf çekerek Milli hareket karşısında duracak bir kabinenin kurulmamasını isteyerek İstanbul’u uyarmıştı. Bunun üzerine Vahdettin telaşlanarak müşavirlerini toplamış ve Anadolu’nun her şeyi göze aldığını düşünerek, bu durum karşısında bir süre daha suyun akışında gitmek gerektiğine karar vermişti. Yani padişah, Damat Ferit Paşa’yı sadarete getirmekten bir süre için vazgeçiyordu. Damat Ferit Paşa ve beraberindekiler bu karardan hiç memnun olmamışlardı. O gece Damat Ferit Paşa’nın konağında, Mustafa Kemal Paşa’dan gelen telgrafın bir kopyası alınmış ve Rahip Fru, bir İngiliz generali, iki İngiliz siyasi memuru davet edilerek geç vakitlere kadar süren bir toplantı yapılmıştı. Gecenin sonunda verilen karara göre padişaha baskı yapılarak Damat Ferit sadrazamlığa getirilecek ve Anadolu’ya karşı büyük bir şiddetle harekete geçilecekti fakat bu hangi kuvvetlerle yapılacaktı? O sırada Kiraz Hamdi Paşa, cebinden bir defter çıkarıp sayfalarını karıştırmış ve “Mustafa Kemal’i mağlup edebilmek için... asgari, asgari ve asgari otuz bin kişilik bir orduya ihtiyaç var. Çünkü Anadolu’daki kıtaların hemen hepsi de ona sadık. Bu kuvveti nereden bulabiliriz?” demişti. Bütün dikkatler o anda İngilizlere çevrilmiş ama onlardan bir cevap alınamayarak toplantı bitirilmişti.¹⁸⁷ Muhtemelen burada düşünülen kuvvetler Kuva-yı İnzibatiye idi. 1920 yılı Ocak ayının sonlarına doğru Kiraz Hamdi Paşa, Kuva-yı Milliye aleyhine kurulacak olan ordu ile ilgilenmeye başlamıştı.¹⁸⁸ Heyet-i Temsiliye’den On Beşinci kolorduya gönderilen şifrede, Kiraz Hamdi Paşa’nın Vehip Paşa’ya müracaat ederek Kuva-yı Milliye aleyhinde kurulan orduya kumandanlık edip etmeyeceğini sorduğu bildirilmişti.¹⁸⁹ 1920 yılı Nisan ayına gelindiğinde Kuva-yı Milliye’ye karşı Kuva-yı İnzibatiye kurulacaktı.¹⁹⁰ İddiaya göre

¹⁸⁶ “Saltanatın Son Günleri”, **Tan**, 8 Mayıs 1936, No. 126, s. 4.

¹⁸⁷ “Saltanatın Son Günleri”, **Tan**, 10 Mayıs 1936, No. 128, s. 4.

¹⁸⁸ Karabekir, **a.g.e.**, s. 505.

¹⁸⁹ Ankara’da Heyet-i Temsiliye Namına, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım Paşa’ya Gönderilen, 31 Kanunusani 1336 (31 Ocak 1920) Tarihli Şifre, **ATASE İSH.**, 347-169.

¹⁹⁰ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I “Mondros’tan Mudanya’ya Kadar 30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 99.

bu kuvvetlerin kurulması için Müşir Zeki Paşa ve Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte İngiliz erkanı harbiyesi birlikte çalışmışlardı.¹⁹¹

Kiraz Hamdi, bu yeni kabine teşkili için yapılan toplantıların müdavimiydi. Kendisine şu veya bu ismin riyasetinde kurulacak bir kabinede yer arıyordu. Raporlara bakılırsa bir gün Zeki Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı, bir başka gün Damat Ferit Paşa kabinesinde Nafia Nazırı, bir diğer gün ise Erkan-ı Harbiye müsteşarı oluveriyordu. Damat Ferit Paşa riyasetinde kurulması planlanan kabinenin söz konusu edildiği bir başka toplantıda da Hamdi Paşa'nın Nafia nazırı olması kararlaştırılmıştı. Bu toplantıdan sonra, istihbaratçıların iddialarına göre, Damat Ferit Londra'ya bir telgraf çekmiş, olumlu cevap almış daha sonra kabine listesini Mustafa Sabri Efendi aracılığı ile padişaha sunmuştu.¹⁹² Ancak durumun bu kadar basit olması mümkün görünmemektedir. Bahsedilen kabine kurma toplantıları ile alakalı olarak bir başka istihbarat raporunda da Hamdi Paşa'nın isminin Erkan-ı Harbiye müsteşarlığı için geçirildiği söyleniyordu.¹⁹³ Kiraz Hamdi Paşa ismi birçok kabine listesinde anılmıştı fakat bu isim muhalifler arasında rahatsızlık uyandırıyor. Mesela Damat Ferit'in 5 Nisan 1920 kabinesi kurulmadan az önce Kiraz Hamdi Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'na getirilmesi düşünülüyordu. Bunun üzerine Miralay Sadık, Kiraz Hamdi Paşa ile aynı kabinede yer alamayacağını söyleyerek buna itiraz etmişti.¹⁹⁴ Bu noktada Kiraz Ahmet Hamdi Paşa ile "Cakacı" (veyahut "Kürt") Ahmet Hamdi Paşa karıştırılmamalıdır. O sırada Cakacı Hamdi Paşa Bahriye Nazırlığında vekaleten bulunuyordu¹⁹⁵ ve Temmuz 1920'de, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Cakacı Hamdi Paşa asaleten Bahriye Nazırlığına tayin edilmiş¹⁹⁶ ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak da aynı anda görev yapmıştı.¹⁹⁷ Cakacı Hamdi Paşa da, Kiraz Hamdi Paşa gibi Yüzellilik listede yer almış ancak listenin Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar ve Kuvayı İnzibatiye'ye dahil kabine üyeleri

¹⁹¹ "Büyük Türk İnkılabı Başlarken", **Tan**, 5 Temmuz 1936, No. 435, s.4.

¹⁹² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 6, (tarihsiz).

¹⁹³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 64, Belge No. 147, 2 Mart 1337 (1921).

¹⁹⁴ Özlem Arslan, "Gümülcineli İsmail Hakkı ve Siyasi Faaliyetleri (1908-1945)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 130,131.

¹⁹⁵ **BOA, BEO.**, Dosya No. 004649, Gömlek No. 348609, 28 Ağustos 1336 (1920).; İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler**, "Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923)", İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 200.

¹⁹⁶ **BOA, MV.**, Dosya No. 00261, Gömlek No. 93, 28 Ağustos 1336 (1920).

¹⁹⁷ Sina Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 249.

kısmına alınmıştı.¹⁹⁸ Kiraz Hamdi Paşa da bu noktaya temas ederek kendisinin Cakacı (Kürt) Hamdi Paşa ile karıştırıldığından yakınmaktadır.¹⁹⁹

Kiraz Hamdi Paşa yalnızca nazırlıklar için değil sadrazamlık için de düşünülmüştü. Bu doğrultuda Cemiyet-i Ahmediye adında bir cemiyet teşkil edilecek, cemiyetin maksadı din perdesi altında halkın taassubundan istifade etmek olacaktı. Cemiyet-i Ahmediye'ye bağlı olarak Kuva-yı Muhammediye diye bir kuvvet kurulacak, Biga'da başlayıp Anadolu'nun diğer bölgelerine yayılacak olan bir teşkilatlanma yürütülecekti ve İngilizlere muhtıra verilip hükümet düşürüldükten sonra Damat Ferit veya Kiraz Hamdi Paşa başkanlığında bir hükümet kurulması için çalışılacaktı.²⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa da bu duruma dikkat çekiyordu; gericilik hareketi için İngilizler, Anzavur ve Biga olayları gibi çabalar göstermeye devam ediyordu. Buna göre Cemiyet-i Ahmediye, Teali-i İslam Cemiyeti ve HİF'in Kiraz Hamdi veya Damat Ferit Paşalardan biri riyasetinde hükümet kurdurmayı planladıklarını belirtiyordu.²⁰¹

3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa istifa etmiş, 8 Mart'ta yaklaşık bir ay iktidarda kalacak olan Salih Paşa hükümeti kurulmuştu. Ancak Salih Paşa'nın sadareti de İtilaf Devletlerini tatmin edecek nitelikte değildi. O halde yapılacak barış antlaşmasının şartlarını kabul ettirebilmek için İstanbul'un işgal edilip, Mustafa Kemal Paşa'nın devre dışı bırakılması gerekiyordu. Bu doğrultuda İtilaf kuvvetleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgale başladı. İstanbul'daki mebuslar tutuklanarak Malta'ya gönderiliyorlardı. Bu sırada 19 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından, Anadolu'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis kurulacağı duyuruldu ve mebuslar Ankara'ya geçmeye başladılar. İtilaf devletlerinin zorlamasına daha fazla katlanamayan Salih Paşa da 2 Nisan'da istifa etti.²⁰² 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu.²⁰³ Damat Ferit Paşa'nın bu iktidarında Milli mücadeleçilerin yargılanması amacıyla bir askeri mahkeme kurulmuştu. Damat Ferit Paşa bu mahkemenin

¹⁹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.II, C.IV/39, 16 Nisan 1340 (1924), s. 439.; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998, s. 225.

¹⁹⁹ Şaduman Halıcı, "Yüz Ellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza", **Belgi Dergisi**, sayı:20, yıl: 2020/II yaz, s. 2353.

²⁰⁰ Özalp, **a.g.e.**, s. 102.

²⁰¹ Sarıhan, **a.g.e.**, s.393.(25 Şubat 1920).

²⁰² Aydoğdu, **a.g.t.**, s. 16,17.

²⁰³ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 97.

başkanlığını üstlenmeyi Kiraz Hamdi Paşa'ya teklif etmişti ancak Hamdi Paşa bu görevi kendisi için hafif bularak kabul etmeye yanaşmamıştı. Bunun üzerine mahkemenin başkanlığı Kürt Mustafa Paşa'ya verilmişti.²⁰⁴

Bahsedildiği gibi Damat Ferit Paşa haricindeki hükümetler Hamdi Paşa'nın da içerisinde bulunduğu çevrelerce değiştirilmek isteniyordu. Damat Ferit Paşa'nın 5 Nisan 1920-17 Ekim 1920²⁰⁵ tarihli iktidarı zarfında da böyle bir kabine değişimi söz konusu edilmemişti. Bundan sonra son Tevfik Paşa hükümetinin iktidarda bulunduğu dönemde saray, Tevfik Paşa'ya olumlu bakmıyordu.²⁰⁶ Tevfik Paşa hükümeti neredeyse Ali Rıza Paşa hükümeti gibi davranıyordu.²⁰⁷ Bunun neticesinde de yine muhalif çevrelerce kabine değiştirilmek istenildi. Askeri hapishanede bulunan bir M.M. grubu ajanının ulaştığı bilgiye göre kabine ile ilgili olarak Kuzguncuk'ta Cemil Molla'nın hanesinde bir toplantı yapılmıştı. Burada; Damat Ferit Paşa'nın oğlu, Said Molla, Mustafa Sabri, Hoca Vasfi, Hadi, Kiraz Hamdi Paşa, Sabık Merkez Kumandanı Emin Paşa, Hürriyet ve İtilaf fırkası reisi Sadık Bey, Ali Kemal, Gümülcineli İsmail Hakkı Beylerle İngiliz Generali Wilson, yine İngiliz Genelkurmayından William Schmit, Anadolu cihet kumandanı General Crocker, Kaptan Benet ve Caningham'ın dahil olduğu bir toplantı yapılmış ve görüşme altı saat süreyle devam etmişti. Buna göre, Ferit Paşa “efkar-ı umumiye alıştırıncaya kadar” sadaret makamını kabulden kaçınmış ve bu suretle sadaret konusunda oylama yapılmıştı, İngilizlerin de desteğiyle Cemil Molla'nın sadareti kararlaştırılmıştı. Diğer kabine üyeleri de; Şeyhulislam Mustafa Sabri, Dahiliye nazırı Gümülcineli İsmail Hakkı, Harbiye nazırı Kürt Mustafa Paşa, Bahriye nazırı Zeki Paşa, Hariciye nazırı Sadık Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisi Kürt Hadi Paşa, Harbiye müsteşarlığına Kiraz Hamdi Paşa, Adliye nazırı Said Molla... olacaktı. Bu haber büyük bir süratle muhalif çevrelere ilan edilmiş, Hüsnü Bey “yaşasın muhalefet”

²⁰⁴ “Büyük Türk İnkılabı Başlarken”, **Tan**, 4 Temmuz 1936, No. 434, s. 4.

²⁰⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I “1919-1980”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 97.

²⁰⁶ Aydoğdu, **a.g.t.**, s. 67.

²⁰⁷ **a.g.t.**, s. 72.

diye bağırmaya başlamış ve Kürt Mustafa Paşa'yı Harbiye nazırı olarak selamlamıştı.²⁰⁸

HİF'in Miralay Sadık'ın riyaseti altına geçtiği dönemde, Kiraz Hamdi Paşa'nın Damat Ferit Paşa ve HİF üyeleri ile bir hayli sık temasları oluyordu. 9 Ekim 1922'de Circle D'Orient'te Damat Ferit Paşa'nın da katıldığı bir ziyafet düzenlenmişti. Bu ziyafete Ali Kemal, eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Cemal, Said Molla, Cemil Molla, Mustafa Sabri, Hoca Zeynelabidin, Refik Halid, Damat Ferit'in oğlu Prens Sami, Hadi Paşa, Rıza Tevfik, Mehmet Ali'nin kardeşi Yeniköy Daire-i Belediye Müdürü Kara Kemal, eski Polis Müdürü Nurettin, Kiraz Hamdi Paşa ve muhaliflerden başka isimler ile İngilizlerden Londom Bori ve Baş Tercüman Mister Ryan davet edilmişti fakat Mister Ryan meşguliyetini ileri sürerek daveti geri çevirmişti. Bu toplantıda HİF'in azami derecede faaliyete sevk edilmesi gibi konular konuşulmuştu.²⁰⁹ Muhtemelen bahsedilen azami derecedeki faaliyetlerden biri de yine kabine ile ilgiliydi.

Muhalifler tarafından yeni kabine teşkili elzem görülüyor, bu konuda toplantılar ciddiyetle devam ediyordu. Anadolu Hükümeti ve Yeni kabinenin söz konusu edildiği bir başka toplantı da Kiraz Hamdi Paşa'nın Kadıköy'deki evinde yapılmıştı. Bu toplantıya eski Şeyhülislam Mustafa Sabri, eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve Ayan'dan Zeynelabidin katılmıştı ve bu görüşmede İsviçre'deki Ahmet Rıza Bey'e gönderilmek üzere bir risale dahi kaleme alınmıştı.²¹⁰ Bizzat kendi evinde toplantılar yapan Kiraz Hamdi Paşa kabinenin tebdil edilmesi gerektiğini, yerine memleketin idaresine kadir başka bir kabinenin getirilmesini içeren bir arizayı Tarikat-ı Salahiye mührü ile Padişah Vahdettin'e taktim etmişti.²¹¹ Kiraz Hamdi Paşa kabinenin tebdili konusunda fikirlerini beyan etmek için Tarikat-ı Salahiye'yi bu dönemde adeta bir aracı olarak kullanıyordu. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği gibi, Kiraz Hamdi Paşa Tarikat-ı Salahiye adı altında azımsanmayacak

²⁰⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 125, 1 Kanunusani 1337 (1 Ocak 1921).

²⁰⁹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 7, 9 Teşrinievvel 1338 (9 Ekim 1922).

²¹⁰ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 44, Belge No. 187, (Tarihsiz).

²¹¹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 122, (Tarihsiz).

bir takım nüfuzlu kişileri toplamıştı dolayısıyla kabine fikirlerini de tarikat vasıtasıyla sunarsa muhtemelen padişah üzerinde daha etkili olacağını düşünüyordu.

Sonuç olarak Kiraz Hamdi Paşa ve diğer muhaliflerin çeşitli dönemlerde yaptığı kabine çalışmalarının kabineyi değiştirmede doğrudan etkilerinin olup olmadığı tartışılır. Çünkü gerek Ali Rıza Paşa gerekse daha sonra kurulan Salih Paşa Hükümetlerinin değiştirilmesinde asıl pay sahibi doğrudan bu kişiler değil İtilaf devletlerinin baskıları olmuştu. Bu noktada İngilizlerin tavrı önemlidir. İngilizler, muhtemelen bu muhalif grubundan bir menfaatleri olamayacağının artık farkındaydı ancak öngörülü olmaya çalışarak, bu çevreyi her ihtimale karşı tam olarak elden çıkarmayı da doğru bulmuyordu; bir şekilde onlara ümit vermeliydiler. Mesela, bahsedildiği gibi, İngilizler iktidar değişiminin konu edildiği toplantıların birinde Damat Ferit Paşa gibi hararetle bir isim yerine daha az dikkat çekecek olan Cemil Molla'yı desteklemeyi uygun görmüşlerdi. Böylece İngilizler, hem muhaliflerin yanında olduklarını onlara hissettiriyorlar hem de kendi durumları açısından bir biçimde dikkatli davranmış oluyorlardı.

2. KİRAZ HAMDİ PAŞA'NIN KURDUĞU VEYA İÇERİSİNDE YER ALDIĞI OLUŞUMLAR

2.1. İla-yı Vatan Cemiyeti

Kiraz Hamdi Paşa'nın Mütareke Dönemi'ndeki faaliyetlerinin önemli bir kısmı İla-yı Vatan ve onun devamı niteliğindeki Tarikat-ı Salahiye ile ilgili olmuştur. Padişah Vahdeddin ve Damat Ferit Paşa HİF'teki iç çekişmelerden rahatsız olmuşlar ve bu yüzden Nigehbancılara benzer bir derneğin kurulmasını desteklemişlerdi. İla-yı Vatancı Şerif Yahya Adnan'a göre cemiyetin temelleri Sultan Reşat zamanında, Şehzade Vahdettin tarafından atılmıştı ve bir toplantıyla kuruluşu kararlaştırılmıştı fakat İttihatçılar sebebiyle o dönemde kuruluşu gerçekleştirilememişti.²¹² Göztepe'ye göre İla-yı Vatan Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar Kiraz Hamdi Paşa sürekli olarak bir takım bahanelerle Vahdeddin'den para almış ve bir süre sonra padişah para vermeyi

²¹² Özer, a.g.m., s. 451,452.

kesince Hamdi Paşa cemiyet fikriyle tekrar padişahın huzuruna çıkmıştı ve para almaya devam etmişti. İla-yı Vatan Cemiyeti ve daha sonra kurulacak olan Tarikat-ı Salahiye bu maksada hizmet etmişti. Hamdi Paşa “İla-yı Vatan fırkası ile sarayı avlamağa muvaffak” olmuştu.²¹³ Bundan sonra Kiraz Hamdi Paşa, İla-yı Vatan Grubu hakkında görüşmek üzere sık sık Padişah Vahdettin ile temasa geçmişti ve altı saat gibi uzun vakitler huzurda kalarak grubu ile alakalı olarak heyet-i faale ve heyet-i idare azaları gibi çeşitli isimler ve listeleri padişaha sunmuştu.²¹⁴

Bazı kaynaklara göre cemiyetin gizli ismi “Müdafaa-i Hukuk-i Hilafet-i Kübra”dır.²¹⁵ Cemiyetin kuruluş tarihi 19 Kasım 1919’dur. Bu tarih, Dahiliye Nezaretine sunulan 18 Kasım 1919 tarihli bildiriden alınmıştır. Cemiyetin kuruluş yeri ise resmi belgelerde Taşkasap, Selçuk Sultan Mahallesi 190 numaralı daire olarak görülmekle beraber Tarık Mümtaz Göztepe’ye göre gerçek adres Şehzadebaşı’ndaki Letafet apartmanının üst katıdır.²¹⁶ M.M. Grubu ajanlarının Ankara’ya gönderdikleri gizli raporlar da Letafet Apartmanının cemiyetin adresi olduğu bilgisini doğrulamaktadır. Padişahın emriyle, saray hazinesine ait Letafet Apartmanının üst katı Cemiyete ayrılmıştı. Ayrıca Padişah tarafından cemiyetin önemli isimlerine yüz elliser lira maaş bağlanmıştı.²¹⁷ İla-yı Vatan’ın beyannamesi oluşturulduktan sonra ruhsat için başvurulmuştu fakat cemiyetin ruhsat alma sürecinde bazı pürüzler yaşanmıştı. Cemiyetin nizamnamesinde mevcut cemiyetler kanununa muhalif maddeler bulunmaktaydı ve resmi mührü ile alakalı bir takım problemler görülmüştü. Bu sebeple eksiklerin giderilmesi için ilk başvuruları reddedilmişti.²¹⁸

Cemiyetin kuruluş amacı, nizamnamesinde “Saadet ve selamet-i memleket ve esbab-ı keyfiyyeti taharri ve ilamdan ibarettir” şeklinde ifade ediliyordu.²¹⁹ Vatanın rahata kavuşması için çareyi halife ve saltanat etrafında toplanmakta görüyorlardı.

²¹³ Göztepe, **a.g.e.**, s. 369.

²¹⁴ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 100, 1 Eylül 1337 (1921).

²¹⁵ Behçet Cemal, Akis Dergisi, “**Hilafetçi Kuvvetlerin Teşkilatı**”, 27 Kasım 1967, s.32.

²¹⁶ Göztepe, **a.g.e.**, s. 368., Tunaya, **a.g.e.**, s. 519.

²¹⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s. 519.

²¹⁸ **BOA, DH. HMS.**, Dosya No. 4, Gömlek No. 4, 8 Kanunu Evvel 1335 (8 Aralık 1919).

²¹⁹ Çiğdem Aslan, Nural Bozoğlu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, “**Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti Talimat-ı Esasîyesi ve Nizamnamesi**”, sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 400.

Bunun için iç ve dış siyasette hilafet çizgisinde bir politika benimsenmeliydi. Dış siyasette, Osmanlı halifeliğini tanıyan her devletle iyi geçinmeyi esas alıyorlardı, tanımayanlarla ise iyi ilişkiler kuruluncaya dek bunun için çalışılmalıydı.²²⁰ İla-yı Vatan, gayrimüslim unsurları da kucaklayıcı bir görüntü sergiliyor ve buna özellikle vurgu yapıyordu. Osmanlı Devleti içerisindeki hiçbir kavmin hakları, İslam hukukunun belirttiği biçimde, çiğnenmemeliydi ve korunmalıydı. İhtiyaç sahibi kimselere din ve ırk ayrımı gözetmeksizin yardım edilecekti.²²¹ Eğitim-öğretim alanında ise dini kapsayan bir model esas alınacaktı.²²² Eğitim konusu, cemiyetin talimat-ı esasiyesinin idare-i maarif kısmında yer alıyor fakat bu eğitim şeklinin gayrimüslimleri de içerisine alıp almadığı belirtilmiyordu. Bunlardan başka, orman işletme fabrikaları kurulacak, tarım makinaları satın alınacak ve Osmanlı tüccarları için haksız rekabeti önlemek amacıyla vurgunculuğun önüne geçilecekti. Her türlü israf önlenecekti. Cemiyetin mebusan meclisi seçimleri ile alakalı olarak ise bir önerisi yoktu, savaş dolayısıyla mevcut hükümet hangi şekli benimserse ona tabi olacaklardı.²²³ Görüldüğü gibi, İla-yı Vatan cemiyeti bir siyasi parti gibi vaatlerde bulunuyor, hemen her konuyla ilgili fikir beyan ediyordu. Belki de bu sebeple arşiv belgelerinde bazen “İla-yı Vatan Cemiyeti” bazen de “İla-yı Vatan Fırkası” unvanını görüyoruz. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere, İla-yı Vatan’ın devamı niteliğinde görülen Tarikat-ı Salahiye’nin de bir siyasi parti mi yoksa cemiyet mi olduğu konusu tarikat içerisinde gündeme getirilecekti. Tarikat-ı Salahiye’nin herhangi bir resmiyeti yoktu, dolayısıyla fırka veya cemiyet gibi olmasının tartışılması bir noktada manasız kalıyordu fakat İla-yı Vatan, Cemiyetler Kanunu’na göre kurulmuş resmi bir cemiyetti. Bu sebeple İla-yı Vatan’ı, her ne kadar bir siyasi parti gibi görünmeye çalışsa da, bir cemiyet olarak kabul etmek durumundayız.

Cemiyetin merkezi İstanbul’du, idare heyeti yedi kişiden oluşuyordu. Yurdun farklı yerlerinde de şubelerinin açılması kararlaştırılmıştı. Cemiyete üye kabulünün, her ne kadar cemiyetin sonraları şeriatтан uzak uygulamaları olsa da, şeriat hükümlerine göre yapılacağı nizamnamesinde söyleniyordu. Genel merkez idare

²²⁰ a.g.m., s. 402.

²²¹ a.g.m., s. 403.

²²² a.g.m., s. 404.

²²³ a.g.m., s. 405.

heyetinde bir başkan, bir başkan yardımcısı, bir kâtip ve yardımcısı, bir veznedar ve altı aza olmak üzere on bir kişi bulunuyordu. Taşra şubelerinde de yedi veya sekiz kişiden oluşan idare heyetleri olacaktı. Her Hicri yılbaşında bir kongre toplanacak ve taşra şubelerinden temsilciler kongreye katılacaktı. Bu kongrede idare heyeti azaları için seçimler yapılacaktı. İdare heyeti her zaman diğer şubelerle temasta olacak ve ülkenin refahı için onların çalışmalarını denetleyecekti. Cemiyetin toplantıları da bir defterde kayıt altına alınacaktı.²²⁴ İla-yı Vatan Cemiyeti, Osmanlı halkının çeşitli etnik gruplardan oluşması sebebiyle, onları bir bütün olarak göreceğini söylüyordu ve bu maksat doğrultusunda cemiyete katılmak isteyen tüm Osmanlıları, cemiyet idaresinden iki kişinin referansı şartıyla, idare heyetinde veya üye olarak görmeyi kabul ediyordu.²²⁵ Kadınlar idare heyetinde yer alamazlardı ancak onlar için genel merkezden ayrı bir merkez kurulacak ve hizmetlerinden faydalanılacaktı. Cemiyete kabul edilen herkes, her ay en az beş kuruş miktarında bir para ödemek durumundaydı.²²⁶ Bunların dışında cemiyette bir de faaliyet heyeti vardır. Faaliyet heyetinde bir başkan, bir başkan yardımcısı, bir seramil, bir kâtip ve üç aza bulunuyordu. Bunlar, cemiyetin şan ve şerefini korumak ve idare heyeti tarafından alınan kararları uygulamakla görevlendirilmişlerdi. Cemiyet her türlü maddi yardımı kabul ediyordu. Bu yardımlar tahsildar tarafından toplanıyor, veznedar tarafından kayıt altına alınıyordu.²²⁷ Cemiyet için İstanbul'da bir de kütüphane kurulacaktı. Belli zamanlarda, belirlenen bir kitap cemiyettekiler tarafından okunacak ve bir kişinin moderatörlüğünde kitap üzerine konuşulacaktı ve bunlar kayıt altına alınacaktı.²²⁸ Muhtemelen cemiyet bu şekilde kendini daha kültürlü ve aktif göstermeye çalışıyordu.

Bir M.M. Grubu raporunda, akşam saat sekizden sonra; uzun, püsküllü fesli, ihrama bürünmüş bir Arap ve refakatindeki şapkalı birinin Letafet Apartmanı'nda İla-yı Vatan Cemiyeti'nin genel merkezine geldikleri ve oradan sonra saraya doğru otomobille hareket ettikleri bildirilmişti.²²⁹ Bahsedilen bu kişi muhtemelen Yahya

²²⁴ Aslan; Bozoğlu, **a.g.m.**, s. 406.

²²⁵ **a.g.m.**, s. 407.

²²⁶ **a.g.m.**, s. 408.

²²⁷ **a.g.m.**, s. 412.

²²⁸ **a.g.m.**, s. 415.

²²⁹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 100, 1 Eylül 1337 (1921).

Adnan Paşa'ydı. Tarık Mümtaz Göztepe; "Başında Şerif Yahya Adnan diye Mekkeli ve sarıklı bir adam bulunan bu yeni siyasi fırkada koyu bir tarikat çeşnisi ile beraber mason teşkilatını andıran birtakım mertebeler görülüyor ve kulağa pek garip gelen birtakım tabirler ve ıstılahlar işitiliyordu"²³⁰ der. Cemiyetin başındaki isim Yahya Adnan Paşa gibi görünse de asıl aktif olan ve her şeyi idare eden isim ise Kiraz Hamdi Paşa olmuştu.²³¹ Şerif Yahya Adnan, İla-yı Vatan ve Tarikat-ı Salahiye oluşumlarında aktif olarak rol almış bir isimdi ve raporlara göre İngilizler ile oldukça yakındı. Kiraz Hamdi Paşa'nın konağında yapılan bir toplantıda, Cemal, Mehmet Ali ve Yahya Adnan siyasi vaziyeti görüşmüşler bu sebeple Ali Kemal'in çay ziyafetine gidememişlerdi. Gazeteci Ali Kemal de İla-yı Vatan'a dahil isimlerdendi. Yahya Adnan, İngiliz temsilcileri ile özel görüşmeler yapıyordu ve "İngilizlerin teveccühlerini kaybeden Şerif Hüseyin'in yerine Yahya Adnan"ın geçirileceği düşünülüyordu.²³² Yahya Adnan Paşa saray ile de yakın temaslarda bulunuyor; geç saatlere kadar padişahın huzurunda kalarak toplantılar yapıyordu. Bu toplantılara İla-yı Vatan'a dahil olan padişahın baş tabibi Neşet Paşa ve Müşir Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemalettin Bey de katılıyordu.²³³ Kiraz Hamdi Paşa ile Şerif Yahya Adnan çok yakın değillerdi hatta Yahya Adnan, Hamdi Paşa'dan çok hoşlanmaz ve onu "ketum" olarak nitelerdi.²³⁴ Esasen Yahya Adnan hakkında da bazı olumsuz görüşler bulunuyordu. Cemiyet'in ikinci başkanı Rasih Bey, Yahya Adnan'ı cemiyetin paralarını cebe indirmekle suçlamıştı. Rasih Bey'e göre Yahya Adnan ve Cemiyet'in katibi Rüştü Molla sabaha kadar içip cemiyetin paralarını harcıyorlardı, Yahya Adnan sarhoş ve dolandırıcı bir adamdı, hatta bazen para tahsilatına gittiğinde, ne kadar para aldığı anlaşılmazın diye Rasih Bey'i yanında götürmek istemiyordu.²³⁵ Şerif Yahya Adnan milli harekete karşı şiddetli tavrını da "Millet-i İslam arasına Türklük fikrini sokan Kuva-yı Milliye" sözleriyle belli ediyordu ve kendi maksatlarının İslam ümmetini halife etrafında toplayıp İngilizler aracılığıyla vatani

²³⁰ Göztepe, **a.g.e.**, s. 368.

²³¹ **a.g.e.**, s. 369.

²³² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 67, Belge No. 33, 19 Kanunusani 1338 (19 Ocak 1922).

²³³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 100, 1 Eylül 1337 (1921).

²³⁴ Özer, **a.g.m.**, s. 452.

²³⁵ **a.g.m.**, s. 455.

kurtarmak olduğunu söylüyordu.²³⁶ Bir takım belgelere göre İla-yı Vatan Grubu askeri ve sivil olmak üzere iki farklı kolda faaliyet göstermişti. Buna göre, Askeri partinin reisi Kiraz Hamdi Paşa, sivil partinin reisi ise Şerif Yahya Adnan olarak zikrediliyordu.²³⁷ Zira Kaymakam Fettah'ın ele geçirilen defterinde cemiyetin askerlerin menfaati için de çalışıp onlara yardım edileceğine dair bir ibareye rastlanmıştı.²³⁸ Kiraz Hamdi Paşa çeşitli kimselerle İla-yı Vatan ve İla-yı Vatan'ın devamı niteliğindeki Tarikat-ı Salahiye hakkında temalarına devam etmişti. Eski merkez kumandanının oğlu Ragıp Bey ile Kadıköy iskelesinde görüşmüş ve bilahare Kiraz Hamdi Paşa'nın damadı ve yaveri de bu görüşmeye katılmıştı.²³⁹ Fakat bu buluşmaların içeriği hakkında daha fazla bilgi sahibi değiliz.

İla-yı Vatan grubu Mutedil HİF ile beraber çalışmıştı. Hatta bazı belgelere göre grubun kuruluşunda Mutedil HİF'in yardımı olmuştu.²⁴⁰ Yahya Adnan Paşa'nın evinde, Kiraz Hamdi Paşa'nın başkanlığında yapılan bir toplantıda Arap Asım, Erkan-ı Harp Asım, Kaymakam Ethem, Yüzbaşı Rahmi, Yüzbaşı Şinasi, Kaymakam Fettah gibi isimler hazır bulunmuştu ve bir yemin töreni yapılmıştı. M.M. grubu ajanlarının elde ettiği bu yemin suretinin özetinde: “Grubumuzun maksad-ı teşkili, vatan-ı mukaddesimizle Padişah Efendi efendimiz hazretlerine sadakatle ifa-yı hizmet etmektir” şeklinde maksatları belirtilmişti. Daha sonra, gayelerinin yazılı olduğu kısımda Anadolu'nun her bucağında Milli hareketin yok edilmesi ve bunun için suikastlar, anarşiler, ihtilaller gibi hareketler yapılmasını namusları ve şerefleri üzerine taahhüd eden her şahsın grubun bir ferdi olabileceği belirtilmişti.²⁴¹ Ayrıca başka raporlarda da grubun maksadının Anadolu'daki “müselleha cereyanına” karşı durmak olduğu ve bu maksadı takip edenlerin aza olarak kabul edildiği ifade edilmişti.²⁴² Buna benzer bir başka raporda da aynı şekilde bilgiler verilmiş ve ilave olarak umumi toplantıların Mustafa Sabri Efendi'nin Ayastefanos'taki hanesinde

²³⁶ a.g.m., s. 456.

²³⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 25, 2 Eylül 1337 (1921); Kutu No. 59, Belge No. 16, 28 Ağustos 1337 (1921).

²³⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 12, 20 Ağustos 1337 (1921).

²³⁹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 51, 1 Temmuz 1338 (1922).

²⁴⁰ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 103, 12 Ağustos 1337 (1921).

²⁴¹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 11, 14 Ağustos 1337 (1921), Kutu No. 58, Belge No. 104, 13 Ağustos 1337 (1921).

²⁴² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 66, Belge No. 64, 13 Mart 1337 (1921).

yapıldığı, ayrıca Padişah'ın “ceyb-i hümayunlarından üç yüz lira”nın bu “fırka-i cinayete” verildiği belirtilmişti.²⁴³ İla-yı Vatan Cemiyeti bazı toplantılarını ise Kiraz Hamdi Paşa'nın konağında yapıyordu ve Şehremini civarında başka muhtelif noktalarda da toplanıyorlardı.²⁴⁴ Toplantılarda genellikle Erkan-ı Harp Binbaşısı Nuri Efendi, Süvari Yüzbaşısı Ali Gazi, Kolağası Yasin Efendi ve Bahriye Yüzbaşısı Hasan Tahsin,²⁴⁵ Kaymakam Fettah, Said Molla, Süvari Binbaşı Arap Asım, Yüzbaşı Şinasi, Emin Paşa ve Kara Said Paşa gibi isimler hazır bulunuyordu.²⁴⁶

Yukarıda bahsedilen yemin beyannamesi İla-yı Vatan Cemiyeti'nin idare heyeti arasında bazı ihtilaflara sebep olmuştu. Mezkur cemiyetin “en ruhlu ve nafiz uzuvları olan” Kiraz Hamdi Paşa'nın Levazım Reisi Arap Asım ile Said Molla yemin beyannamesinin yazılış şekli hususunda diğer üyeler ile fikir ayrılığına düşmüşler; beyannameyi şiddetli bulmuşlar ve bu lisan ile taraftar bulamayacaklarını savunarak istifalarını vermişlerdi.²⁴⁷ Ayrıca ilerleyen zamanlarda Erkan-ı harp Binbaşı Asım ve Hasan Tahsin Efendiler de, Kiraz Hamdi Paşa'nın da mensubu olduğu Zabitan Cemiyeti'ni takviye edeceklerini bahane ederek İla-yı Vatan'dan ayrılmışlardı.²⁴⁸ Burada, Said Molla ile Hamdi Paşa'nın ilişkisine bakmak faydalı olacaktır. Bu iki isim birbirlerinden pek haz etmezdi. Hatta Damat Ferit'in de hazır bulunduğu başka bir muhalif toplantıda Hamdi Paşa'nın alaycı sözleri sebebi ile çatışmışlar ve Said Molla'nın mekânı terk edip gittiği de olmuştu.²⁴⁹ İki isim arasında süregelen anlaşmazlık muhtemelen İla-yı Vatan toplantılarına da yansımış ve belki de Said Molla, yemin beyannamesini bahane ederek istifa etmişti. Zira Said Molla, Hamdi Paşa'nın kabine kurma çalışmaları yürüttüğü sırada bahsedildiği gibi, fırsatını buldukça Hamdi Paşa'yı İngilizlere şikâyet ediyor ve kendisinin ondan daha İngilizci olduğunu ispat edercesine, onu bir biçimde gözden düşürmeye çalışıyordu. Zaten Said Molla ve Kiraz Hamdi Paşa gibi önde olmak isteyen iki hararetli ismin aynı çatı

²⁴³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 9, 13 Ağustos 1337 (1921), Kutu No. 58, Belge No. 103, 13 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁴ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 3, 2 Ağustos 1337 (1921), Kutu No. 66, Belge No. 77, 20 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 108, 27 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁶ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 16, 28 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 106, 24 Ağustos 1337 (1921); Kutu No. 59, Belge No. 14, 25 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 108, 27 Ağustos 1337 (1921).

²⁴⁹ “Said Molla ile Kiraz Hamdi Çatışıyorlar”, **Tan**, 11 Temmuz 1938, No. 115, s.2.

altında faaliyet göstermesi muhtemelen mümkün olmaz ve aralarında çatışma devam ederdi. O halde Said Molla'nın İla-yı Vatan'dan gidişi aslında doğal süreç içerisinde gelişen bir ayrılık olmuştu.

İla-yı Vatan Cemiyeti hakkında M.M. Grubu tarafından, cemiyetin üyesi olan Hoca Fatin Efendi'den bazı bilgiler elde edilmişti. Buna göre, cemiyetin iç yüzüne Hoca Fatin Efendi dahi tam olarak nüfuz edememişti. Dini nüfuzla halkı tesir altına almaya çalışıyorlardı, İla-yı Vatan'ın görünen iç yüzü seyyidler, şerifler, dedeler ve sufilerin seyrangahıydı. Fatin Efendi'ye göre, Cemiyetin başında Yahya Adnan ve Cafer gibi İslam aleminde rol oynamaya hazırlanan şahıslar, Alevi Dedesi olan eski Polis Müdürü Halid ve Kiraz Hamdi bulunuyordu. Ayrıca, Anadolu Dedelerinin de katılımıyla, “kıblegah-ı enamda”²⁵⁰ bir dini ayin yapılmıştı.²⁵¹

İla-yı Vatan Cemiyeti, yayılım alanını genişletmek, etrafına daha fazla kalabalık toplamak ve aslında siyasi fikirlerini daha kolay hayata geçirmek amacıyla, nizamnamesinde belirttiği gibi, sosyal yardım konularına da dahil olmuştu. Bu amaçla Sadinoğlu Hanında, Şerif Yahya Adnan'a bağlı bir heyet oluşturulmuştu. Heyet, görünüşte Harb-i Umumi ve Anadolu harbinde yetim ve dul kalanlara yardım etmek maksadıyla teşkil ettirilmişti fakat raporlara göre asıl maksatları siyasetle uğraşmaktı.²⁵² Böylece cemiyet, sosyal hassasiyet gözeterek kendisine hem bir perde oluşturmuş hem de nizamnamesinde verdiği sözü tutmuş oluyordu.

İla-yı Vatancılar Ankara'ya karşıtı grupları bütünleştirmek,²⁵³ tüm muhalif grupları toplayıp bir ihtilal şebekesi kurmak istemişlerdi. Bu doğrultuda Şerif Yahya Adnan, Azerbaycan Başkonsolosu Mehmet Haşim Bey'e bir yazı yazmış,²⁵⁴ Fransız ve İtalyanlara yaklaşmak için aracılığını rica etmişti.²⁵⁵ Çünkü bu sırada Fransa ve İtalya, Anadolu'ya karşı ılımlıydı. O halde hilafetçiler için yalnızca İngiltere'ye dayanmak yetmezdi, diğer devletlerin de desteği alınmalıydı ve böylece Fransız ve

²⁵⁰ Bu ifade “yaratılmışların kiblesi” anlamına geliyor ve yüksek ihtimalle bununla Dolmabahçe Sarayı kast ediliyordu. Zira bahsedileceği üzere, Padişah Vahdettin'e Tarikat-i Salahiye'de “Gavsul enam” unvanı verilmişti, Vahdettin'in ikametgahı da bu durumda “kıblegah-ı enam” olabilir. Zaten mahkeme heyetine göre de bu yapılanmaların asıl merkezi Dolmabahçe Sarayı'ydı. (Bkz. Dipnot 146)

²⁵¹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 61, (Tarihsiz).

²⁵² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 122, (Tarihsiz).

²⁵³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 520.

²⁵⁴ Çukurova, **a.g.e.**, s. 125.

²⁵⁵ **a.g.e.**, s. 126.

İtalyanlara yaklaşılabilsen onları Anadolu'dan, bir umut, uzaklaştırabilir ve yanlarına çekebilirlerdi. Ayrıca Haşim Bey'den cemiyetin Kafkaslarda yayılması için de destek istenmişti fakat Haşim Bey bu istekleri geri çevirmiş ve durumu TBMM İstanbul İstihbarat Şefliği'ne bildirmişti.²⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya'ya göre İla-yı Vatan Cemiyeti'nin mebusan meclisinin kapatılmasından ve partilerin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra aktif olarak ortaya çıkmış olması tuhaftı. "1919 Kasımında kurulmuş olmasına rağmen ikinci başkanı Rasih Efendi'ye, resmi makamlarca, hemen eyleme geçmemesi ve sabretmesi öğütlenmişti."²⁵⁷ Bu durumda cemiyetin ortaya çıkışının bu dönemde olması, sarayı destekleyici hatta saray tarafından desteklenen bir cemiyet olması ile ve kendilerine muhalifleri bütünleştirici bir misyon verilmesi ile açıklanabilir. Hemen eyleme geçmemeleri yolunda tembihlenmeleri ise muhtemelen dikkatleri doğrudan üzerlerine çekmemeleri içindi.

İla-yı Vatan Cemiyeti, üst düzey yöneticilerinin açıklamalarına göre kesinlikle İngiliz yanlıydı. Hatta Said Molla'nın HİF içerisindeki gruplaşma dolayısıyla İngiliz Muhiplerinden çıkarılacağı toplantıda, İngiliz bayrağı İla-yı Vatancılar tarafından ayakta selamlanmıştı.²⁵⁸ Bu toplantı İla-yı Vatan'ın Şehzadebaşı'ndaki merkezinde yapılmıştı.²⁵⁹ Müfrit HİF'çiler bu yeni fırkaya itibar etmemişlerdi.²⁶⁰ Fransız arşivlerine göre Kiraz Hamdi Paşa, İngiliz İstihbaratı ile ortaklaşa çalışıyordu ve İstihbaratçı Jack Caldron'un yönlendirmesiyle faaliyet gösteriyordu.²⁶¹ İla-yı Vatan Cemiyetinin İngilizlerle bağlantısı, üyeleri incelendiğinde de kendini göstermektedir. Örneğin, bu çerçevede Ali Paşa oğlu Mehmet Cemil ismindeki şahıs önemlidir. Mehmet Cemil Halaskaran grubuna dahildi. Ankara Merkez Kumandanı olduğu sırada Sivas Kongresi'nden önce orayı terk ederek İstanbul'a gelmiş ve Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte Kuva-yı İnzibatiye çatısı altında kumandan sıfatıyla Kuva-yı Milliye aleyhinde bilfiil faaliyet göstermişti. Aynı zamanda İla-yı Vatan'a dahildi ve asıl önemli olan da İngiliz casus

²⁵⁶ Özer, **a.g.m.**, s. 458, 459.

²⁵⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s. 519.

²⁵⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s. 521.

²⁵⁹ Çukurova, **a.g.e.**, s. 125.

²⁶⁰ Göztepe, **a.g.e.**, s. 369.

²⁶¹ Özer, **a.g.m.**, s. 457.

şebekesinde bulunmasıydı.²⁶² Ayrıca İla-yı Vatan'ın heyet-i faale başkanı olan Bekir Fahri Bey, 1921 yılı Kasım Ayında bir muhtıra hazırlamıştı. Bu muhtırada İngiliz yanlısı olduklarını açıkça belirtiyorlardı ve Fransa ile İtalya'nın Anadolu yanlısı tavrından memnuniyet duymuyorlardı. Onlara göre İngiliz ve Yunanlılarla birlikte Kemalistleri ortadan kaldırmak gerekiyordu.²⁶³ Bu çerçevede 1921 yılı Ekim-Kasım aylarında, Fener Rum Patrikhanesi'ne iki defa heyet göndermişler ve patrikle görüşmek istemişlerdi. Fakat Patrik bu şahısları şüpheli görmüş ve görüşmeyi kabul etmeyerek, onlara İstanbul Yunan Fevkalade Komiserliği ile görüşmelerini tavsiye etmişti.²⁶⁴ Bu dönemde patrikhanede patrik seçimleri yaklaşmıştı ve Venizelos ile Kral Konstantin yanlıları arasında yaşanan birtakım çekişmeler sebebiyle seçimler konusunda karmaşa vardı, hatta Atina kilisesi ile İstanbul Patrikhanesi arasında bir çatışma yaşanıyor, ²⁶⁵ yani patrikhanenin akıbeti tam olarak belli değildi. İla-yı Vatan, Rum Patrikhanesi ile temas kurma yolunda yanlış bir zaman seçmiş oluyordu, dolayısıyla patrikhanenin İla-yı Vatan'ın bu girişimine kayıtsız kalması, patrikhanenin onları şüpheli görmesine ek olarak, bir ihtimal bu belirsizlikten kaynaklanıyordu.

“Cemiyetin asıl özelliği, gizli olarak örgütlediği Tarik-i Salah (ya da Tarikat-ı Salahiye) Cemiyeti ile beraber çalışmış” olmasıydı.²⁶⁶ İstiklal mahkemesi başkanı Kılıç Ali Bey'e göre ise Tarikat-ı Salahiye ulemaya, İla-yı Vatan ise avama hitap ediyordu.²⁶⁷ İla-yı Vatan Tarikat-ı Salahiye'yi örgütlemişti fakat Cemiyet, Tarikat'ın gerisinde kalmıştı veyahut Tarikat-ı Salahiye'nin kuruluşunu kolaylaştıran bir basamak görevi görmüştü ya da belki de İla-yı Vatan'ın kurulma sebebi Tarikat-ı Salahiye'ye hazırlık yapması içindi. İla-yı Vatan Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu sebeple Cemiyet'in, nizamnamesinde belirtilen yapıyı tam olarak kurup kurmadığı veya planladığı faaliyetlerin ne kadarını hayata

²⁶² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 64, Belge No. 214, 24 Teşrin Sani 1337 (24 Kasım 1921).

²⁶³ Çukurova, **a.g.e.**, s. 125,126.

²⁶⁴ **a.g.e.**, s. 126.

²⁶⁵ Ramazan Erhan Güllü, **Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s. 96.

²⁶⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s. 520.

²⁶⁷ “Son Tevkifat: İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey'in Beyanatı”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1341 (1925), No. 420, s. 2.

geçirdiğini tespit etmek zordur. İla-yı Vatan kurulduktan dört ay sonra Tarikat-ı Salahiye kurulmuştu. Muhtemelen bu kadar kısa sürede cemiyet için düşünülen birçok nokta hayata geçirilememiş, Kiraz Hamdi Paşa'nın dikkati Tarikat-ı Salahiye'ye yönelmiş ve cemiyet geride kalarak işlevsizleşmişti. Büyük ihtimalle, gizli açık her türlü faaliyetin yapılabileceği bir tarikat dururken, sınırlı hareket edebilen resmi bir cemiyetle uğraşmak Hamdi Paşa için mantıksız görünmüştü. Aslında İla-yı Vatan, 1920'lerin sonuna kadar faaliyet gösterecek kadar uzun soluklu olan Tarikat-ı Salahiye'nin temellerini atarak en büyük icraatını yapmış oluyordu.

2.2. Tarikat-ı Salahiye

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devletin Bektaşilere bakışı, çalışmamızın bu bölümü açısından önemlidir. Biraz geriye gidilirse; 12-18. yüzyıl siyasi olayları içerisinde yeniçeriler ve Bektaşilerin bağlantısının kuvvetlendiği görülür. Yeniçeriler bazen Bektaşiler ve ulemadan aldığı destekle isyan ediyordu. Bu çerçevede II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağı kapatılmış ve yeniçerilerle tarihi-stratejik bir bağı olan Bektaşi tekkeleri de kapatılmıştı.²⁶⁸ Sultan Abdülaziz döneminde ise Meclis-i Meşayih kurulmuş ve illerdeki şeyhler bu kurumla birlikte Payitahtta Şeyhülislam'a bağlı olmuşlardı. Bu mecliste Bektaşilerin de yer alması dikkat çekicidir; devlet tarafından bir şekilde tanınmışlardı. Bu idare sistemiyle beraber tarikatlara doğrudan müdahale edilemiyordu fakat ulema tarikatları teftiş edebiliyordu. Böylece Bektaşiler, tekkelerinin tamamen kapalı oldukları döneme nazaran, nispeten daha rahat nefes alabilmiş oluyordu. Bu ortamda tarikatlara katılım daha fazla oluyordu.²⁶⁹ Bu da devletin dikkatini çekiyor ve durum sürgünlerle sonuçlanıyordu. Abdülhamit dönemine gelindiğinde tarikatlar için karmaşık dönemlerden biri yaşanıyor. Zira Mevleviler ve Bektaşiler Jöntürklerle münasebetleri bakımından önemliydi çünkü ilerleyen zamanlarda İttihatçılar ile de yakın ilişki içerisinde olacaktı. Genel olarak Abdülhamit'in Bektaşilerle ilişkileri olumlu değildi fakat kendisine yakın Bektaşiler de vardı. Bunlardan biri ilerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere Merdivenköy Bektaşi dergâhı ve postnişinleri idi. Bu

²⁶⁸ Ahmet Cahit Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşibendilik Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, No. 38, 2009, s. 41.

²⁶⁹ Haksever, *a.g.m.*, s. 47.

dergâh mevcut yönetim ile arasını genelde iyi tutuyordu. II. Meşrutiyetten sonra da Bektaşiler rahatlama dönemindeydiler. Fakat bu uzun sürmedi çünkü Bektaşilerin Arnavutluk'taki ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri sebebiyle bir tür fikir ayrılığı yaşanıyordu. Genel anlamda İttihatçılarla karşı karşıya gelmişlerdi ve hatta HİF içerisinde yer almaya başlamışlardı.²⁷⁰ Ancak unutulmamalı ki İttihatçılar içerisinde de Bektaşiler vardır. Büyük olasılıkla Kiraz Hamdi Paşa da bu sebeple Alevi ve Bektaşilere yakın durmaya çalışacak ve her kesimin desteğini arkasında toplamayı hedefleyecekti. Bektaşilerin serüveni kısaca bu şekildeyken Mütareke sonrasındaki ortamda, İla-yı Vatan'ın yer altı yapılanması niteliğindeki Tarikat-ı Salahiye de kendine taraftar toplama isteğindeydi. Bu taraftarların da hangi tarikatten veya dini ideolojiden olduğunu çok da önemseyecek durumda değillerdi. Ancak böyle bir durumda onlar için köklü bir geçmişi olan ve kuvvetli muhalefet yapabilme kabiliyetine sahip Bektaşî veyahut Alevi tarikatlarına yaklaşmak mantıklıydı ve öyle de yapacaklardı.

Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti, 6 Mart 1920'de kurulmuştu.²⁷¹ Bazı kaynaklara göre de kuruluş tarihi Eylül 1920 olarak gösterilir. Hatta bazı M.M. grubu istihbarat raporlarına göre de kuruluşu 1886-87'dir²⁷² ancak büyük olasılıkla, Tarikat-ı Salahiye ile fikri olarak aynı doğrultudaki düşünceler o dönemde var olduğu için Tarikat-ı Salahiye onların devamı olarak görülüp bu tarih saptanmıştı. Tarikatın ismi bazı kaynaklarda “Tarik-i Salah”, “Salah-ı Hâl”²⁷³ veya “Müdafaa-i Hukuk-u Kübra”²⁷⁴ olarak da yer almaktadır. Nizamnamesine göre “Salah” fasid olmayıp iyi insan olmak manasına gelir.²⁷⁵ Tarikatın merkezi Dolmabahçe Sarayı olarak görülmüştü²⁷⁶ fakat Beyazıt'ta bir kahvede ve Galata köprüsü civarındaki mekanlarda da sıkça görüşüyorlardı. Tarikat-ı Salahiye, 1919 yılı Kasım ayında kurulmuş yasal bir kuruluş olan İla-yı Vatan Cemiyeti'nin gizli bir uzantısıydı. Başkanı Yahya Adnan Paşa olarak görülmüştü fakat asıl başkan, her faaliyeti tertip

²⁷⁰ Haksever, **a.g.m.**, s. 48-55.

²⁷¹ “Tarikat-ı Salahiye”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3.

²⁷² Hülya Küçük, **Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 160.

²⁷³ Çukurova, **a.g.e.**, s. 114.

²⁷⁴ “Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

²⁷⁵ Bülent Çukurova, “Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti Ankara İstiklal Mahkemesi'nce 1925'te Mahkum Edilmesi ve Sonrası”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, cilt: 12, sayı:73, yıl: 1990/Ocak, s. 40 (424).

²⁷⁶ “Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 2.

eden kişi, Kiraz Hamdi Paşa'ydı.²⁷⁷ Tarikatçıların yargılanmaları sırasında ise Padişah Vahdettin için "Tarikatın Reisi" denilmişti.²⁷⁸ Vahdettin gerçekten bir başkanlık yürütmüyordu fakat tüm bu organizasyonların en üstündeki isimdi ve Tarikat-ı Salahiye'nin bizzat Vahdettin'in isteği ile kurdurulduğu iddia ediliyordu bu sebeple muhtemelen yakıştırma yollu bir başkanlık kendisine yargılanmalar sırasında atfedilmişti. Bazı kaynaklara göre Kiraz Hamdi Paşa'nın Yaver-i Has olarak atanması Tarikat-ı Salahiye'yi kurmasına karşılık kendisine ödöl olarak verilmişti.²⁷⁹

İstiklal Mahkemesi iddianamelerine göre, mütareke imzalandıktan sonra ölke HİF'in yönetimindeydi fakat HİF ölkede itibar sahibi olmadığından Vahdettin tarafından İla-yı Vatan Cemiyeti'nin kurulmasına gerek görölmüştü. İlerleyen zamanlarda saltanat ve hilafet tehlikeye düşünce ise halkın dini duygularından yararlanmak üzere Tarikat-ı Salahiye kurdurulmuştu. Üstelik Tarikat-ı Salahiyeciler tamamıyla "gayrı ilmi" bir teşkilat değildi. Tarikata Rıza Tevfik gibi isimler de alınarak ilmi bir görünüş verilmek isteniyordu. Ayrıca nizamnamesinde, insanları tarikata kolayca çekebilmek için tarikatın aynı zamanda iktisadi bir mahiyeti olduğu da vurgulanıyordu fakat hiçbir zaman iktisadi meselelerle uğraşmamışlardı.²⁸⁰ Kiraz Hamdi ile beraber Hoca Sabri ve Rıza Tevfik Bey de tarikatın en önemli isimlerindi.²⁸¹ Bunlardan başka tarikatın çoğunluğunu HİF mensupları ile meclis-i mebusan vekilleri teşkil ediyordu. Ayrıca tarikata katılanlara İngilizler tarafından çeşitli yardımlar yapılıyordu.²⁸² Kiraz Hamdi Paşa "eline koskoca bir defter alarak uzaktan yakından tanıdığı ne kadar kalburüstü ahabları varsa bu deftere isimlerini yazmaya ve sahiplerinin haberi olmadan bütün bu adamları 'Tarikat-ı Salahiye' isimli gizli ihtilal ve din komitesine aza yazmaya" başlamıştı.²⁸³ Hamdi Paşa bu azaları toplarken kimilerine kendisinin milli mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'yı

²⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt II- Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 152.

²⁷⁸ "Gavsul Enam Değil Levsöl Enam", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

²⁷⁹ "Tarikat-ı Salahiye", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3. (Hamdi Paşa'nın yaverliğe atanması 14 Nisan 1920 tarihli irade-i seniye ile yapılmıştır; **BOA, BEO.**, Dosya No. 4630, Gömlek No. 3472, 1 Mayıs 1336 (1 Mayıs 1922))

²⁸⁰ "Tarikat-ı Salahiyeciler Hakkında İddianame", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2.

²⁸¹ "Gavsul Enam Değil Levsöl Enam", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

²⁸² "Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 2.

²⁸³ Göztepe, **a.g.e.**, s. 368, 369.

desteklediğini ve hatta bazen ortak çalıştıklarını söylüyordu.²⁸⁴ Tarikat, ortaya çıktığı ilk dönemde hasta ve yetimlere yardım etmek ve İslam misyonerliği yapmak gayesinde olduğunu nizamnamesinde belirtiyordu.²⁸⁵ Kiraz Hamdi Paşa'nın bahsedilen defteri tutup, insanları kafasına göre buna kaydetmesindeki maksadının, padişahı kendisinin kayda değer ve nüfuzlu bir kalabalık topladığına inandırıp para almak olduğu ihtimali çok kuvvetlidir zira amacına da ulaşmıştır. Muhtemelen tarikatın iç yüzünü açık etmeden hasta ve yetimlere yardım için bu yapılanmayı kurduğunu iddia ederek bu kadar insanı başına toplayabilmişti.

Tarikat için Kiraz Hamdi'den başka isimler de gayretle çalışıyorlardı. M.M. Grubunun raporunda Sakallı Rıfkı tarafından son zamanlarda cemiyete on üç kişinin dahil edildiği²⁸⁶ ve Sakallı Rıfkı'nın müridan kaydı için devamlı surette çalışmakta olduğu bildirilmişti.²⁸⁷ Sakallı Rıfkı'nın kaydettiği isimler arasında Alemdar gazetesi başyazarı Said Ali, Peyam Sabah muhabiri Ali Nejat, Münir Süleyman, Akşam yazarı Sadi Mojanzade ve Topçu Mülazım-ı evveli Rıfkı Efendiler bulunuyordu.²⁸⁸ Hamdi Paşa'nın deftere kaydettiği isimlerden bir kısmının habersiz olarak veya kandırılarak kaydedildiği hususu mahkemelerde görüşülmüştü. Mesela Nafia Nazırlığı Baştercümanlarından Feyzullah Bey'in deftere kaydedilmesi ilginçtir. Hamdi Paşa, bir vesileyle Feyzullah Bey'i yemeğe davet etmiş ve ilerleyen vakitlerde, fazlaca alkol kullandıktan sonra, kendisine Müslümanlar arasında kurulacak bir tesanüd-ü iktisadi (iktisadi dayanışma) cemiyetinin nizamnamesi diyerek, Feyzullah Bey'in sarhoşluğundan faydalanıp Tarikat-ı Salahiye evrakını imzalatmıştı.²⁸⁹ Bunlardan başka Gümülcineli İsmail'in de ismi tarikatla bağlantılı olarak zikredilmişti.²⁹⁰ Tarikat-ı Salahiye İslami bir örgüttü fakat Müslüman olmayanları da kabul ediyordu. Mesela 13 Şubat 1922'de Bekarbey Rufai

²⁸⁴ "Tarikatçılar Müdafaanamelerini Veriyorlar", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1341 (1925), No. 452, s.1.

²⁸⁵ Küçük, **a.g.e.**, s. 161.

²⁸⁶ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 116-2001, 3 Şubat 1338 (1922).

²⁸⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 116-001, 11 Eylül 1338 (1922).

²⁸⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 116-1001, 10 Mart 1338 (1922).

²⁸⁹ "Ahmet Refik Bey'in ve Feyzullah'ın İsticvabı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3.

²⁹⁰ "Son Haberler: Heyet-i Fesadiyenin Dünkü Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1341 (1925), No. 435, s. 2.

Dergâhında, Amerikan Mason Teşkilatı üyesi Güldati Mikail, bir törenle tarikata alınmıştı.²⁹¹

Tarikat-ı Salahiye önceleri dünyayı kapsayan bir siyasi çizgi takip etmek hedefindeydi. Bunu “dine dayalı bir siyaset, en egemen bir siyasettir. Buna sıkı sıkı sarılıp onun gösterdiği yoldan gidilmedikçe güçlü bir devlet oluşturulması hayaldir. İslam halifeliği, dünya İslamlığı anıtının kilit taşıdır. İslam halifeliğinin, Tanrı korusun, yok olması büyük devlet olmanın, İslam kudret ve şevkinin sonu olur” şeklinde ifade etmişlerdi.²⁹² Ancak bu söylemi kullanan Tarikat-ı Salahiye, bünyesinde yabancı istihbaratçıları ve propagandacıları barındırıyordu. Tarikat bu doğrultuda farklı devletlerde yapılanmaya çalışsa da en fazla Türkiye’de faaliyet göstermişti. Müslümanların yararına çalıştıklarını iddia ederken, yukarıda bahsedildiği gibi, tarikatın nizamnamesinde yer alan özel bir tören ile gayrimüslimleri de tarikata kabul ediyorlardı.²⁹³ İslami bir tarikat Müslüman olmayanları da içerisine alıyordu. Tarikat-ı Salahiye’nin bu zıtlığa da bir cevabı vardı: Aldıkları gayrimüslimler İslam’a değil insaniyete hizmet edeceklerdi.²⁹⁴

Mahkeme iddianamesinde, Hamdi Paşa’nın kendi el yazısı ile yazdığı, ele geçirilen defterine göre tarikata girecek olanlara başlıca dört soru soruluyordu. Bu sorular; “1: İslamiyet’i Sever misiniz? 2: Halifeye sadık mısınız? 3: Dinsizle uğraşacak mısınız? 4: Taç ve taht ve saltanatı müdafaa edecek misiniz?” şeklindeydi.²⁹⁵ Tarikat Padişah Vahdettin’e “Hadimul İslam Gavsul Enam” unvanını vermişti.²⁹⁶ Bu unvan bazen “Gavs-ı Azam” bazen de “Gavsul Enam” olarak zikrediliyordu. Bir toplantıda Gavs-ı azama bir nişane hazırlandığı ve kulluk göstergesi olarak bu nişanın kendisine taktim edileceği belirtiliyordu. Ayrıca tarikat içerisindeki tahminlere göre Kuva-yı Milliye başarılı olursa padişahı bir “samut alat”

²⁹¹ Özer, a.g.m., s. 460.

²⁹² Kamil Erdeha, “Yüzellilikler yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi”, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998, s. 93, 94.

²⁹³ Hasan Rıza Soyak, “Atatürk’ten Hatıralar”, C.I., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1973, s. 335, 336.

²⁹⁴ “Son Haberler: Heyet-i Fesadiyenin Dünkü Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1341 (1925), No. 435, s. 2.

²⁹⁵ “Son Tevkifat: İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey’in Beyanatı”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1341 (1925), No. 420, s.2.

²⁹⁶ “Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

yani sessiz bir nesne gibi görecekler ve İstanbul'u da alelade bir vilayet gibi telakki edeceklerdi. Bu tahmin doğrultusunda Yahya Adnan aylık dört milyon karşılığında himaye-i İslam'a rehber olmayı vaad etmiş ve halifenin etrafında toplanmak lazım geldiğini belirtmişti. Ayrıca yine bu doğrultuda Dersaadet Bektaşilerinin yardımı da eski Polis müdürü Tahsin aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştı.²⁹⁷

Tarikat-ı Salahiye'de Bektaşilerle alakalı olarak bir takım başka çalışmalar da yapılmıştı. Tarikat-ı Salahiye, Merdivenköy'deki²⁹⁸ Bektaşî Dergâhının postnişinliğini kendi adamı olarak gördükleri Tevfik Baba'ya vermek istemişti. Bu hesaba göre Anadolu yakasında bulunan bu dergâh tarikatın bir şubesi gibi konumlandırılacaktı ve tarikat için çalışmalar yürütecekti. Dergâhın halihazırdaki postnişini İsmet Molla idi. Tarikat-ı Salahiye muhibbanından iane suretiyle para temin edilecek ve aylık yirmi lira olmak üzere bu para vazifeyi terk etmesi karşılığında İsmet Molla'ya verilecekti. İsmet Molla'ya bu teklifi yapma görevi de Sakallı Rıfkı'ya verilmişti fakat Sakallı Rıfkı, İsmet Molla'yı bulamamış, kardeşine ulaşmıştı. İsmet Molla'nın kardeşi de onun İstanbul'a gittiğini söylemişti. Bu durumda yakın mahalden uğraşmak üzere Hamdi Paşa duruma el koymuş ve İsmet Molla'ya hitaben bir tezkire kaleme almış, teklifi iletmişti. Fakat İsmet Molla teklifi katiyen kabul etmemişti.²⁹⁹ Ayrıca 1921 yılı Ekim ayında Topkapı ve Yedikule Bektaşî dergâhlarında da Bektaşileri yanlarına çekmek hedefiyle çalışmalar yapmışlardı.³⁰⁰ Fakat (Yalvaçlı Mehmet) Tevfik Baba, sanılanın aksine Tarikat-ı Salahiye'nin veya İla-yı Vatan'ın gerçek bir üyesi değildi, milli mücadele için çalışıyordu ve ulaştığı her bilgiyi Ankara'ya aktarıyordu. İla-yı Vatan'da ve Tarikat-ı Salahiye'de Arnavut kökenliler çoğunlukta idi. Tevfik Baba'nın bildirdiğine göre bir toplantıda Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey "Yaşasın Arnavutluk" demişti, Tevfik Baba dayanamayıp karşı çıkmış ve "Yaşasın İslamiyet ve Türklük" demesi gerektiğini söylemişti bunun üzerine Hasan Tahsin Bey, Tevfik Baba'yı toplantıdan dışarı

²⁹⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 39, 10 Teşrin Evvel 1337 (10 Ekim 1921).

²⁹⁸ Merdivenköy Bektaşî Tekkesi veyahut Şahkulu Sultan Tekkesi ve Cemevi ismiyle anılıyor. Günümüzde Ayışığı sok., No. 6, Göztepe, Kadıköy'de bulunmaktadır.

²⁹⁹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 136, 27 Haziran 1338 (1922).

³⁰⁰ Çukurova, **a.g.e.**, s. 118.

attırmıştı.³⁰¹ Ancak Tarikat-ı Salahiye'cilerin 1925 yılında yargılanmaları sırasında, zanlılardan Said Ali'nin ifadesine göre kendisi Tefvîk Baba'nın aracılığı ile tarikata girmişti.³⁰² Tefvîk Baba milli mücadele için çalışıyordu ancak tarikata da bazen üye topluyordu, o halde muhtemelen kendisinden şüphe edilip, dikkat çekmemek için tarikat adına çalıştığını gösterircesine bunu yapmak durumunda kalıyordu.

Tarikat-ı Salahiye'nin bir fırkaya veya bir hizbe ait olduğu mevzu epeyce görüşülmüştü. Kiraz Hamdi Paşa'nın Şerif Yahya Adnan'a yazdığı bir yazıda tarikatın bir fırka veya bir hizbe teşmilinin muvafık olamayacağı belirtilmişti.³⁰³ Yahya Adnan Paşa da buna cevaben, "irsal buyrulan tembih" in "kemal-i hürmetle telakki" edildiğini, durumun esasen öyle olduğunu ve öyle devam edeceğini, ayrıca diğer üyelerin de böyle düşündüğünü bildirmişti.³⁰⁴ Anlaşılan Kiraz Hamdi Paşa, kurduğu yapılanmayı bir tanıma oturtmak istemiyordu ve ona göre bu konunun üzerine gidilmemeliydi ancak Tarikat-ı Salahiye görünüşte dini bir tarikattı. Tarikatın dini bir nitelik taşıması ile alakalı olarak, ayin kurallarından giyimlerine kadar birtakım bilgiler, belgelerde yer alıyor; Tarikatın "Kırklar" olarak isimlendirilen üyelerinin kullandığı sarığın dokuz dilimli ve beyaz olmasına bizzat Kiraz Hamdi Paşa karar vermişti. Burada sözü geçen dokuz dilimin Hazreti Peygamber'in dokuz evladını simgelediği gerekçesi ile seçildiği Hamdi Paşa tarafından ifade edilmişti.³⁰⁵ Tarikat-ı Salahiye'nin mührü üzerinde ise "115" rakamı bulunuyordu, bu rakam ebced hesabıyla "Ahmet Hamdi" kelimesine karşılık geliyordu.³⁰⁶ Tarikatın nizamnamesine göre ise tarikatın işareti 441 rakamıydı, bu rakam ümmeti simgeliyordu.³⁰⁷ Ancak muhtemelen Hamdi Paşa, nizamnamede karar verilen birçok noktaya riayet etmediği gibi bunu da kendi isteğine göre değiştirip, ismini

³⁰¹ Özer, **a.g.m.**, s. 461.

³⁰² "Son Haberler: Heyet-i Fesadiyenin Dünkü Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1341 (1925), No. 435, s. 2.

³⁰³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 134, 2 Kanunusani 1338 (2 Ocak 1922); (Bahsi Geçen TİTE Belgesinin Fotoğrafi), 2 Kanunusani 1338 (2 Ocak 1922), **ATASE İSH.**, 1748-126.

³⁰⁴ Şerif Yahya Adnan'dan, Hamdi Paşa'ya gönderilen, 22 Kanunusani 1338 (22 Ocak 1922) Tarihli Yazı, **ATASE İSH.**, 1748-126 AA.

³⁰⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 44, Belge No. 187, 3 Şubat 1338 (1922); Kutu No. 158, Belge No. 116, 3 Şubat 1338 (1922).

³⁰⁶ "Ahmet Refik Bey'in ve Feyzullah'ın İsticvabı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3.

³⁰⁷ Çukurova, **a.g.m.**, s. 40 (424).

simgeleyen 115 rakamını mühürde kullanmayı tercih etmişti. Zira tarikata üye kabulleri bile nizamnameye göre sınavlara tabi tutularak değil, bilakis zaman zaman kişilerin haberi dahi olmadan yapılabilecekti.

Kağıt üzerinde bu kadar detayla meşgul olan cemiyetin idari yapısı da bir hayli karmaşıktı. İddiaya göre tarikatın üçlerini; Ahmet Refik (müverrih), Kiraz Hamdi ve Asır mebusu Said teşkil etmekteydi.³⁰⁸ Tarikatta sınıflar ve mertebeler de vardı. Üç sınıf mevcuttu; salah-ı hal, salah-ı nefis ve salah-ı tam sınıfları. Tarikat mensupları mertebelerine göre bu sınıflara dahildi.³⁰⁹ Sıradan üyelere “Salih” ve cemiyete henüz girmemiş olan Müslümanlara ise “Harici-i Muvakkat” deniyordu.³¹⁰ İslam’dan başka bir dine mensup olanlara “haric-i asli”, hiçbir dine mensup olmayanlara da “muzıl” deniyordu.³¹¹ Cemiyetteki mertebeler rakamlarla derecelendiriliyordu. Hatta buna göre Padişah Vahdettin üçüncü³¹² derecedeydi.³¹³ Bu mertebeler alttan yukarıya doğru; hadim, mürit, sai, kaşif, efendi, arif, muallim, muhakkık, mürşid, şeyh, şeyh-i kamil, gavs-ul enam veyahut kutb-ul azam şeklindeydi. Aslında gavs-ul enam ve kutb-ul azam aynı dereceyi işaret ediyor, kimi belgelerde gavs-ul enam kiminde kutb-ul azam ifadesi kullanılıyor ancak her iki ifadede de, en üst mertebeye konumlandırılan, Padişah Vahdettin kast ediliyordu. Muhtemelen Tarikatın yapısı ile alakalı birçok taslak hazırlanmıştı ve bu sebeple farklı ifadeler benimsenmişti. Bu kişiler derecelerine göre aşağıdan yukarıya doğru birbirlerine itaat etmek zorundaydılar. Bu mertebelere sahip olanlara derecelerine göre siyasi maksatlar gösteriliyordu. Tarikat-ı Salahiye’lerin yargılandığı mahkeme iddianamelerine göre, Kutb-ul azamın emirlerini üçler, yediler ve kırklara mensup kişiler hayata geçiriyordu. Toplantı ve ayinlerini zaviye, dergâh ve asitane ismi altında bazı mekanlarda yapıyorlardı. Köy ve nahiyelerdeki toplantı mekanlarına oba, kaza ve vilayetlerdekine dergâh, İstanbul’dakine ise asitane ismi verilmişti. Tarikatın

³⁰⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 39, 10 Teşrin Evvel 1337 (10 Ekim 1921).

³⁰⁹ “Tarikat-ı Salahiye’lerin Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2

³¹⁰ Küçük, **a.g.e.**, s. 162.

³¹¹ Çukurova, **a.g.m.**, s. 40 (424).

³¹² Padişah Vahdettin üçüncü derecede bulunuyorsa yüksek ihtimalle en yüksek derece üçtü, birinci ve ikinci dereceler yoktu. Çünkü Tarikat-ı Salahiye’nin Masonik veya Masonluğa öykünen bir yapı olduğu kabul edilirse yüksek ihtimalle derecelendirmelerinde de, sıradan bir derecelendirme kullanmayıp bunu benimsemişlerdi.

³¹³ Küçük, **a.g.e.**, s. 162.

genel toplantılarına verilen isim “divan-ı saida” idi. Tarikatın müesseseleri için Hamdi Paşa tarafından toplanmış ve Vahdettin tarafından onaylanmış kırk kişi bulunuyordu ve bu kişilere icazetname verilmişti. Ayrıca Tarikata mensup kişilerin tarikata has, önceden belirlenmiş işaret ve selamlaşmaları vardı.³¹⁴ Tarikata yeni giren kişilere bu gizli işaretler öğretiliyordu. Nizamnameye göre bunlar; “1) Selam işareti, 2) Muarefe İşareti, 3) İstimdad İşareti” şeklindeydi.³¹⁵ Birine tanışma işareti verildikten sonra o kişinin cevabından emin olunmazsa birinci kişi “ak” der ve karşısındakinden “l” demesini bekler, sonra “s” der, karşısındaki kişi de “m” demelidir. Bu şekilde o kişiden emin olunur ve şüpheye artık gerek kalmaz. Birinci mertebelikler bu şifreyi bilir, ikinci mertebeye geçen “tahir”i, üçüncü mertebelikler ise “tayıb”i bilmek zorundadır. Bu işaretler asla yazılmaz ve şifahen bilinir. Büyük derecede olan bir kişi, işaretini alt derecedekilere söylerse cezalandırılır.³¹⁶ Bu selamlaşma ve işaretleşme şekli Tarikat-ı Salahiye’nin Masonik bir yapılanma olduğu görüşünü kuvvetlendiriyor. Çünkü Masonlukta bu şekilde önceden belirlenmiş selamlaşma biçimleri vardır ve buna “lems” adı verilir.³¹⁷ Ayrıca Tarikat-ı Salahiye, Amerika’daki Ku Klux Klan örgütüne de benzetiliyordu.³¹⁸ Çünkü bu örgüt de yıkıcı faaliyetlerinde kendini zaman zaman dine dayandırmış ve şeklen esrarengiz bir görüntü çizmişti.³¹⁹ Tarikat-ı Salahiye nizamnamesine göre, gizli işaretleşme ve selamlaşmadan başka tarikat üyelerine belli olmaları için, derecelerine göre demirden, bakırdan ve nikelden yapılma alametler de veriliyordu. Bu alametler elbiselerinde, tam kalbin üzerinde taşınması için veriliyordu. Ayrıca ayin sırasında da her sınıf kendisi için tasarlanmış kurdelayı takıyordu.³²⁰

³¹⁴ “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.2. (Bazı kaynaklarda Vahdettin’e “Gavs-ul azam” da denilmektedir.)

³¹⁵ Çukurova, **a.g.m.**, s. 44 (428).

³¹⁶ Çukurova, **a.g.m.**, s. 42 (426).

³¹⁷ İlhami Soysal, **Türkiye ve Dünyada Masonluk ve Masonlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1978, s. 5.

³¹⁸ “Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 2.

³¹⁹ Ku Klux Klan Örgütü Amerika’da kurulmuştur, genel olarak beyazların siyahlara üstünlüğünü savunmuşlar ve bu doğrultuda bir takım yıkıcı ırkçı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerini de dine dayanarak yapmaya çalışmışlardır. Kendinelerine has beyaz, uzun kapüşonlu cübbeleri ve ritüelleri vardır. (Charles Alexander, **The Ku Klux Klan in the Southwest**, Kentucky, University of Kentucky Press, 1965, s. 20, 21.)

³²⁰ Çukurova, **a.g.m.**, s. 43 (427).

İddianemeye göre, Tarikat-ı Salahiye'de başlıca iki faaliyet grubu vardı; “Heyet-i irşadiye” ve “Heyet-i murahhasa”. Heyet-i irşadiye, zahidlerden, takva sahiplerinden, ulemeden, siyasilerden, yazarlardan, edebiyatçılardan, tarihçilerden ve tıpçılardan oluşuyordu. Heyet-i murahhasa ise önemli İslam ülkelerinin dergahlarına mensup temsilcilerden oluşuyordu. Bu gruplar Asitane denilen yerde altı ayda bir kongre yapıyorlardı. Bu altı ayda hatip görevindeki kişi tarafından bütün gazeteler okunuyor ve kongrede bu gazeteler hakkında rapor veriliyordu. Sonrasında fikir alışverişleri yapıp bunların zabtı tutuluyordu. Kongreler dışında ayinler de yapılıyordu. Ayine dokuz tekbirle başlanıyor ve sonradan hatibin konuşması dinlenip, genel siyaset hakkında görüşler bildiriliyordu.³²¹ Tarikat nizamnamesine göre bu iki faaliyet grubundan başka bir de “Heyet-i faale” vardı. Bu da kırklardan oluşuyordu ve zaviyeleri teftiş etmekle görevliydi.³²² Ayrıca 19 Eylül tarihi tarikatın özel günüydü ve her sene bu tarihte bir senelik faaliyetler gözden geçiriliyor sonrasında ayin yapılıyordu.³²³ Tarikatta mertebelere göre görevler de dağıtılmıştı. Hadim; zaviyeyi korur, mürit; şeyhlerin emirlerini uygular, sai; çeşitli İslam ülkelerine tayin edilir ve buralarda seyahatler yapar, kaşif; istihbarat yapar, arif; kaşiflerin verdikleri bilgileri tahkik eder, muallim; misyonerlik yapar, muhakkık; misyonerlere yani muallimlere başkanlık eder, halife ise tüm Müslümanların lideri olup, unvanı “kutb-ul azam”dır. Tarikat-ı Salahiye halka hitap ettiği zaman dini yönünü baskın gösteriyor, aydınlara hitap ettiğinde ise bir tür İslam Farmasonluğu tarafını öne çıkarıyordu. İddiaya göre Tarikatta ibadet şekli sadece müzikti ve gençlerin tarikata olan ilgisini arttırmak için kadın ve erkek ilişkilerinin her türlü mübah gösterilmişti. Tarikat-ı Salahiye nizamnamesine göre, ayinlere katılmak için şahısların tarikata mensup olmaları mecbur idi.³²⁴ Bunlardan başka gizli üyeleri içerisinde bulunduran “Heyet-i Mahfiyye” de bulunuyordu.³²⁵ Ayrıca Tarikat-ı Salahiye, nizamnamesine göre bir tür hücre yapılanmasını benimsiyordu. Buna göre Gavs Üçleri, Üçler Yedileri ve Kırkları, Kırklar da Salah-ı Tam sınıfını tanırdı. Yani üst derecede bulunanlar alttakileri tanıyabilecek ama alttakiler üst derecedeki herkesi

³²¹ “Tarikat-ı Salahiye’ciler Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2

³²² Çukurova, **a.g.m.**, s. 41 (425).

³²³ Çukurova, **a.g.m.**, s. 40 (424).

³²⁴ “Tarikat-ı Salahiye’ciler Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2

³²⁵ Küçük, **a.g.e.**, s. 162.

tanıyamayacaklardı. Bu çerçevede bir takım imzalar benimsenmişti. Gavs'ın imzası "Mehdi" veya "59", Üçler'in imzası "Hadi" veya "20", Yediler'in imzası "Mansur" veya "386" şeklindeydi.³²⁶ Ancak bu gizliliği ne derece önemsedikleri tartışılabilir. Tarikat nizamnamesine göre tamamen esrarlı bir yapılanmayı benimsedikleri anlaşıyor fakat tarikatın en öndeki ismi sayılabilecek Hamdi Paşa, eline bir defter alıp insanları açıkça tarikata davet edebiliyor ve kaydedebiliyordu. O halde gizlilik, uygulama aşamasında pek dikkate alınmamıştı.

Tarikat-ı Salahiye'ye kimler girebilirdi? Mahkeme iddianamelerine göre aslında herkes tarikata girebilirdi. Zira Hamdi Paşa'nın hedefinin de bir kalabalık toplayıp bundan faydalanmak olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Ancak tarikat nizamnamesinde bu durum da farklıdır. Nizamnameye göre Tarikata katılım da epeyce kurallara bağlıydı, giriş için bazı şartları taşımak gerekiyordu: "1) Müslüman olmak. 2) Kötü ahlaklı, yalancı olmamak, abartılı sözler söylememek, maskaralık etmemek ve müsrif olmamak. 3) İslam'ı sevmek..."³²⁷ Ancak bu şartların muhtemelen birçoğu uygulamada dikkate alınmamıştı. Hatta başta yöneticileri olmak üzere tarikat çevresindekiler bu özelliklerin bazılarını taşıyorlardı. Bu özelliklere sahip olan ve mürit olmak isteyen kişi kabiliyetine ve teslimiyet derecesine göre bir şekilde sınanıyordu. Bu sınavdan sonra başarılı bulunan kişilere bir kabul töreni yapılıyordu. Bu törene "merasim-i diniyye muamele-i tesdiye" deniyordu.³²⁸ Mürit adaylarına törenden önce baştan ayağa kadar uzanan bir çarşaf giydiriyorlar ve gözlerini bağlıyorlar, daha sonra tarikata kabul için yemin edecekleri yere götürüyorlardı. Burada bir masa bulunuyordu ve üzerinde kalem, toprak ve kitap vardı.³²⁹ Törenin yemin edilen bu kısmına "Muamele-i Leffiyye" deniliyordu.³³⁰

³²⁶ Çukurova, **a.g.m.**, s. 46 (430).

³²⁷ Çukurova, **a.g.m.**, s. 45 (429).

³²⁸ Çukurova, **a.g.m.**, s. 40 (424).

³²⁹ Tarikatın nizamnamesine göre bu tören mahkeme iddianamelerinden daha farklı, daha İslami bir tarikat töreni gibi anlatılıyordu. Muhtemelen birçok noktada olduğu gibi törenle alakalı kısımlar da değiştirilerek uygulanmıştı. Nizamnameye göre burada bahsedilen çarşaf beyaz bir ehramdı. Ehrama girildikten sonra "mahfel-i mukaddes" denilen salona gidilir ve Meydancı ile Rehber arasında salon kapısında şu konuşma yapılırdı:

Meydancı: "Kimdir o?"

Rehber de yanındaki Harici ile: "Ben geldim"

Meydancı: "Harici ne istiyor?"

Harici: "Selamet isterim"

Şahıslar burada, İslamiyet'in ilerlemesi için çalışacaklarına ve tarikattaki sırları ifşa ederlerse başlarına geleceklere önceden razı olacaklarına yemin ederek mürit oluyorlardı ve daha sonra rakı içilip, el öpülüyordu.³³¹ Sonrasında bu kişilere “Alameti'l-ahd” veyahut “Uhuvvetname” denilen icazetnameler veriliyordu ve kişinin tarikattaki mertebesi yükseldikçe o kişi adına “Rıfat Varakası” denilen evrak düzenleniyordu.³³² Bahsedildiği gibi tarikat üyeleri daha en başta, tarikat sırlarını ifşa ederlerse, açıkça tehdit ediliyorlardı. O halde Tarikat-ı Salahiye, kendi içerisindekilere dahi zorbalık yapabilecek karakterde bir yapılanmaydı ki daha sonra tarikata bazı suikast girişimleri isnat edilmişti. Mesela, Vahdeddin'in kayınbiraderi Hazine-i Hassa Kumandanı Zeki, uzun süre Vahdeddin ile beraber San Remo'da ikamet etmişti. İddiaya göre Padişah'ın özel doktoru Reşad Paşa'yı Tarikat-ı Salahiye namına katletme gibi faaliyetlere kalkıştıktan sonra 1929 yılında intihar etmişti.³³³

1922 yılına gelindiğinde Tarikat-ı Salahiye Anadolu'da, özellikle Samsun yöresinde, üye toplama anlamında epeyce ilerlemişti.³³⁴ Tarikat-ı Salahiye'ye ülke dışından çeşitli bölgelerden katılımlar da oluyordu. Bir raporda, Irak'a giden Haydarizade Davut Vehbi'nin gönderdiği bir mektuptan elde edilen bilgiye göre Irak'taki Salah-ı Tarik'e intisab edenlerin bulunduğu bildiriliyordu.³³⁵ Tarikat; Bağdat, Hindistan, Mısır ve Suriye taraflarında yayılmak amacıyla buralara temsilciler de göndermişti fakat milli mücadelenin başarıya ulaşmasıyla kendileri de firari durumuna düşüklerinden faaliyetlerine bir süre devam edememişlerdi.³³⁶

Meydancı: “O halde buyurunuz” der, kapıyı açar ve yemin törenine geçilirdi. Yemin edilirken masa üzerindeki bir tabakta toprak, başka bir tabakta su ve masada Kuran-ı Kerim bulunurdu. Kişi yemin ederken sağ elini toprağa sol elini suya koyardı ve Şeyh'in “maddiyatımız itibariyle toprak ve sudan vücut bulduk...” meyanındaki sözlerini dinlerdi; Çukurova, **a.g.m.**, s. 44 (428).

³³⁰ Küçük, **a.g.e.**, s. 164.

³³¹ “Son Haberler: Heyet-i Fesadiyenin Dünkü Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1341 (1925), No. 435, s. 2.

³³² Çukurova, **a.g.m.**, s. 45 (429).

³³³ İlhami soysal, **Yüzellilikler**, İstanbul, Gür Yayınları, 1985, s.149.

³³⁴ Çukurova, **a.g.e.**, s. 119.

³³⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 116-2001, 3 Şubat 1338 (1922); Kutu No. 58, Belge No. 116-001, 11Eylül 1338 (1922).

³³⁶ “Tarikat-ı Salahiye'nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.1.

Kiraz Hamdi Paşa muhalifleri bütünleştirici rol oynamaya devam ediyordu. Tarikat-ı Salahiye ve Bahaiye Cemiyeti'nin birleştirilmesi Kiraz Hamdi Paşa tarafından tavsiye edilmiş ve bu konuda eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, eski Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Zeynelabidin ile görüşmüştü.³³⁷ Bahaiye Cemiyeti'nin hedefi tüm dinleri aynı çatı altında toplayarak, dünyada çatışmaları bitirip bir barış ortamı oluşturmaktı. Cemiyet'in merkezi İran'dı ve yapılanması Tarikat-ı Salahiye ile benzer özellikteydi fakat siyasette etkin olamamışlardı.³³⁸ Bahailerle ilgili bizim çalışmamız açısından kısıtlı bilgi vardır, bu sebeple Hamdi Paşa'nın tasarladığı birleşmenin olup olmadığını da belli değildir.

Tıpkı İla-yı Vatan'da olduğu gibi Tarikat-ı Salahiye'de de bazı çözümler olmuştu. Bir rapora göre 19 Eylül 1921 tarihinde Hamdi Paşa'nın evinde bir toplantı olacağı planlanmış fakat muhalif havadan dolayı birtakım azalar toplantıya katılmamış ve toplantı ertelenmişti. Yapı içerisinde bazı şikayetler baş göstermişti. Bu şikayetlerin odağında ise Hamdi Paşa'nın tarikata siyasi bir renk vermeye çalışması vardı ve bu durum zabitanlar arasında konuşuluyordu. Ayrıca Anadolu hakkında bölücü faaliyetlere girilmek istenmesi sebebiyle Refik Bey ve Said Bey tarikattan çekilmeyi planlamışlardı.³³⁹ Tarikatta bulunan Seyit Yusuf Bey gibi bazı isimler ise tarikattan ayrılıp Anadolu ile irtibata geçmeyi dahi düşünmüşlerdi. Bu çözümler Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra daha da artmıştı.³⁴⁰ 1922 yılı Ağustosuna gelindiğinde Yahya Adnan Paşa da adeta gemiyi terk etme hazırlığı yapıyor gibiydi. Sadarete gönderdiği yazıda Anadolu'da vuku bulan hadiseler dolayısıyla kendisinin maddi zarara uğradığını söylüyor ve bunları listeleyip ek olarak sunarken acilen zararının tazmin edilmesini istiyordu.³⁴¹

Hamdi Paşa ile teması olan herkes tabii olarak bir şekilde zan altında kalıyordu. Çeşitli istihbaratlar yapılarak şüpheli şahıslar hakkında bilgi toplanıyordu. Mesela Maiyet-i Seniye süvari bölüğünden Mülazım-ı Sani Necati Efendi hakkında bir rapor yazılmıştı. Buna göre Necati Efendi Hamdi Paşa ile Anadolu'ya geçmişti

³³⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 158, Belge No. 116-2001, 3 Şubat 1338 (1922).

³³⁸ Çukurova, **a.g.e.**, s. 140-141.

³³⁹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 59, Belge No. 39, 10 Teşrin Evvel 1337 (10 Ekim 1921).

³⁴⁰ Özer, **a.g.m.**, s. 462.

³⁴¹ **BOA, DH. İ. UM.**, Dosya No. 19, Gömlek No. 13, 14 Ağustos 1338 (14 Ağustos 1922).

fakat büyük maksat, yani milli mücadele uğruna onunla gitmişti. Aslında Necati Efendi vatan haini değil bilakis namuslu bir vatanperverdi. Hatta Hamdi Paşa'nın levazım reisi Arap Asım'ın ifadesine göre de Necati Efendi muvaffak olabilseydi Hamdi Paşa ve avanesini tamamıyla esir edebilirdi.³⁴² Bir başka isim de Emin Efendi'di. Emin Efendi Hamdi Paşa ile beraber Eskişehir'e gidenler arasındaydı. Tarikat-ı Salahiye'ye ve İngiliz teşkilatlarına dahildi. Son olarak da İstanbul'da Fransızların Bolşevikler üzerine çalıştırdığı Cezmi isimdeki gençle beraber çalışmıştı. Emin Efendi'nin kim olduğu hususunda iki farklı istihbarat raporu bulunmaktadır. Birine göre kendisi Hamdi Paşa'nın oğlu³⁴³ diğerine göre de kayınbiraderi olarak addedilmişti.³⁴⁴ Neticede durum tam tersi olduğu halde, yani Emin Efendi Milli Mücadeleye hizmet ettiği halde, dışarıdan bakıldığında Anadolu için sakıncalı şahıslar arasında görülmüştü.³⁴⁵

Muhallifler, milli kuvvetlerin başarısı üzerine 1922 yılının sonlarına doğru, İngilizlere sığınarak yurtdışına firar etmişlerdi. Kiraz Hamdi Paşa da Romanya'ya gitmişti. Kiraz Hamdi Paşa, Romanya'da bulunduğu sırada Sakallı Rıfkı'nın da telkinleri ile tekrar Tarikat-ı Salahiye'yi kurma girişimde bulunmuş ve acilen bir nizamname hazırlamıştı. Hamdi Paşa, hazırladığı nizamnameyi ve hedeflerini anlatan bir mektubu San Remo bulunan Vahdeddin'e göndermişti. Mektupta tarikatın kısa zamanda genişleyeceği ve Vahdeddin'e "Gavs-i Azam" ismini verdiklerini belirtmişti. Bu hareket Vahdeddin'in gayet hoşuna gitmiş ve bu sürede Kiraz Hamdi'ye epeyce para göndermişti.³⁴⁶ Ayrıca Hamdi Paşa, Tarikat-ı Salahiye için İngilizlerle görüşmeye de devam etmişti. M.M. Grubunun bir raporunda, Kiraz Hamdi Paşa ile İngilizlerin bu konuda muhabere halinde olduğu bildirilmişti.³⁴⁷

Tarikat-ı Salahiyecilerin yargılamalarını yapan Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi Kılıç Ali Bey'e göre Tarikat-ı Salahiye milli harekete karşı hareket eden HİF, Nigehban, İngiliz Muhipler, Anadolu'lular Grubu ve İla-yı Vatan gibi oluşumların

³⁴² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 63, Belge No. 66, 10 Eylül 1337 (1921).

³⁴³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 63, Belge No. 134, (tarihsiz).

³⁴⁴ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 63, Belge No. 144-2001, 25 Kanunu Sani 1338 (25 Ocak 1922).

³⁴⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 63, Belge No. 144-1001, 25 Kanunu Sani 1338 (25 Ocak 1922).

³⁴⁶ Nevzat Vahdeddin, **Yıldız'dan San Remo'ya**, İstanbul, Arma Yayınları, 1999, s.242.

³⁴⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 119, 2 Mart 1339 (1923).

arkalarına gizledikleri müşterek cemiyetleriydi. Bununla İslam alemini iğfal ederek tarikatın en büyük mertebesini “kutb-u azam” namıyla Padişah Vahdettin’e verip kutsal değerleri kullanarak siyasete alet edeceklerdi.³⁴⁸ Ali Bey’e göre bu tarikat, dinin kutsallığına gizlenerek çok ustaca kurgulanmıştı. Tarikat hem halkın dini hislerinden faydalanarak siyasi emeller elde etmek hem de tüm İslam aleminden para sızdırmak maksadındaydı.³⁴⁹ Tarikatın teşkilatlanması siyasi bir İslam Farmasonluğu biçimindeydi.³⁵⁰ Fakat bu Farmason yapı tarikatın kırklarından başka diğer üyeler tarafından açıkça bilinmiyordu.³⁵¹ Tarikat-ı Salahiye ve arkasına gizlendiği diğer oluşumlar Şeyh Said isyanı başta olmak üzere bu doğrultuda birçok faaliyeti birlikte yürütmüşlerdi. Tarikat-ı Salahiyeçiler olarak; Vahdettin, Selim ve Nizamettin Efendiler, Kiraz Hamdi ve bunlardan başka Gümölcineli İsmail Hakkı ve Mehmet Ali Bey de mahkemece suçlu sıfatıyla gıyaben yargılanmıştı.³⁵²

Tarikat-ı Salahiyeçilerin yargılandığı mahkemeler devam ederken itirafçı olmak isteyenler de olmuştu. Bunlardan biri hapishanede tutuklu bulunan Cinci Ahmet Hoca’ydı. Cinci Ahmet Hoca mahkemeye mektup göndererek Tarikat-ı Salahiye hakkında tarihi itiraflar yapacağını belirtmiş ve kendisi için gizli bir celse talep etmiş ve talebi kabul edilmişti. Bu itiraflardan sonra Hamdi Paşa’nın akrabalarının evine baskınlar yapılmış ve birtakım evraklar bulunmuştu. Bu evraklar arasında Kürt İstiklal Cemiyeti Nizamnamesi, Kürt isyanı hakkında kararlaştırılan şeyler, tarikata girenlerin imzalarıyla yemin suretleri ve mektuplar bulunmaktaydı. Bulunan mektuplarda İstiklal mahkemelerinin tarikatçılara ait sırları meydana çıkarabileceğinden İstanbul’da bulunan iki gizli zaviyenin faaliyetlerine ara verdiğinden bahsedilmekteydi.³⁵³ Tarikat-ı Salahiye mensubu olup evinde Kürt meselesiyle alakalı evraklar bulunan bir başka kişi de Emin Paşa’nın oğlu Muzaffer

³⁴⁸ “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.1.

³⁴⁹ “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.2.

³⁵⁰ “Tarikat-ı Salahiye”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3.

³⁵¹ Küçük, **a.g.e.**, s. 162.

³⁵² “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.2.

³⁵³ “Tarikat-ı Salahiye”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1341 (1925), No. 422, s.3.; “Tarikat-ı Salahiyeçiler Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2.

Emin'dir fakat Muzaffer Emin bu evrakların kendisine ait olmadığını iddia ederek suçlamaları reddetmişti.³⁵⁴

M.M. Grubu raporlarına göre Kiraz Hamdi Paşa İla-yı Vatan ve Tarikat-ı Salahiye kurulduktan sonra, 1922 yılına gelindiğinde de yeni bir gizli cemiyet kurma yönünde teşvik edilmişti. Raporlarda, HİF'in Mutedil ve Münferitlerinden daha asri olmak üzere muhalif bir cemiyetin teşkil edilmesi hususunda Kiraz Hamdi Paşa'ya, Gelibolulu eski deniz kumandanlarından Kemal Bey'in riyaseti altında bir heyet gönderildiği ifade ediliyordu. Heyet azasından birinin ifadesine göre Kiraz Hamdi Paşa bu "asri" cemiyetin başkanlığını üstlenmeyi kabul etmişti.³⁵⁵ Fakat böyle bir cemiyetin kurulup kurulmadığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Bir ihtimal bahsedilen cemiyet Hamdi Paşa ve diğer muhaliflerin yurtdışından yürüteceği faaliyetler için düşünülmüştü ancak söz konusu faaliyetler Tarikat-ı Salahiye çatısı altında organize edilmişti, o halde yeni bir cemiyet kurulmasına muhtemelen gerek duyulmamıştı. Tarikat-ı Salahiye'nin faaliyetleri Anadolu hareketinin başarısıyla yöneticilerinin yurtdışına firar etmesi üzerine bir süre durmuştu fakat ilerleyen kısımlarda daha detaylı bahsedileceği üzere tarikat, İstiklal Mahkemelerinde deşifre olmalarına rağmen çalışmalarına bir biçimde devam edecekti.

2.3. İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İngiliz Muhipleri Cemiyeti 20 Mayıs 1919'da kurulmuş, Milli Mücadeleye düşman cemiyetlerdendi. Cemiyetin amacı idaresi altında Müslümanları barındıran İngiltere ile Halifeliği bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti arasında bağ kurmaktı. Milli Mücadele döneminde İngiliz himayesini savunanlar bu cemiyet etrafında toplanmışlardı. Cemiyetin açık amacından başka isyan ve ihtilaller çıkararak Milli Mücadeleyi sekteye uğratmak gibi bir takım gizli çalışmaları da mevcuttu. Anadolu'ya muhalif olanlar da cemiyetin bu emellerine hizmet ediyordu.

³⁵⁴ "Son Haberler: Heyet-i Fesadiyenin Dünkü Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1341 (1925), No. 435, s. 2.

³⁵⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 37, 18 Şubat 1338 (1922); (işaret edilen raporun nereden gönderildiği belirtilmemiş), **ATASE İSH.**, 1751-77.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla, 1922'de cemiyetin üst düzey yöneticileri yurtdışına firar etmiş, bir kısmı da mahkemelerde yargılanmıştı.³⁵⁶

İngiliz Muhipler Cemiyeti ilk kongresini 1920 Temmuzunda yapmıştı. Bu kongrede oybirliği ile cemiyetin idare heyeti yenilenmişti. Kiraz Hamdi Paşa yine fahri aza olarak cemiyete seçilenlerden olmuştu.³⁵⁷ Bazı kaynaklara göre de Hamdi Paşa cemiyetin ikinci başkanı olarak görülmüştür.³⁵⁸ Mütareke döneminde Milli Mücadele karşıtı gizli ve açık hemen her kuruluş bir şekilde ortak mesai yürütmüş, en azından belli zamanlarda temas etmişti. İngiliz Muhipler Cemiyeti de bir dönem özellikle HİF ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştu. İngiliz Muhipleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yaptığı iş birliği yeni oluşumların ortaya çıkışında da görülmekteydi. Bu türde kurulan bir siyasal cemiyet de Kiraz Hamdi Paşa'nın başında bulunduğu İla-yı Vatan Cemiyetiydi. Ayrıca İla-yı Vatan'ın devamı niteliğindeki Tarikat-ı Salahiye'nin kurulmasında da HİF'in rolü olduğu açıktı. Zaten Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin fikirleri doğrultusunda kurulmuş olan kuruluşların hemen tümünün yönetim kurullarında aynı isimler mevcuttu. Mesela Sait Molla, İngiliz Muhipleri, İla-yı Vatan ve HİF'in kurucularındandı.³⁵⁹

Kiraz Hamdi Paşa, İngiliz Muhipleri Cemiyetinde aktifti. M.M. grubunun bir raporuna göre Kazanzade Emin Bey İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyelerindendi ve Damat Ferit Paşa'nın ilk sadareti zamanında, Konya'ya özel memur olarak gönderildiği sırada, Bozok İsyanı'na azami derecede iştirak etmiş ve hatta isyanı hazırlamıştı, geri dönüşünde de Kiraz Hamdi Paşa ile görüşmüştü.³⁶⁰ 5 Haziran 1919 tarihinde, İngiliz Muhipleri tarafından Pierre Loti'ye hitaben "garbdaki dostlardan ümit kesilmediği" ne dair bir mektup yazılmıştı. Mektup dönemin birçok gazeteci, yazar ve daha başka önemli şahısları tarafından imzalanmıştı. Mektubun "yüksek memurlar" kısmında "Hamdi Paşa" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Tarık Zafer

³⁵⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ingiliz-muhibleri-cemiyeti/?pdf=3584> (Erişim Tarihi: 12.09.2021)

³⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II- Mütareke Dönemi**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 479.

³⁵⁸ Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, s. 276.

³⁵⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 480.

³⁶⁰ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 63, Belge No. 122, (tarihsiz).

Tunaya bu ifade ile Kiraz Hamdi Paşa'nın kast edildiğini tahmin etmektedir.³⁶¹ Neticede Kiraz Hamdi Paşa, İngiliz Muhipleri Cemiyeti içerisinde bulunmuş ve cemiyetin Anadolu karşıtı çalışmalarında yer almıştı.

2.4. Askeri Nigehban, Kızıl Hançer Cemiyetleri

Askeri Nigehban Cemiyeti 1919 yılı Ocak ayında Kiraz Hamdi Paşa ile bazı subaylar tarafından kurulmuştu³⁶² ve 20 Ekim 1919'da hükümet tarafından kapatılmıştı. Askeri-siyasi bir yapı gösteren cemiyetin merkezi Harbiye Nezareti Merkez Kumandanlığı binasıydı.³⁶³ Cemiyetin baş hedefi İttihatçılar döneminde ordudan tasfiye edilmiş olan subayları vazifelerine iade ettirmek ve buna sebep olanları cezalandırmaktı. Damat Ferit Paşa tarafından destekleniyordu. Kuva-yı Milliye ve İttihatçı düşmanı idiler. Tevfik Paşa'nın ilk sadareti döneminde kurulmuş olan cemiyet, Damat Ferit Paşa sadrazam olunca rahat etmiş, hatta yukarıda bahsedildiği gibi kendilerine Harbiye Nezareti içerisinde bir ofis bile tahsis edilmiş. Damat Ferit Paşa görevden ayrılınca Nigehbancılardan da rahatları kaçmış ve cemiyetleri kapatılmıştı. Fakat cemiyet Kızıl Hançer Cemiyeti adı altında faaliyetlerine devam etmeyi planlamıştı. Ayrıca isyanları desteklemişler ve Kuva-yı İnzibatiye'nin kurulmasına da ön ayak olmuşlardı. 1920'de Kuva-yı Milliye tarafından bozguna uğramışlarsa da 1922 yılına gelindiğinde Necat ve İtila Cemiyetini kurarak yeni teşebbüslerde bulunmuşlar ve bu sebeple de İstiklal mahkemesi tarafından yargılanmışlardı.³⁶⁴ Ayrıca Kızıl Hançer örgütü 1-2 Kasım 1919'da İstanbul sokaklarına "Feryat ve Figan" başlıklı yazılar asmıştı. Bu yazının sonunda "Temiz ellerimizi İttihatçılar gibi kana boyamaya bizi mecbur etmeyiniz" diyordu. Yani ikinci bir 31 Mart yaşanabileceği yolunda Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni tehdit edecek kadar cüretkarlardı.³⁶⁵

³⁶¹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 556.

³⁶² "Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi Programı", **Alemdar**, 7 Kanun-u Sani 1335 (7 Ocak 1919), No. 25, s. 2.

³⁶³ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 86.

³⁶⁴ http://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Nigehban_Cemiyet-i_Askeriyesi&oldid=3229 (Erişim Tarihi: 12.09.2021)

³⁶⁵ "Bizde Casusluk", **Tan**, 27 Temmuz 1935, No. 3399, s. 4.

Kiraz Hamdi Paşa'nın Nuruosmaniye'deki konağında toplanan “matrutlar şebekesi” (Miralay Refik Bey, Binbaşı Kemal Bey, Çöpür Hakkı Bey ve Manavoğlu Nevres Bey) yani ordudan atılmış bazı subaylar, Nigehban Cemiyeti için nizamnameyi hazırlayan kişilerdi. Nizamname Padişah Vahdettin'e taktim edildikten sonra Padişah, Kiraz Hamdi Paşa'ya bu sadık hizmetinden dolayı teşekkür etmiş ve bu gibi işlerin parasız olmayacağını belirterek kendisine para verilmesini emretmişti. Bu iş için Hamdi Paşa'ya on yedi bin altın lira verilmişti. Parayı alan Hamdi Paşa, kendisini Meserret Kiraathanesi'nde bekleyen Nevres Bey'in yanına gitmiş ve işin artık ciddiye bindiğini, bir beyanname hazırlamak gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Nevres Bey hemen bir beyanname müsveddesi kaleme almıştı.³⁶⁶ Cemiyet üyeleri genellikle Galata Köprüsü'nün Galata ayağında bulunan küçük bir kahvehanede toplanıyorlardı. Bu mekânı Nevres Bey işletiyordu. Kiraz Hamdi Paşa, bazen sivil bazen de Padişah Vahdettin sırmalı elbisesi ile günde birkaç defa bu kahveye geliyor, nargilesini içiyor ve cemiyetle ilgili işleri kontrol ediyordu. Hamdi Paşa daha sonra Damat Ferit Paşa'ya veya Yıldız Sarayı'na gidiyor ve cemiyetin faaliyetlerini abartılı bir şekilde aktarıyordu. Hamdi Paşa, cemiyet çalışanlarına ödenen paraları da özellikle dile getiriyor ve uzun hesap cetvellerini taktim ediyordu. Gerçekte ise Tahsisat-ı Mesture'den alınan bu paralar meyhanelerde ve kumarhanelerde harcanıyordu, hatta bu sebeple Hürriyet ve İtilafçılar dahi Nigehbancılardan iyice uzaklaşmıştı.³⁶⁷

Bu cemiyetin kurucuları, özellikle Kiraz Hamdi Paşa, cemiyet üyelerini İngiliz siyaseti çerçevesinde faaliyete geçmeye davet ediyordu. 1919 yılının sonlarında, İngilizlerin yardımıyla Nigehbancı subaylar Trabzon ve Samsun'a gidip orada Hristiyan halka karşı bir saldırı planlamışlardı ve bu harekattan sonra

³⁶⁶ “Osmanlı Saltanatı Göçerken”, **Son Posta**, 30 Ekim 1935, No. 191, s.9.; “Harbiye Nazırı Oluyordum Şu Adam Mani Oldu”, **Tan**, 16 Şubat 1938, No. 39, s.9; (Beyanname müsveddesi: “Zabit ve asker kardeşler, Ordu bir tereddidi ve inhilale doğru yürüyor. Zahirî amel-i milliyeye hizmet etmek, fakat hakikatte, memlekete yine İttihatçılık'ı ihya eylemek maksadıyla, bazı kimseler Anadolu'daki, ordu mensuplarını dalaletle doğru sürüklüyorlar. Devletin ve askerliğin kanun ve nizamlarını ayaklar altında çiğniyorlar. Orduyu siyasete alet ediyorlar. Bütün bunlarla da şahsî menfaatlerini temin etmek istiyorlar. Zinhar bunların desiselerine kapılmayınız. Sözlerine kanmayınız. Hükümetin nizam ve kanunlarından, muhterem başkumandanımızın emir ve fermanlarından ayrılmayınız. Böylece hareket edenler sırası geldikçe layık oldukları mükafatı görecekler. Aksine hareket edenler ise acı acı cezalarını çekeceklerdir.)

³⁶⁷ “Neşredilen Beyanname Merak Uyandırıyor”, **Tan**, 17 Şubat 1938, No. 40, s. 9.

İngilizlere de bölgeyi işgal etme yolu açılacaktı. Bu durumun 15. Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmesiyle planlarını hayata geçirememişlerdi.³⁶⁸ Oysa Cemiyetin kuruluşunda ordunun siyasetten ayrılacağı, memlekete ihanet edenlerin ordudan uzaklaştırılacağı vaad edilmişti. Nigehbancılar önceleri Sulh ve Selamet-i Osmaniye fırkasına yaklaşmış hatta kendi istekleri ile Topçu Ferit Paşa'yı Harbiye Nazırı yaptırmışlardı. Ancak Ferit Paşa nazır olunca Nigehbancılardan uzaklaşmış ve dediklerini yapmamaya başlamıştı. Nigehbancılar da bundan sonra HİF'e daha fazla yaklaşmış ve sonra Topçu Ferit Paşa da nazırlıktan bir şekilde düşürülmüştü.³⁶⁹ Orduyu siyasetten ayıracağını söyleyen Askeri Nigehban Cemiyeti her fırsatta siyaset yapmaya devam ediyor ve gittikçe daha fazla işin içerisine girmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu cemiyete karşı tutumu kendi ifadeleri ile şu şekildeydi: "İstanbul'da Askeri Nigehban Cemiyeti diye bir heyet-i fesadiye türemişti. Bu heyetin o zamanki malumata nazaran reiskarında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı matrut, Erkan-ı harp Miralayı Refik Bey, sabık Halaskar grubundan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma sabık sevkıyat reisi Topçu binbaşılardan Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle kat'ı rabita edip etmediği malum olmayan erkan-ı harp binbaşılardan Nevres Bey gibi seyyiatları yüzünden ordudan tardolunmuş veya tekaüde sevk edilmiş kesan ile, ahlaksızlıkları ile tanınmış mahdud'ul-miktar eşhastan ibaret bulunmakta idi."³⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, Ekim 1919'da, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan Nigehbancıları cezalandırmasını istemişti. Cemal Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya Nigehbancılar için gerekenin yapılacağını bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa; "Fakat Cemal Paşa'nın bu kesin kararının hiçbir vakit uygulandığını hatırlamıyorum" demektedir.³⁷¹ Ali Rıza Paşa'nın iktidarda olduğu ve Cemal Paşa'nın Anadolu ile İstanbul arasında bir bağ olduğu bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğinin yerine getirilmemesi muhtemelen hükümetin tutumu ile ilgiliydi. Hükümet Anadolu'ya ılımlı görünüyordu fakat görünen o ki Anadolu'nun her isteğini yerine getirecek bir durumda ve tutumda değildi.

³⁶⁸ Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara, Ardıç Yayınları, 1994, s. 133.

³⁶⁹ "Bizde Casusluk", **Tan**, 25 Temmuz 1935, No. 3397, s. 4.

³⁷⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 162.

³⁷¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 163.

2.5. Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu

Kiraz Hamdi Paşa, Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu içerisinde de yer alıyordu ve bu grupla birlikte çalışmalar yapıyordu.³⁷² Grup bazı vakitler Hamdi Paşa'nın evinde siyasi toplantılar düzenliyordu. Ayrıca Durmuş Baba Bektaşî dergâhı da bu gruba bağlıydı. Kiraz Hamdi Paşa ve damadı Yüzbaşı Rüştü, dergâhta bazı toplantılar düzenliyordu. Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu bu dergâhın toplantılarından şüphe edilip takip edilmesiyle deşifre olmuştu.³⁷³ Grup hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte Bektaşîlerle ilişkili olması ve muhalif tavrı bakımında muhtemelen Tarikat-ı Salahiye ile bağlantılıydı veya onun bir uzantısıydı.

2.6. Necat ve İtila Cemiyeti

Kiraz Hamdi Paşa, Necat ve İtila Cemiyeti ile de yakından irtibatlıdır. Bu cemiyet 1922 yılında, Nigehban ile Kızıl Hançer örgütlerini kuran kadro tarafından kurulmuştu. Cemiyetin söylemlerinde ordu mensuplarının politikayla uğraşabilecekleri fikri ağır basıyordu. Cemiyetin başkanı eski Levazım Reisi İsmail Hakkı Bey idi. İla-yı Vatan'ın üyeleri bu cemiyete de üyeydi.³⁷⁴ Cemiyetin, kapatılmasından hemen önceki toplantılarına Taşnak ve Hınçak örgütünden bazı üyeler de katılmıştı. 1922 yılı Mayıs ayında cemiyetin üyeleri yargılanmıştı.³⁷⁵ Yargılamalardan sonra hükümet Necat ve İtila üyelerinin bir kısmını hapsedmişti fakat sonra Kiraz Hamdi Paşa devreye girmiş, müracaatlar yaparak bir şekilde bunları serbest bıraktırmıştı.³⁷⁶ Bir rapora göre, Necat ve İtila Cemiyeti heyet-i merkeziyesi toplantılarını Büyükdere'de esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in evinde yapıyordu. Zikredilen toplantılarda Kiraz Hamdi Paşa bulunuyordu ve her gün orada görüşülen mevzular Damat Ferit Paşa'ya aktarılıyordu. Toplantılara HİF namına Çerkez Hasan Bey ve Şevket Bey gibi isimler katılıyordu.³⁷⁷ Kurucuları tarafından bu cemiyetten beklenen, muhtemelen Nigehban Cemiyeti'nde tutmayan

³⁷² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 66, Belge No. 20, (tarihsiz).

³⁷³ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 64, Belge No. 176, 15 Kanunu Sani 1338 (15 Ocak 1922).

³⁷⁴ Çukurova, **a.g.e.**, s. 134.

³⁷⁵ **a.g.e.**, s. 135.

³⁷⁶ "Bizde Casusluk", **Tan**, 30 Temmuz 1935, No. 3402, s. 4.

³⁷⁷ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 57, Belge No. 45, 23 Mayıs 1338 (1922).

politikanın tam tersini deneyerek Milli harekete karşı bir başarı elde etmekte. Nigehban Cemiyeti'nde ordunun siyasetten ayrılması gerektiği vurgusu varken ve hatta cemiyetin beyanname müsveddesinde Milli Mücadeleciler bu açıdan sert bir dille eleştirilirken, Necat ve İtila Cemiyeti'nde bu söylem tam tersine çevrilmiş ve ordudakilerin siyasetle uğraşabileceği vurgulanmıştı.

2.7. Zabitan Grubu

M.M. grubunun bir raporuna göre Zabitan Grubu Cemiyeti'nin reisi Kiraz Hamdi Paşa'dır. Bu raporda, Zabitan Grubu Cemiyeti'nin her ne kadar Mirliya Recep Paşa başkanlığı altında kurulduğu söylenmekte ise de asıl başkanlığın Kiraz Hamdi Paşa'da olduğu belirtilmişti. Grubun, Erkan-ı harp Vecihi ve Arap Asım gibi isimlerle Tavşantaşı yokuşunda bir hanede toplantılar yaptığı bildirilmişti.³⁷⁸ Zabitan Grubu, İla-yı Vatan'dan sonra kurulmuştu ve İla-yı Vatan'dan istifa eden Yüzbaşı Hasan Tahsin ve Binbaşı Arap Asım daha sonra bu gruba üye olmuşlardı.³⁷⁹ O halde Zabitan Grubu, Hamdi Paşa'nın başkanlığında kurulması ve İla-yı Vatancıları bünyesinde barındırması sebebiyle muhtemelen İla-yı Vatan'ın devamı niteliğinde olan yapılanmalardan biriydi.

2.8. Teşkilat-ı Ahmediye

Mondros mütarekesinin imzalanmasıyla yeni bir ortam oluşmuştu. Ülkeyi içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmak adına çeşitli çareler aranıyordu. İşte bu zeminde Anadolu'da milli hareket cereyan ederken İstanbul'da da bununla çok zıt ideolojiler ortaya atılıyordu. Genellikle de milli hareket karşısında bulunan bu türden oluşumlar, buraya kadar bahsedildiği üzere, gerek ideolojileri, gerek hareket şekilleri gerekse mensupları bazında büyük oranda aynıydı. Ahmet Anzavur önderliği ile kurulmuş olan Teşkilat-ı Ahmediye veya Cemiyet-i Ahmediye de bunlardan bir tanesiydi ve teşkilat Anzavur'un etkisiyle Batı Anadolu'da faaliyet alanı bulmuştu. Bu teşkilat HİF, Kızıl Hançer ve Askeri Nigehban grupları ile yakın temastaydı ve

³⁷⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 65, Belge No. 196, 4 Eylül 1337 (1921).

³⁷⁹ İsmail Özer, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, “**Mütareke Döneminde Faaliyet Gösteren Kuva-yı Milliye'ye Muhalif İngilizlere Muhip Cemiyetlerden İla-yı Vatan Cemiyeti**”, sayı: 29, cilt: 13, 2020, s. 459.

ihtilalci özellikler gösteriyordu. Ayrıca bir süre sonra Teali-i İslam Cemiyeti de bu teşkilata katılmıştı. İktisadi yönden HİF tarafından destekleniyordu. Toplantı mekanları da genellikle Beyazıt Merkez Kırathanesi idi.³⁸⁰ Bu kırathane, bahsedileceği üzere, Tarikat-ı Salahiye tarafından da uzunca bir müddet mesken edinilecekti.

Kiraz Hamdi Paşa'nın ismi Teşkilat-ı Ahmediye içerisinde sıkça zikrediliyordu. İstanbul'dan Ankara'ya yazılan bir istihbarat raporuna göre, Teşkilat-ı Ahmediye'yi idare edenler; Nigehbancı Binbaşı Hüsnü Bey, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Çerkez Bekir, Adapazarlı Çerkez Kamil, Kırmastili Çerkez Ederti, Refi Cevad, Zeynelabidin, Ali Kemal, Mehmet Ali ve Kiraz Hamdi Paşa'ydı. Teşkilat için gerekli olan para İngilizler tarafından sağlanıyordu, hatta Biga hadisesi için Şah İsmail'e doğrudan doğruya yedi torba İngiliz altını verilmişti. Bu teşkilat, Biga kaymakamının Anzavur'a teslimine de yardım etmişti. Teşkilatın idaresi için Nigehban Cemiyeti ile HİF arasında çekişmeler bulunuyordu; HİF, para teminine çalıştığı için, Nigehban Cemiyeti de kendi zabitanıyla maddi fedakârlık yaptığı için idareye sahip olmak istiyordu.³⁸¹

Bu teşkilatın İngilizler ile temasını HİF'in heyet-i faalesinden Kalkandelenli Tahsin Kamil Paşa'nın damadı Doktor Esat ve Sirkeci'de İzmirli Mahmut Beyler sağlıyordu. İstanbul Muhafızlığı muavinlerinden Süvari Kaymakamı Yusuf Kenan Bey de muhafızlık ve Harbiye Nezaretince bu teşkilat hakkındaki tedbirleri teşkilata haber vermekle mükellefti. Muhafızlık hapishanesinde görevli olan Yüzbaşı Şinasi Efendi de bu teşkilatın adamıydı. Kızıl Hançer vesaire dolayısıyla tutuklu bulunanların bu şahıs vasıtasıyla firarı düşünülmüştü. Teşkilat dini yönden de insanlara tesir etmek istiyordu. Bunun için aslen İzmirli olup Malta'daki sivil esirler arasından gelmiş olan Hafız İsmail Efendi camide verdiği vaazlarla halkı etkilemeye çalışıyordu, ayrıca bu kişi Malta'dan döndüğünden beri İngiliz istihbarat teşkilatı ile sıkı irtibatlıydı. Teşkilatın asıl mühim tarafı Anzavur hadiseleri ile yakından alakalı olmasıydı. Bu teşkilat üzerinden Anzavur hadiseleri ile ilgili olarak Refik Halit Bey

³⁸⁰ http://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Cemiyet-i_Ahmediye&oldid=2856 (Erişim Tarihi: 15.09.2021)

³⁸¹ İstanbul'dan, Ankara'da İkinci Fırka Kumandanlığına Gönderilen, 26 Şubat 1336 (1920) Tarihli Şifre, ATASE İSH., 11-52 AB.

ve Çerkez Ragıp Bey'in de ismi geçiyordu. Bunlardan başka teşkilatın asıl mühim olan askeri kısmının başında Kiraz Hamdi Paşa, Tayyar Paşa, Mustafa Paşa, Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Mehmet Celalettin, Yüzbaşı Şevket, Yüzbaşı Tahsin, Müşir Fuat Paşazade Ali ve hapishanede tutuklu bulunan Binbaşı Hamit Beyler vardı. Teşkilat, Ahmet Anzavur'a hizmet etmek üzere çalışıyordu. Teşkilattan bazı isimler uzun müddet takip edilmişler fakat takip edildiklerini anladıklarında beraberlerindeki bazı evrakları imha etmişlerdi. Şahıslar bu evraklarla birlikte Karabiga'ya hareket edecekler ve Anzavur'un artık bu bölgeye tamamen nüfuz ettiğini bildireceklerdi. Zaten üzerlerindeki evraklar da Anzavur'un ahaliye hitaben kaleme aldığı beyannamelerdi. Ayrıca herhangi bir yakalanma durumunda bu şahıslar siyasi bir maksatları olmadıklarını, ticaret için yola çıktıklarını bildireceklerdi. Bir rapora göre bu beyannamelerin esasını HİF tarafından hükümete verilen muhtıralar teşkil etmekteydi. Bu teşkilat amacına ulaşacağına o kadar inanmıştır ki bölgeyi ele geçirirlerse en ufak memuriyetlere kimleri getireceklerine dahi karar vermişlerdi. Mesela eğer Anzavur faaliyetlerinde başarılı olursa Üsküdar Posta Müdürü olan Hilmi Bey, Bursa Cemiyet-i Ahmediye telgraf müdürü yapılacaktı.³⁸² Fakat Kiraz Hamdi Paşa'nın bu bölgeye bizzat gidip gitmediği hakkında bir bilgi yoktur.

Bir rapora göre Teşkilat-ı Ahmediye bizzat İngilizler tarafından kurdurulmuştu. İngilizler Boğazlardaki hakimiyetlerini temin etmek ve Kuva-yı Milliye'ye tabi olan Anadolu ile İstanbul arasında bir tampon teşkil etmek üzere HİF ve Nigehbancılardan oluşturdukları ittifak cephesinde Cemiyet-i Ahmediye'yi teşekkül ettirmişlerdi. Teali-i İslam Cemiyeti de bu teşkilatın içerisinde yer alıyordu ve Biga merkezli olarak hareket ediyorlardı. Cemiyet-i Ahmediye'nin kabul ettiği esaslar dini bir perde altında ahalinin taassubundan istifade ederek Kuva-yı Milliye'ye karşı cihat ilan etmeye dayanıyordu. Biga'da teşkilatın tamamlanmasından sonra Gönen'i, daha sonra da Bursa'yı elde edecekler ve Adapazarı ile birleşeceklerdi. Buna muvaffak olduktan sonra bir kongre yaparak İngilizlere bir muhtıra verecekler ve kabine değiştirilerek, kabine değiştirme girişimlerinde bahsedildiği gibi, Kiraz Hamdi Paşa veya Damat Ferit Paşa riyasetinde bir kabine teşkili talep olunacaktı. Biga ve havalisinde Kuva-yı Milliye'ye karşı

³⁸² 9 Mayıs 1336 (9 Mayıs 1920) Tarihli İstihbarat Raporu, ATASE İSH., 11-75 ac,ad.

alenen husumet ilan edilmişti. Gavur İmam ve Anzavur taraftarı olup bu husumet ilan etme vakasına bizzat katılan bin beş yüz kadar kişi olmuştu. Zaten bu dönemde Gavur İmam neredeyse tüm sancığa nüfuz etmişti; neredeyse yüz yetmiş köy emri altındaydı. Aynı zamanda Bursa'nın durumu da pek iyi değildi. Teşkilat, ticaret bahanesiyle Bursa'ya üç yüz kişi sevk etmiş ve ilk faaliyet olarak Bekir Sami Bey'in imhasını düşünmüştü. 24 Şubat 1920'de Mudanya'ya hareket eden Bursa HİF reisi Aziz Nuri ile Çerkez Kazım beraberlerinde üç yüz kişilik bir kuvvet de götürmüşlerdi. Yani Biga'daki gibi Bursa'da da faaliyetler yapmak fikrindeydiler. Ayrıca Adapazarı'nda da gizlenmeye başlıyorlardı. Şayet amaçlarına ulaşırlarsa Anzavurla birleştikten sonra Kürt Mustafa Paşa Kuva-yı Ahmediye umum kumandanlığını üstlenecekti. Hazırlanmakta olan tüm bu hareketleri başta İngilizler olmak üzere İstanbul da destekleyip sevk ve idare ediyordu. Hareketin en başında da Kiraz Hamdi Paşa, Kürt Mustafa Paşa, Zeynelabidin, Refi Cevat, Ali Kemal ve Sadık Bey gibi isimler vardı.³⁸³ Bu bilgilere ulaşıldıktan sonra Milli kuvvetler harekete geçmiş ve Anzavur üzerine sevk edilmek üzere kuvvetler hazırlanmıştı.³⁸⁴

Kazım Karabekir Paşa, yukarıda bahsedilen durumlarla alakalı olarak Hamdi Paşa için "Türk Denikini"³⁸⁵ ifadesini kullanır. Kazım Karabekir Paşa'ya göre Kiraz Hamdi ve beraberindekiler İngiliz'den daha fazla İngilizcidir, başta padişah olmak üzere hükümet nüfuzuyla bir ordu toplayıp milli harekete karşı savunma hattı oluşturmayı planlamışlardı. Bu durumu destekleyen İtilaf devletleri açısından da buradaki amaç, milli hareketin Bolşeviklerle irtibat kurmasından önce harekete geçerek bir kabine buhranı yaratmak ve sonuçta duruma el koymaktı. Kazım Karabekir hatıralarında, Hamdi Paşa ve Süleyman Şefik Paşa için; "İşte bu son ayların bütün ihzaratı Türk Denikini olmak üzere Kiraz Hamdi, Süleyman Şefik gibi bir namussuz generali ve ordusunu tedarik ve bunlara saha-i harekât olacak araziyi

³⁸³ Yusuf İzzet Paşa, Kazım Bey ve Refet Bey'e Gönderilen, 28 Şubat 1336 (28 Şubat 1920) Tarihli Rapor, **ATASE İSH.**, 11-52 ai.

³⁸⁴ Yusuf İzzet Paşa, Kazım Bey ve Refet Bey'e Gönderilen, 28 Şubat 1336 (28 Şubat 1920) Tarihli Rapor, **ATASE İSH.**, 11-52 aia.

³⁸⁵ General Denikin: Rusya'da Bolşevikler'in Kızıl Ordu'suna karşı kurulan Beyaz Ordu'nun komutanıydı ve I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin desteği ile hareket ediyor, iç karışıklıklar çıkarıyor ve işgaller yapıyordu; (<https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1079/tur>, (Erişim Tarihi: 12.09.2021))

temin ve oradaki efrad-ı milleti bu alçaklar ordusunu hazım ve kabul edecek bir hale koymaktır” der.³⁸⁶

3.RUMLARLA TEMASLARI

Kiraz Hamdi Paşa'nın Rumlarla da birtakım ilişkileri ve temasları mevcuttu. Bu meyanda bir istihbarat raporunda İstanbul'daki bir kısım Venizelos taraftarı Rumlar hakkında detaylı bilgi verildikten sonra Beyoğlu mıntıkasında Serpuş Hanında³⁸⁷ Pandeki isminde gayet iyi Türkçe bilen bir zabitin ikamet ettiği, bu zabitin mezkûr handa Yunanlılarla temas etmek isteyen zevatı dinlemekle memur olduğu bildirilmişti. Bu handa zaman zaman çeşitli ziyafetler de tertip ediliyordu. Kiraz Hamdi Paşa, ismi geçen zabit üzerinden Rum askeri heyeti ile temas kuruyordu. Ayrıca Hamdi Paşa, maiyetindeki eski Merkez Kumandanı Emin Paşa'nın oğlu Ragıp Efendi ve bir Rum Erkan-ı Harp miralayı ile Selimiye mıntıkasında gezdikten sonra kışlaya girdikleri görülmüştü.³⁸⁸ Kiraz Hamdi Paşa, Tarikat-ı Salahiye üzerinden de Rumlarla irtibatına devam etmişti; Yunanlıların Anadolu İntikam Cemiyeti ile bir süre ortak mesai yürütmüşlerdi.³⁸⁹ Ayrıca, bahsedileceği üzere, Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Anadolu'ya karşı iş birliği teklif etmek üzere görüşme talepleri de olacaktı.

4.ENVER PAŞA İLE TEMAS ETTİĞİNE DAİR İDDİALAR

Mondros Mütarekesi'nden sonra, yurdu savaşa sürüklemekle sorumlu görülen Enver Paşa yurtdışına gitmişti. Kurtuluş savaşı başladığında da Enver Paşa bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal önderlik rolünü almaya çalışıyordu ve aralarında bir çatışma doğmuş oluyordu.³⁹⁰ İddialara göre Kiraz Hamdi Paşa da bu çatışmadan faydalanmak istemiş ve Anadolu'ya karşı cemiyet-tarikat kurma çalışmaları kapsamında Enver Paşa ile temas etmeye çalışmıştı. Bir istihbarat raporunda, Kiraz Hamdi Paşa'nın kurmayı planladığı teşkilatı önemli isimlere

³⁸⁶ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.I yay.haz. Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 573.

³⁸⁷ Bu han günümüzde Galata bölgesinde yer alıp, iş hanı olarak kullanılmaktadır.

³⁸⁸ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 47, Belge No. 33, 28 Mayıs 1338 (1922).

³⁸⁹ “Tarikat-ı Salahiye Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.2

³⁹⁰ Salahi R. Sonyel, Belleten Dergisi, “**Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması**”, sayı: 209, cilt: 54, 1990, s. 381-382.

dayandırmak istediği görüşü vurgulanmıştı. Buna göre, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Enver Paşa'ya taraftar olmak üzere İstanbul'da Kiraz Hamdi Paşa, Kaymakam Kemal ve Moskof lakabıyla bilinen Süvari Kaymakamı Halil Beyler bir gizli cemiyet kurmaya hazırlanıyorlardı. Raporda, "Güya Enver Paşa ile Sadık Bey arasında muhabere" başladığı, Enver Paşa'nın hilafeti himaye etmek amacıyla padişah ile uzlaşmaya gayret ettiği yolunda haberlerin muhalif çevrelerde yayıldığı belirtilirken devamında, böyle bir durumun asla doğru olmadığı ve İngilizlerin bu defa da o taraftan kuvvet almak üzere tertip ettiği bir fikir olduğu bildiriliyordu.³⁹¹ Gerçekten de bu, İngilizler tarafından tertip edilmiş veya onlara bu şekilde aktarılmış bir iddia gibi görünmektedir çünkü o dönem için bilindiği üzere İngilizler Rum Patrikhanesinden bilgi alıyorlardı ve bu çevreler Türk olan herkese karşı şüpheli olarak yaklaşıyorlardı ve onları bir biçimde işbirliği içerisinde görüyorlardı.

M.M. Grubu ajanları Hoca Fatin Efendi ile görüşmüş ve İla-yı Vatan hakkında kendisinden detaylı bilgiler almıştı. Bu iddiaya göre Enver Paşa ile İla-yı Vatan Cemiyeti'nin ilişki kurduğu tahmin ediliyordu. Hoca Fatin Efendi, Enver Paşa ve İla-yı Vatan arasında bir münasebet olduğunu açıkça söylüyordu. Fatin Efendi'nin sözleri "Grubun bir süreden beri vuku bulan istilaatı ve maruzatı bunu müeyyiddir, şüphe yoktur ki bütün bu cereyanları İngiliz ihtiyali, İngiliz siyaset ve samanı (düzeni) idareye kadirdir ve mütehammildir, Enver sevk-i ihtirasla fırka-i zalime ile el ele verecektir" şeklinde aktarılıyordu.³⁹² Bunlardan başka Enver Paşa ile Kiraz Hamdi Paşa'nın temaslarına dair pek kuvvetli bilgiler bulunmamaktadır. Bu münasebet kurma girişimi çok büyük ihtimalle gerçekleşmemişti çünkü Hamdi Paşa ve Enver Paşa tamamen zıt ideolojilere sahip isimlerdi bu sebeple bir araya gelmeleri veya buna Hamdi Paşa tarafından teşebbüs edilmesi mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan bu türden iddialarda bulunulması da o dönem için bilgi verme yarışı içerisinde bulunulduğundan zaman zaman asılsız bilgilerin ortaya atılması ile açıklanabilir.

³⁹¹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 51, Belge No. 106, 28 Haziran 1337 (1921).

³⁹² **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 58, Belge No. 61, (Tarihsiz).

5. EKİM 1919'DAN SONRAKİ DİĞER FAALİYETLERİ

Kiraz Hamdi Paşa, 6 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Yirmi Beşinci Kolordu Kumandanlığına tayin edildi.³⁹³ Hamdi Paşa, bu görevi dahilinde, Kuva-yı İnzibatiye Karamürsel'e girdiği zaman, bu kuvvetleri teftiş etmek amacıyla Damat Ferit Paşa ile beraber İzmit'e gitti fakat burada da halktan destek alamadı. Bu sırada muhalif çevrelerde, padişahın başyaveri Avni Paşa başta olmak üzere, Gümölcineli İsmail, Miralay Sadık, Mehmet Ali gibi Hamdi Paşa'dan hoşlanmayan kimseler bulunuyordu ve bunlar Hamdi Paşa ile ilgili, ordunun onu istemediği yönünde, padişaha çeşitli şikayetler sunuyorlardı. Daha sonra Kara Said Paşa ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah gibi kimselerin ısrarları ile bu kolordu lağvedildi. Bu sebeple Hamdi Paşa Yirmi Beşinci Kolordu Komutanlığı görevinden, pek faal olamadan, yaklaşık üç ay gibi bir sürede ayrılmış oldu.³⁹⁴ Böylece Yirminci Kolordu'dan sonra Yirmi Beşinci Kolordu görevi de Kiraz Hamdi Paşa için kısa sürmüş, neredeyse hiçbir faaliyette bulunamadan yine kolordusuz kalıvermişti.

Kiraz Hamdi Paşa Eskişehir'den döndükten sonra Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerine ara vermeden devam etmek niyetindeydi. Bu noktaya kadar incelediğimiz tarikat-cemiyet ve kabine kurma çalışmaları dışında bu sürede başka faaliyetler de yürütüyordu. Kiraz Hamdi Paşa, yabancı kuvvetler ve milli mücadele karşıtı faaliyet gösterecek olanlar arasında bazı iş birliklerine de aracılık ediyordu. Erkan-ı harp binbaşlarından Abdülhamit Bey, Kiraz Hamdi Paşa vasıtasıyla istihbarattan Kapitan Peterson tarafından davet edilmiş ve Kürt Mustafa Paşa ile milli harekete karşı müşterek çalışması yolunda teşvik edilmişti.³⁹⁵ Ayrıca mütareke döneminde faaliyet gösteren "Hidemat-ı Hafıye" adlı bir casusluk grubu mevcuttu. Grupta; Kaymakam Korn Vuld, Birinci Mülazım Çavuşyan, Yüzbaşı Herin Watson, Pantikyan, Agopyan, ve tercüman olarak Mehmet Ali gibi isimler bulunmaktaydı. İddiaya göre, Hamdi Paşa da bu gruba dahildi. Kiraz Hamdi Paşa ve Erkan-ı Harp Miralay Refik'in grubun resmi otomobili ile defalarca karargâha gelip gittikleri

³⁹³ **BOA, BEO**, Dosya No. 4631, Gömlek No. 347307, Sadaret Mektubi Kalemi'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen tayin kararı, 6 Mayıs 1336 (6 Mayıs 1920).; "Tevcihat", **Takvim-i Vekayi**, 8 Mayıs 1336 (8 Mayıs 1920), No. 3847, s.1.

³⁹⁴ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2347, 2348.

³⁹⁵ "Mütarekede İstanbul", **Haber**, 1 Haziran 1934, No. 750, s.6.

tespit edilmişti.³⁹⁶ Yine iddiaya göre, Kiraz Hamdi Paşa, İngiliz istihbarat teşkilatı Entellicens Service'in İstanbul'da bulunan, daha gizli bir kolu olan Political Service üyesiydi. Bu servis daha çok Anadolu'da yapılacak propagandalar ve çıkarılacak ihtilallerle uğraşıyordu. Said Molla, Gümülcelineli İsmail ve Abdullah Cevdet gibi isimler de bu teşkilat adına çalışıyordu.³⁹⁷

Hamdi Paşa, yabancı kuvvetler arasında yaptığı aracılıklar gibi içeride de birtakım ilişkiler ağının bir şekilde içerisinde yer alıyordu. Mesela Veliaht Abdülmecit'in, Sevr antlaşmasını protesto etmek maksadıyla taht üzerindeki haklarından vazgeçtiği ve Damat Ferit aleyhinde padişaha telkinlerde bulunduğu haberi yayılmıştı. 26 Ağustos 1920'de Abdülmecit Efendi, padişahı ziyarete gittiği sırada Kiraz Hamdi Paşa Abdülmecit Efendi'nin sarayına gitmiş ve kendisini beklediği yönünde haber göndermişti. Abdülmecit Efendi sarayına döndüğünde ise bir manga askerin saray etrafını güya koruma maksatlı sardığını görmüştü.³⁹⁸ 1920 yılı Ekim ayında, Damat Ferit Paşa'nın görüşüne göre, padişah artık tahammülünün sonuna gelmişti ve milliyetçi bir hükümetin iş başına gelmesindense tahttan çekilmeyi düşünebilirdi. Damat Ferit Paşa, bu endişesini İngiliz Yüksek Komiserliği mensubu ile paylaşmıştı. Bu durumda İngilizlere göre Padişah'a tahttan çekilmemesi için yoğun baskı yapılmalıydı. İngilizlerin bu noktadaki çekincesi; Vahdettin tahttan çekilirse Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'ya geçme ihtimaliydi, Veliaht Anadolu'ya kaçarsa durum çok kötü bir hale dönüşebilirdi. Bu çerçevede, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 12 Ekim'de Yüksek Komiser Robeck'e çektiği telgrafla böyle bir duruma meydan verilmemesi yolunda Damat Ferit Paşa'nın tedbir almaya yönlendirilmesini istiyordu. Damat Ferit Paşa'nın bu yönde aldığı tedbirler, padişahın irade olarak Veliahtın sarayına hapsedilmesine kadar gidecekti.³⁹⁹ Yani Veliaht, saray ve İngilizler için tehlikeli görülmüştü. Fakat görünüşe göre Damat Ferit Paşa, İngilizlerin bahsettiği tedbiri, iki ay öncesinden yani Ağustos ayında almaya başlamıştı bile; bu çerçevede Kiraz Hamdi Paşa aracılığıyla, Abdülmecit Efendi'yi kontrol altına almaya çalışmıştı.

³⁹⁶ "Türk Casusu Mim Sıfır'ın Mütareke Hatıraları", **Tan**, 17 Mart 1938, No. 1033, s.2.

³⁹⁷ "Bizde Casusluk", **Tan**, 22 Temmuz 1935, No. 3394, s. 4.

³⁹⁸ Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, s. 284.

³⁹⁹ Aydoğdu, **a.g.t.**, s. 51, 52.

Kiraz Hamdi Paşa bu dönemde belki de basının gücünü de bir noktada arkasına almak istiyordu ve özellikle Ali Kemal Bey’le bu dönemde yakın ilişkiler içerisindeydi. Dönemin muhalif basını genel olarak İttihat ve Terakki karşıtlığı ile başlayıp Milli Mücadele ve Milli Mücadele’nin önder kadrosunu hedef alan bir tutum içerisindeydi. Ayrıca muhalif basın HİF, İngiliz Muhipleri, Saray ve hükümet taraftarlığı gibi hususlarda da birleşiyordu.⁴⁰⁰ Bu durum da elbette gazete çevrelerini muhaliflerin ortak toplantı mekanlarına dönüştürüyordu. Peyam gazetesi de muhalefette başı çeken basın organlarından. Peyam gazetesinin “cevelangah-ı muhalifin” olduğu bu dönemde gazetede büyük umumi toplantılar yapılmıştı. M.M. grubu raporuna göre bu görüşmelere Süleyman Şefik, Fabrikalar Müdürü Nazım, Refi Cevad, Ali Kemal, Rıza Tevfik, Zeynelabidin, Tabip Binbaşı Hüseyin Hilmi ve Kiraz Hamdi Paşa gibi isimler katılmıştı.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Hülya Baykal; Tan Baykal, **Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını**, Ankara, Minel Yayın, 2016, s. 65,66.

⁴⁰¹ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 64, Belge No. 38, 27 Mayıs 1338 (1922).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ TERKETTİKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ VE GIYABEN YARGILANMASI

1. FİRARI VE SONRASI

TBMM'nin düzenli ordusu başarılarına doğudan başlamış ve Ermenilerle 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalamıştı. Buna göre Ermeniler Sevr'i tanımamayı kabul etmişti. Bu sırada Yunanistan'da da halkoylaması yapılmış ve Konstantin ülkenin başına getirilmişti.⁴⁰² Konstantin, Sevr'i zorla kabul ettirmek istiyordu ve bu çerçevede askeri harekatlara başlayacaktı. Bunun sonucunda da 1921 yılı başında Birinci İnönü Muharebesi yaşanacaktı.⁴⁰³ İnönü muharebesi milli kuvvetlerin zaferiyle sonuçlanmıştı, bunun üzerine İtilaf Devletleri geri adım atmış ve Londra'da İstanbul ve Ankara temsilcilerinin katılımıyla bir konferans toplamıştı.⁴⁰⁴ Konferansta İstanbul temsilcisi Tevfik Paşa, Ankara'dan yana tavır takınmıştı.⁴⁰⁵ Londra konferansında İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması üzerinde herhangi bir fikir birliğine varamamış, kesin kararlar verilmemiş ve Anadolu ile Yunanistan'daki gelişmelerin seyrine göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁰⁶ Bu sırada Yunanlılar taarruzlarına devam ediyorlardı ancak İkinci İnönü muharebesi de 1 Nisan 1921'de Türk zaferiyle sonuçlanmıştı.⁴⁰⁷ Daha sonra 13 Eylül 1921'de de Sakarya zaferi elde edilmişti.⁴⁰⁸ Bu zaferle artık TBMM hükümeti gücünü ispat etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği de kuvvetlenmiş oluyordu. Daha sonra 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz gerçekleşmişti.⁴⁰⁹ Bunun sonucunda Mudanya Mütarekesi yapılmış⁴¹⁰ ve 25 Kasım 1922'ye kadar Doğu Trakya işgal

⁴⁰² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 131.

⁴⁰³ **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁰⁴ **a.g.e.**, s. 141.

⁴⁰⁵ Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s. 82.

⁴⁰⁶ **a.g.e.**, s. 146.

⁴⁰⁷ Jaeschke, **a.g.e.**, C.I, s. 146.

⁴⁰⁸ **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁰⁹ **a.g.e.**, s. 190.

⁴¹⁰ **a.g.e.**, s. 198.

kuvvetlerinden arındırılmıştı.⁴¹¹ Bu sırada Lozan için hazırlıklar yapılıyordu ve barış antlaşması için hem Ankara'ya hem İstanbul'a davet gönderiliyordu. Bu noktada ulusun egemenliği üstün gelecekti. Hilafete henüz dokunulmamakla birlikte Saltanatın ilga edilmesi gerekiyordu.⁴¹² Bu çerçevede 1 Kasım 1922'de saltanat resmen kaldırıldı.⁴¹³ Tevfik Paşa hükümeti istifa etti. Bu durumu sindiremeyen Padişah Vahdettin de 17 Kasım 1922'de yurdu terk etti. Bunun üzerine TBMM hükümeti Abdülmecit Efendi'yi halife seçti.⁴¹⁴ Daha sonra Lozan görüşmeleri başladı ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı.⁴¹⁵

Başta Padişah Vahdettin olmak üzere, muhaliflerin firarına sebep olan gelişmeler ve mevcut durum bu şekildeydi. Kiraz Hamdi Paşa da milli hareketin zaferleri üzerine gemiyi terk edenler arasındaydı. Bu doğrultuda Hamdi Paşa açısından duruma daha detaylı bakmak, Hamdi Paşa'nın süreç içerisindeki tavırlarını yorumlamak adına faydalı olacaktır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla İstanbul Hükümeti iyice sona yaklaşmış ve Vahdettin firar etmeden hemen önce Milli Mücadele karşıtları endişelenerek bir takım toplantılar yapmışlardı. Bunların bir kısmı, Abdülhamit devrinin Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın damadı Ali Kemal'in evinde yapılmıştı.⁴¹⁶ Kiraz Hamdi Paşa'nın da dahil olduğu toplantılarda vaziyet karşısında ne yapılması gerektiği konuşuluyordu. Bu yöndeki toplantılar bir süre devam etmişti.⁴¹⁷ Kiraz Hamdi Paşa, HİF lideri Hoca Mustafa Sabri, Konyalı Zeynelabidin, Ayan üyelerinden Rıza Tefvik, Hoca Vasfi, Sabık Merkez Kumandanı Emin Paşa ve Miralay Sadık gibi isimler bu toplantıların müdavimleri idi.⁴¹⁸

Milli kuvvetler 1922 yılı Eylül ayının başlarında İzmir'e doğru ilerliyorlardı. Saray ise bu durum karşısında endişeliydi. Ali Kemal'in evinden başka, Damat Ferit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında da mevcut durum üzerine, İngiliz siyasi temsilcisi Sir Rumbold'un katılımıyla, toplantılar yapıp kurtuluş çareleri aranmaya

⁴¹¹ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.II "Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar 11 Ekim 1922- 31 Aralık 1923", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 14.

⁴¹² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 504.

⁴¹³ Jaeschke, **a.g.e.**, C.II, s. 6.

⁴¹⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D.I, C.III/140, 18 Kasım 1338 (1922), s. 1043, 1044.

⁴¹⁵ Jaeschke, **a.g.e.**, C.II, s. 38.

⁴¹⁶ Nevzat Vahdeddin, **Yıldız'dan San Remo'ya**, İstanbul, Arma Yayınları, 1999, s.54.

⁴¹⁷ **a.g.e.**, s. 73.

⁴¹⁸ "Yıldız'dan San Remo'ya: Hainlerin Akıbeti", **Tan**, 21 Ağustos 1937, No. 810, s. 2.

devam ediliyordu ve bu toplantılarda Kiraz Hamdi Paşa da bulunuyordu. Damat Ferit Paşa, bu görüşmelere rağmen öngörülü davranarak erken hareket etmişti; milli kuvvetlerin ilerleyişinden endişelenmiş, bu sebeple can güvenliğini tehlikede görmüş ve Vahdettin'in de iznini alarak 22 Eylül 1922'de yurdu terk etmişti. Bu durum Padişah Vahdettin için oldukça üzücü olmuştu. Daha sonra Mudanya Mütarekesinin yapılması ve milli kuvvetlerin İstanbul'a ilerlediği haberi duyulmuş ve Padişah artık tamamen ümitsizliğe kapılmıştı.⁴¹⁹ Anadolu'nun fevkaalede askeri temsilcisi olan Refet Bele, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmişti. Bunun üzerine Padişah Vahdettin, İngilizleri devreye sokarak kendi akıbeti hakkında bir şeyler öğrenmeye çalışmış ancak bir yanıt alamamıştı. Daha sonra Yaveri Ali Nuri Bey'i, Refet Paşa'yı karşılamak üzere göndermiş ve Ali Nuri Bey, vatanın kurtuluşundan dolayı padişahın memnun olduğunu belirtmişti. Buna karşı Refet Paşa, kısaca hilafet makamına sadakatini bildirmişti. Bunu duyan Padişah, olabilecek tahmin edebiliyor ve o sırada yanında olan Kiraz Hamdi Paşa'ya üzüntüsünü belirtirken, saltanat makamı olmadan sadece hilafet makamıyla yetinemeyeceğini de söylüyordu. Bundan sonraki süreçte Padişah Vahdettin, çeşitli çevrelerde, saltanat hakkının olduğunda ısrar eden konuşmalar yapıyor, buna karşın Refet Paşa ise hakimiyet hakkının yalnızca millete ait olduğunu dile getiriyordu.⁴²⁰

Bu sırada muhaliflerden Ali Kemal Bey tutuklanmıştı. Ali Kemal Bey'in tutuklanması üzerine Kiraz Hamdi Paşa paniğe kapılmış ve Vahdettin'in kayınbiraderi Zeki Paşa aracılığı ile Vahdettin'e, ne yapılması gerektiğini sordurmuştu. Vahdettin, buna herhangi bir cevap vermemişti. Bunun üzerine Zeki Paşa sinirlenmiş ve durumu aynen Kiraz Hamdi Paşa'ya anlatmıştı ve kısaca "başınızın çaresine bakın" demişti. Kiraz Hamdi Paşa bu cevap karşısında sersemlemiş, Yıldız Sarayı'ndan ayrılmış ve Nuruosmaniye'deki İkbâl Kırâathanesi'ne gidip orada bazı tanıdıkları ile görüşmüş ve bunlar vasıtasıyla "kodaman" arkadaşlarına haber göndermişti.⁴²¹ Miralay Sadık Bey'in evinde yapılan toplantıya gelen Kiraz Hamdi Paşa, Vahdettin'e, bu durumda ne yapılması lazım

⁴¹⁹ Şaduman Halıcı, "San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir 'İttihatçı' ve Üç 'Yüzellilik'", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, Yıl: 11 (Güz 2015), s. 271.

⁴²⁰ Halıcı, **a.g.m.**, s. 272.

⁴²¹ Vahdeddin, **a.g.e.**, s. 68, 69.

geldiğini Zeki Paşa aracılığı ile sordurduğunu ve Vahdettin'in bu durumu önemsemeyip bir cevap vermediğini ve “gemisini kurtaran kaptandır” meyanındaki sözlerini aynen anlatmıştı.⁴²² Sonrasında Kiraz Hamdi Paşa, ülkeyi terk etme konusunda Padişah Vahdettin ile bizzat görüştü. 15 Kasım 1922 günü Vahdettin'i ziyaret etmişti. Vahdettin'e, kendisinin ona tabi olduğunu, artık ülkeyi terk etme vaktinin geldiğini söylemiş ve devlet hazinesini de götürmeyi tavsiye etmişti. Vahdettin buna cevaben hazineye dokunamayacağını ama kendine ait bir miktar İngiliz lirasının yeterli geleceğini belirtmişti.⁴²³ Anlaşılan Kiraz Hamdi Paşa, saray hazinesini de beraberinde götürerek Vahdettin ile birlikte yurdu terk etmeyi umuyordu fakat durum böyle olmayacaktı. Vahdettin, Kiraz Hamdi Paşa'dan önce ülkeden ayrılacaktı.

Ali Kemal'in tutuklanmasıyla telaşa kapılan Kiraz Hamdi Paşa, Vahdettin'i yokladığı gibi diğer muhaliflerle de firar işine kafa yormaya devam ediyordu. Bu doğrultuda, aralarında Zeynelabidin ve Sadık Bey'in de bulunduğu diğerleri ile acil bir toplantı yapmış ve kaçmaya kesin karar vermişlerdi. Buna göre; artık İstanbul'da kalmanın caiz olmayacağı, firar ederken ele geçirilmek tehlikesine karşı beraber hareket edilmesi gerektiği, birer ikişer olarak İngiliz Sefarethanesi'ne iltica edilerek siyasi mülteci sıfatıyla hep beraber memleketin terkedilmesi ve tüm bunlar için sefarete bir heyet gönderilerek sefire rica edilmesi kararlaştırılmıştı.⁴²⁴ Tabi bundan sonra yapılan toplantılarda firar işinin teferruatları görüşülmüş ve hatta firar edilebilirse gittikleri yerlerde nasıl geçinip hayatlarını sürdürebilecekleri dahi söz konusu edilmişti. Daha sonra kararlaştırıldığı gibi sefarethaneye müracaat edilmiş ve karar sessizce beklenmeye başlanmıştı. Tam bu sırada Ali Kemal Bey'in İzmit'te linç edilme hadisesi gerçekleşmişti. Bu durum sefarethanenin cevabını bekleyenleri iyice endişelendirmiş ve İngiliz Sefarethanesi'ne adeta bir akın başlamıştı.⁴²⁵ Muhaliflerin konforlarını düşünecek halleri kalmamıştı; muhtemelen can korkusuyla, görüşülen ayrıntıları atlayıp, topyekün sefarethaneye sığınmışlardı.

⁴²² a.g.e., s. 75.

⁴²³ Halıcı, a.g.m., s. 277.

⁴²⁴ Vahdeddin, a.g.e., s. 74.

⁴²⁵ a.g.e., s. 77.

Kiraz Hamdi Paşa ve beraberindekiler 8 Kasım 1922 günü İngiliz sefarethanesine gitmişlerdi.⁴²⁶ Sefarethanedeki kalabalıktan yüksek sınıf olanlar ayrı bir kısma alınmış ve onlara biraz daha fazla hürmet gösterilmişti. Kiraz Hamdi Paşa bu durum karşısında sinirlenmiş ve “yahu! Ben koskoca Yaver-i Hassa-i Hazret-i Şehriyari olayım da kimse bana metelik vermesin...” demişti. Herhalde Kiraz Hamdi Paşa, “metelik” derken böylesine bir durumda dahi parayı kastetmiyor olmalıydı, muhtemelen kendisine hürmet edilmemesinden şikayetçiydi. Bu sırada Miralay Sadık Bey Kiraz Hamdi Paşa’yı sakinleştirerek İngilizlerle dikleşmemesi lazım geldiğini söylüyordu.⁴²⁷ Ancak Kiraz Hamdi Paşa durumu gururuna yediremiyordu ve hatta böylesi bir ortamda bile diğer mültecilerle yemek yemeyi reddederek sefarethaneden çıkıp bir lokantaya gitmişti. Bu durum karşısında Hamdi Paşa’nın arkadaşları sefarethane yetkililerine haber vermiş ve Hamdi Paşa’nın arkasından dört İngiliz zabiti onu korumak üzere gönderilmişti. Hamdi Paşa etrafta bulunanların bakışlarına aldırmadan yemekten sonra kahvesini ve nargilesini içmeye devam etmişti. Durum karşısında sinirlenen İngiliz zabitleri derhal sefarethaneye dönülmesi gerektiği konusunda kendisini ikaz etmişler ve Hamdi Paşa sefarethaneye geri dönmüştü.⁴²⁸ İngiliz sefarethanesi görevlileri bu firari grubuna karşı çok nazık davranmıyordu hatta onları küçümsüyorlardı ancak onlar kendileri ile alay edildiğinin farkında değilmişçesine İngilizlere teveccüh göstermeye ve kendilerini de yüksek insanlar olarak tanıtmaya devam ediyorlardı. İngiliz tercümanı, bu gruptan beş kişiyi seçmişti; Mustafa Sabri, Zeynelabidin, Kiraz Hamdi, Süleyman Şefik ve Mustafa Natık. Bu isimleri sefarethanedeki herkesin isimlerini ve gitmek istedikleri yerleri gösteren bir cetvel hazırlamakla görevlendirmişti. Daha sonra tercüman kalabalığa “Bir mektep çocuğu gibi sessiz kalacaksınız, dileklerinizi efendilere söyleyip yazdıracaksınız” demişti.⁴²⁹

Bu noktada İngilizlerin muhaliflere bakışı önemlidir. İngiltere Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı Ryan, hatıralarında, kendilerinden daha öncesinde de korunma talep edenler olduğunu fakat o gün sefarethaneye sığınanlar kadar kalabalık

⁴²⁶ “Bir Ölünün Hatıra Defterinden: Hainlerin İçyüzü”, **Son Posta**, 12 Şubat 1932, No. 557, s. 11.

⁴²⁷ Vahdeddin, **a.g.e.**, s. 81.

⁴²⁸ Vahdeddin, **a.g.e.**, s. 82.

⁴²⁹ “Bir Ölünün Hatıra Defterinden: Hainlerin İçyüzü”, **Son Posta**, 28 Şubat 1932, No. 573, s. 11.

bir sığınmacı grubuyla ilk defa karşılaştığını, olayların çok hızlı geliştiğini ve sığınmacılardan nasıl kurtulduklarını dahi hatırlamadığını söyler.⁴³⁰ Bu sığınma durumu İngilizleri rahatsız etmiş ve onlardan “kurtulmuşlardı”. Yani eski dostları mücadeleyi kaybedince onlardan ümidi keserek yüz çevirmek durumunda kalmışlardı çünkü o saatten sonra bu insanlar İngilizler için ancak yük olabilirdi. Bu sebeplerle de, yukarıda bahsedildiği gibi, onlara karşı nazik davranmak herhalde İngilizlerce lüzumsuz görülmüştü.

Sığınmacılar, bir süre sefarethanede bekledikten sonra; Zeynelabidin, Rıza Tevfik ve Mustafa Sabri gibi üst düzey mülteciler otomobillerle sefarethaneden alınıp götürülmüşler ve uzun süre sonra da geri kalanlara dörderli sıra olup beklemeleri söylenmişti. Bu durumu yine gururuna yediremeyen Kiraz Hamdi Paşa, sırada beklemeyi tercih etmeyerek, sinirlenip derhal sefarethane binasına girmişti.⁴³¹ Daha sonra Kiraz Hamdi Paşa ve beraberindekiler, 6 Kasım 1922’de Taşkışla’ya gönderilmişler ve on gün orada kalmışlardı.⁴³² Bundan sonra, Mısır’a giden, Egypt isimli İngiliz gemisine binmişler ve Kiraz Hamdi Paşa, Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık ve Mehmet Ali Bey Romanya’nın Köstence Limanı’nda inmişlerdi.⁴³³

2. YÜZ ELLİLİK LİSTENİN HAZIRLANMASI VE KİRAZ HAMDİ PAŞA’NIN LİSTEYE ALINMASI

Büyük savaşlardan sonra, savaşan taraflar kendi içlerindeki barışı kalıcı hale getirebilmek için genel bir af ilan ederler.⁴³⁴ Bu doğrultuda genel af konusu Lozan’da gündeme getirilmişti. Buna göre Yunan ve Türk taraflarının genel bir af ilan etmeleri gerekiyordu. Bu af I. Dünya Savaşı’ndan Lozan’a kadar olan süreyi kapsamalıydı. Yunan tarafı affın geniş tutulmasından yanayken, Türk tarafı olabildiğince dar kapsamlı bir affı istiyor, hatta affın sadece gayrimüslimleri kapsamamasını istiyordu. Çünkü bu af İtilaf kuvvetlerinin işine geliyordu; büyük bir af

⁴³⁰ Aydoğdu, **a.g.t.**, s. 553.

⁴³¹ Vahdeddin, **a.g.e.**, s. 86.

⁴³² Şaduman Halıcı, “Yüz Ellilik Bir Muhibrin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, **Belgi Dergisi**, sayı:20, yıl: 2020/II yaz, s. 2343.

⁴³³ Özlem Arslan, “Gümülcineli İsmail Hakkı ve Siyasi Faaliyetleri (1908-1945)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 137.

⁴³⁴ Hakan Özoğlu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**, “150’likler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı”, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 33.

çıkarmak ülkelerin iç dinamikleri açısından bir bakıma tehlikeliydi.⁴³⁵ Buna rağmen Türk tarafı antlaşmaya ek bir protokol koydurabilmişti; yüz elli kişi af kapsamı dışında tutulabilecekti ve bunların ülkeye girişi yasaklanabilecekti, ayrıca belirlenen kişiler sürgün de edilebilecekti.⁴³⁶ 26 Aralık 1923'te TBMM tarafından genel af ilan edildi.⁴³⁷ Lozan'a göre belirtilen, 150 kişilik kontenjan bu affın dışındaydı. Artık bu 150 ismin belirlenmesi gerekiyordu. İlk etapta altı yüz kişilik, daha sonra üç yüz kişilik listeler oluşturuldu.⁴³⁸ Bu isimler için askeri veya siyasi suçlu olma şartı vardı, adi suçlar kapsam dışındaydı.⁴³⁹ TBMM'nin 16 Nisan 1924 tarihli gizli oturumunda 150 kişilik listeye karar verildi. Osmanlı hanedan mensupları liste dışındaydı çünkü daha önce hanedan hakkında çıkarılan kanuna konu olmuşlardı. Ancak Vahdettin'in yanındakiler listeye dahil olabileceklerdi. Liste kabaca; Vahdettin'in maiyeti, Kuva-yı İnzibatiye'ye katılanlar, Çerkez Ethem ile birlikte çalışanlar, düşmanla ortak mesai yürütenler başlıklarında toplanacaktı.⁴⁴⁰ TBMM'nin bu gizli oturumu epey hararetli geçmiş, tartışmalar yapılmış ve 150 kişilik listenin oluşturulmasında bir karara varılamayarak tekrar görüşülmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁴¹ 150 kişinin belirlenmesi için ikinci gizli celse oturumu 22/23 Nisan tarihlerinde yapılmış ve 150 isim belirlenmişti.⁴⁴² Kiraz Hamdi Paşa, listeye birinci sıradan girmişti, "Vahdettin'in Maiyeti" kısmında yer alıyordu.⁴⁴³

Bu isimler, bahsedileceği üzere bu üç yıllık sürede, yurtdışında Türkiye karşıtı faaliyetlerine devam ediyorlardı ve bununla ilgili hükümete raporlar geliyordu. Hal böyle olunca 150'likler, 28 Mayıs 1927 tarihli kararla Türk vatandaşlığından çıkarıldılar.⁴⁴⁴ İlerleyen zamanlarda 150'liklerin bir kısmı af istemeye başladılar. Türkiye Cumhuriyeti, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın

⁴³⁵ a.g.e., s. 34.

⁴³⁶ a.g.e., s. 37.

⁴³⁷ Jaeschke, a.g.e., C.II, s. 48.

⁴³⁸ Özoğlu, a.g.e., s. 42.

⁴³⁹ Kamil Erdeha, **Yüzellikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998, s. 18.

⁴⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.II, C.IV/39, 16 Nisan 1340 (1924), s. 435.

⁴⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.II, C.IV/39, 16 Nisan 1340 (1924), s. 454.

⁴⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.II, C.IV/44, 22-23 Nisan 1340 (1924), s. 456-462.

⁴⁴³ İlhami soysal, **Yüzellikler**, İstanbul, Gür Yayınları, 1985, s.59.

⁴⁴⁴ Erdeha, a.g.e., s. 132.

isteğiyle, bu kişilerin ailelerini göz önüne alarak bu konuda adım attı⁴⁴⁵ ve 1 Haziran 1938’de 150’likler affedildi.⁴⁴⁶ Af çıktıktan sonra 150’liklerin bazıları affı hemen kabul etmişler, bazıları biraz duraksamayla kabul etmişler, bir kısmı da affı reddetmişti. Bir kısmı da af çıkmadan önce zaten ölmüştü.⁴⁴⁷ Kiraz Hamdi Paşa da 1935’te vefat ettiğinden ötürü affı göremeyenlerdendi.

3. TARİKAT-I SALAHİyecİLERİN YARGILANMALARI VE FAALİYETLERİ HAKKINDA MAHKEMELERDE ORTAYA ÇIKAN BAZI ÖNEMLİ DETAYLAR

Romanya’da bulunan firariler Türkiye aleyhinde çeşitli girişimlere başlamışlardı: Said Molla, burada tıpkı İngiliz muhipleri gibi bir cemiyet kurma fikrindeydi, bunun için İngilizlerden, Yunanlılardan ve padişahı para almayı kafasına koymuştu. Fakat bu durum Gümülcineli İsmail’in hoşuna gitmiyordu. Diğer taraftan da Mehmet Ali Bey bir gazete çıkarma fikrindeydi. Bunun üzerine Said Molla, Gümülcineli İsmail ve Mehmet Ali Bey’i evine davet etmiş ve beraber çalışmayı teklif etmişti.⁴⁴⁸ Mehmet Ali Bey ve Gümülcineli bu teklifi reddetmiş ve ayrı çalışmaya karar vermişlerdi. Daha sonra Said Molla, Kiraz Hamdi Paşa’yı davet etmiş ve aynı teklifi ona da yapmıştı ve olumlu cevap almıştı. Buradan ayrılan Hamdi Paşa doğruca Gümülcineli’nin ikametgahına gitmiş ve onunla da olumlu yönde konuşup yardıma hazır olduğunu bildirmişti.⁴⁴⁹ Böylece Hamdi Paşa, iki tarafla da çalışarak ikili oynamaya başlamış oluyordu. Tüm bunlar olurken Kiraz Hamdi Paşa Malta’da bulunan Vahdettin’e bir mektup yazarak Gümülcineli ve Said Molla arasındaki durumu, her ikisinin de Vahdettin’den para sızdırmak niyetinde olduğunu, bu şahısları tahkir eder bir dille bildiriyordu.⁴⁵⁰ Ayrıca kendisinin ve etrafında topladığı yüzlerce kişinin son derece padişaha bağlı olduğunu, hiçbir menfaat peşinde olmadığını ve şayet emrederlerse Malta’ya yayan dahi olsa

⁴⁴⁵ a.g.e., s. 145.

⁴⁴⁶ a.g.e., s. 146.

⁴⁴⁷ a.g.e., s. 161, 162.

⁴⁴⁸ Vahdeddin, a.g.e., s. 145.

⁴⁴⁹ a.g.e., s. 149.

⁴⁵⁰ a.g.e., s. 150.

gelebileceğini söylüyordu.⁴⁵¹ Bunu üzerine Vahdettin, Kiraz Hamdi'den Halife Mecit Efendi aleyhinde gazete yazıları yazmasını istiyor ve onu adeta bir ajan olarak kullanıyordu.⁴⁵² O halde Kiraz Hamdi Paşa, daha Romanya'ya gidişinin ilk günlerinden itibaren çok taraflı oynamaya başlamıştı. Nitekim bahsedileceği üzere, ilerleyen zamanlarda bu tutumunu daha üst bir noktaya taşıyacaktı, ayrıca Tarikat-ı Salahiye, faaliyetlerine kaldığı yerden devam edecekti. Bu doğrultuda Türkiye'deki Tarikat-i Salahiyeçiler, yutdışındaki yöneticileri ile Romanya vapurlarının personeli aracılığı ile haberleşerek işlerini yürüteceklerdi.⁴⁵³

Kiraz Hamdi Paşa'nın ve Tarikat-ı Salahiyeçilerin, firarlarından sonraki sürede yürüttükleri faaliyetleri büyük oranda İstiklal Mahkemelerinden öğreniyoruz. İstiklal mahkemelerinin kurulmasının sebebi Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin içerisinde bulunduğu karmaşık durumdu. TBMM 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmişti. Buna göre vatana ihanet edenler yargılanacaktı. Bu sırada Bidayet Mahkemesi denilen mahkemeler davalara bakıyordu fakat bürokratik süreç bu mahkemelerde fazlaca uzun oluyordu. Bu sebeple hızlı işleyen bir mahkeme sistemine gerek görülmüş ve 26 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. İstiklal mahkemeleri asker kaçakları ve Hıyanet-i Vataniye kapsamına giren suçlarla ilgilenecekti.⁴⁵⁴ Bu sebeple Kiraz Hamdi Paşa ve Tarikat-ı Salahiyeçiler, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardı. Yargılamalar sırasında Tarikat-ı Salahiye'nin iç yüzü ve bir takım tarikat mensubu itirafçıların ifadeleriyle bazı gizli faaliyetleri de açığa çıkacaktı.

Şeyh Said İsyanı'ndan sonra, 2 Eylül 1925 tarihli kararname ile tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verilmişti. Buna sebep olarak bu kurumların arasında masum vatandaşların da olmasına rağmen, zararlı siyasi faaliyetler yürütmeleri gösterilmişti.⁴⁵⁵ Tarikat-ı Salahiye de her ne kadar bir İslam tarikatı niteliğinden uzaksa da netice itibarıyla bir tarikattı; tekkelerde, zaviyelerde iş görüyordu ve tam

⁴⁵¹ Vahdeddin, **a.g.e.**, s. 151.

⁴⁵² **a.g.e.**, s. 241.

⁴⁵³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt II- Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.155.

⁴⁵⁴ Cevdet Küçük, "İstiklal Mahkemeleri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiklalmahkemeleri> (Erişim Tarihi: 07.10. 2021)

⁴⁵⁵ Hasan Rıza Soyak, **"Atatürk'ten Hatıralar"**, C.I., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1973, s. 335.

olarak kanunda belirtilen zararlı faaliyetleri en ön safta yürütenlerdendi. Bu sebeple zaten faaliyetlerine son verilmesi gerekiyordu. Fakat Tarikat-ı Salahiye alelade bir yapılanma olmadığından bu kadarla iş bitmiş olmayacaktı. Faaliyetlerine yöneticilerinin firarı sebebiyle, kısa bir duraksamayla, sonrasında daha da şiddetlenerek devam edecekti. Özellikle yöneticilerinin firarından sonraki faaliyetler Türkiye’de yeni kurulmakta olan düzeni yıkmaya yönelikti.

Tarikat-ı Salahiycilerin ve tarikata hizmet eden “Distolcülerin” vatana ihanet suçuyla yargılanmaları 1925 yılı Haziran ayında, Ankara İstiklal Mahkemesi’nde başlamıştı. Mahkeme reisi Ali Bey’in ifadesiyle bu dava “Heyet-i Fesadiyecilerin davası”dır. Davanın açılması 1924 yılı sonlarında Şeyh Said İsyanı’nın ortaya çıktığı zamanlarda Distol adlı ilacı satmak bahanesiyle Anadolu’ya geçen, ordudan ilişigi kesilmiş eski bir yüzbaşı olan Osman Daver ile maliye memurlarından Nuri isimli şahısların tavırlarındaki garipliğin fark edilip tutuklanmalarıyla başlamıştı. Bu şahıslar tutuklandıklarında üzerlerinden bir komite için çalıştıklarını ispatlayacak mektuplar çıkmıştı. Polis müdürlüğü bu şahısların ilişkiler ağını da tespit etmişti. Beyazıt meydanında Kemaliyeli İbrahim’in kahvesinde hilafetçi, Nigehbancı ve İngiliz Muhiplerciler eskiden beri toplanıyorlardı ve Distolcüler bu şahıslarla yakın irtibatla olup birlikte faaliyet yürütüyorlardı. Distolcüler yakalandıktan sonra onların arkadaşları da tutuklanmış, bunların yurtdışında bulunan firari şahıslarla haberleşme halinde oldukları ve bir teşkilat için çalıştıkları evraklarla ispatlanmıştı. Bu evraklar Tarikat-ı Salahiye nizamnameleriydi.⁴⁵⁶ Ayrıca Hamdi Paşa, San Remo’ya Vahdettin’in yanına gittiği sırada Şeyh Said isyanıyla alakalı olan beyannameyi de hazırlamıştı. Bu beyanname Milletler Cemiyeti’ne sunulmuş fakat kabul edilmemişti.⁴⁵⁷ Bu şekilde başlayan Tarikat-ı Salahiye davalarına halk yoğun ilgi gösteriyordu. Mahkemeleri takip eden muhabirlerin ifadelerine göre, Tarikat-ı Salahiyciler yargılanırken büyük kalabalıklar oluşmuştu, halk mahkeme salonunun pencerelerinden dahi davayı izlemeye çalışmıştı.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.1.

⁴⁵⁷ “Son Tevkifat: İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey’in Beyanatı”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1341 (1925), No. 420, s. 2.

⁴⁵⁸ “Tarikat-ı Salahiyciler Hakkında İddianame”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.1.

Yargılamaların başladığı sırada Cumhuriyet gazetesinin bir manşeti ve karikatürü ilginçtir. Tarikat-ı Salahiye’de Padişah Vahdettin’e “Gavsul Enam” unvanı verilmişti ve bu unvan tarikatın en üst mertebesi idi. Haberde “Gavsül Enam değil levsül enam” başlığı kullanılmıştı. Gavsül enam; yaratılmışların yardımcısı, onlara yardım eden manasına geliyor. “Levs” ise pislik anlamındadır. Bunun üzerindeki karikatürde ise bir akrep yer alıyor. Akrebin kafası Padişah Vahdettin olarak çizilmişti, kuyruğuna basan bir ayak görünüyordu. Burada akrebin kuyruğu Vahdettin’in peşine takılan Tarikat-ı Salahiyeciler olarak sembolleştirilmişti. Yani yargılamaların başlamasıyla tarikat mensupları sıkıştırılmıştı ve sıra tarikatın başındakilere hatta Vahdettin’e gelecekti.⁴⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya’ya göre “bu dava, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin -özellikle Hürriyet ve İtilaf’ın- Cumhuriyet tarafından yargılanması olmuştur... Bir bakıma Vahdettin de yargılanmıştır.”⁴⁶⁰ Gerçekten de Tarikat-ı Salahiye davalarına bakıldığında mahkeme heyetinin Vahdettin üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Mahkeme başkanı Kılıç Ali Bey’e göre bu teşkilatın başında aslında Padişah Vahdettin bulunuyordu çünkü tarikatın kuruluşunda Vahdettin’in kaygıları etkiliydi. Milli hareketin başarılı olmasıyla hilafet ve Saltanat tehlikeye düşüyordu. Bu durumda halkın dini duygularına dayanarak hilafet ve saltanatın menfaatleri korunabilirdi. Bu da dini görünümlü bir siyasi yapılanma ile mümkün olabilirdi.⁴⁶¹ Ali Bey’e göre Tarikat-ı Salahiye’nin 1925 yılında başında bulunan isimler; Vahdettin, Selim ve Nizamettin Efendilerdi. Kiraz Hamdi Paşa’nın “115” rakamıyla tarikat nizamnamelerinde imzası bulunuyordu. Hamdi Paşa, Romanya’ya gelen vapurlar vasıtasıyla İstanbul ile haberleşmeyi sağlıyordu.⁴⁶² Bu durumda Kiraz Hamdi Paşa, tarikatın aslında görünen lideri konumundaydı. Zira mahkeme heyetinde oluşan kanı, tarikatın Vahdettin’e hizmet etmesinden öte bizzat başında Vahdettin’in bulunduğuydı. Ancak bu durum, Hamdi Paşa’nın tarikat için en önde çalışan ve her türlü faaliyetin başında bulunan bir isim olduğunu değiştirmiyor.

⁴⁵⁹ “Gavsul Enam Değil Levsül Enam”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

⁴⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt II- Mütareke Dönemi**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.583.

⁴⁶¹ “Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 1.

⁴⁶² “Tarikat-ı Salahiye’nin Gizli Kalan Noktaları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.2.

Tarikat-ı Salahiye'ciler Hıyanet-i Vataniye ile yargılanıyorlardı ve bunların bir kısmı tutuklanmış bir kısmı da beraat etmişti.⁴⁶³ Bazı kimseler de bilgilerine başvurulmak üzere mahkemeye çağırılmıştı. Bunlardan biri tercüman vasıtasıyla mahkemede dinlenen eski Dağıstan Hükümeti Reisi General Halilov'du. Kendisine Tarikat-ı Salahiye ile nasıl bir bağlantısı olduğu sorulmuştu. Halilov, İstanbul'a ve Ankara'ya nasıl gittiğini, nasıl Türk kimliği aldığını anlatmıştı. Daha sonra kendisinin Türk yurdunun içerisinde bulunduğu işgal durumuna çok üzüldüğünü ve bunu her yerde dile getirdiğini söylemişti. Halilov bir gün İsa Ruhi Paşa'ya da bu üzüntüsünü ifade etmiş, İsa Ruhi Paşa da onu Kiraz Hamdi Paşa ile tanıştırmıştı. Halilov, Kiraz Hamdi Paşa'dan kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın yanına göndermesini istemişti. Kiraz Hamdi Paşa da ona Sultan'ın kalben Ankara'ya bağlı olduğunu ifade ederek geçiştirmişti. Bir gün Hamdi Paşa, Halilov'a İslam birliği için bir teşkilat yaptığını söylemiş ve kendisini bu teşkilata katılmaya davet etmişti. Halilov, fırkanın neden gizli olduğunu sorduğunda Hamdi Paşa, İngilizler baskı yaptığı için böyle olduğu cevabını vermişti. Böylece General Halilov Tarikat-ı Salahiye'ye dahil edilmişti. Hamdi Paşa, o dönemde Halilov'u her şekilde elde etmeye çalışmıştı. Bir gün kendisine Vahdettin'in yardım edebileceğini söylemişti. Çünkü o zaman Halilov muhacir olmasından dolayı bir takım zorluklar yaşamıştı. Halilov'un yardımı reddetmesine rağmen Kiraz Hamdi Paşa araya girerek Sultan'ın kendisine otuz bin lira vereceğini fakat karşılığında küçük bir hizmet istediğini söylemişti. İstenilen bu hizmet; Halilov'un Kafkasya'da ünlü olması sebebiyle, Hamdi Paşa ile birlikte Bursa'ya giderek orada Dağıstanlılar ve Çerkezlerden oluşan üç süvari alayı kurmasıydı. Kurulması planlanan bu kuvvetler de gayet tabii Mustafa Kemal Paşa emrine verilmeyip Sultan'ın emrinde olacaktı. Bu durumda Halilov meseleyi anlayıp bu teklifi kesinlikle kabul etmemişti. Bu ifade neticesinde General Halilov tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştı.⁴⁶⁴ Bu durum da gösteriyor ki Tarikat-ı Salahiye, milli hareketi yok etmek için insanların etnik kökenlerini dahi bir biçimde kullanmaya çalışmış ve Halilov'un içerisinde bulunduğu zor durumdan faydalanmayı ummuştu.

⁴⁶³ "Tarikat-ı Salahiye'ciler Hakkında İddianame", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1341 (1925), No. 449, s.1.

⁴⁶⁴ "Tarikat-ı Salahiye'nin Gizli Kalan Noktaları", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1341 (1925), No. 425, s.2.

Gazeteci Ahmet Refik Bey de Tarikat-ı Salahiye'lerinde arasında yargılanmıştı. Ahmet Refik Bey bir süre HİF genel merkez üyeliği yapmış, daha sonra fırkada hâkim olan ihtiras havasından rahatsız olarak üyelikten çekilmişti. Daha sonra bir biçimde Kiraz Hamdi Paşa ile temas etmişti. Hamdi Paşa o sırada tarih kitabı yazdığı için bunu Ahmet Refik Bey'e tashih ettirmek istemişti ve fırsattan istifade Tarikat-ı Salahiye'den bahsetmişti. Hamdi Paşa ile Ahmet Refik Bey daha sonraları da görüşmüşler ve Ahmet Refik Bey birkaç defa Hamdi Paşa'nın evinde kalmış ve muhalif toplantılara da şahit olmuştu. Daha sonra Hamdi Paşa, Ahmet Refik Bey'in rızasını almadan, onu tarikata dahil etmiş ve derece vermişti. Ahmet Refik Bey de kendisini böyle şeylere karıştırmamasını söylemiş ve Hamdi Paşa'dan ayrılmıştı.⁴⁶⁵ Yani insanların rızası ve hatta haberi dahi olmadan onları tarikata kaydetmek bu kadar kolay ve mümkündür.

Hamdi Paşa ile irtibatlı olan kişiler hakkında bir şekilde soruşturmalar yapılmıştı. İltisaklı olduğu kişiler bağlamında Hamdi Paşa'nın ilişkiler ağını anlamamız açısından bunlar önemlidir. Bunlardan bir tanesi Nigehban Cemiyeti'nin kurucuları arasında gösterilen Yüzbaşı Mustafa Kemal'di. Yüzbaşı, Kızıl hançer grubuna da dahildi ve Hamdi Paşa'nın şahsi yaveri olarak Eskişehir'e de gitmişti. Bilahare Kuva-yı milliye tarafından yakalanarak idama mahkûm edilmişti. Yunanların Balıkesir'i işgalleri sırasında firar ederek Yunanlara dahil olmuştu. Bir müddet Yunanlılara hizmet ettikten sonra İstanbul'a gitmiş ve burada İngilizler ile temasları saptanmıştı.⁴⁶⁶

Mahkemeler sonucunda Tarikat-ı Salahiye, özellikle yurtdışında bulunan yöneticileri tarafından yabancı istihbarat teşkilatları ile bağlantılar kurup bu yolda Türkiye'yi yabancı devletlerin esareti altına sokmak yolunda faaliyetler yürüttüğü saptanmıştı.⁴⁶⁷ Yargılamalar neticesinde, zanlılardan otuz altısı beraat etmiş, sekizi

⁴⁶⁵ "Tarikat-ı Salahiye Müesseselerinin Muhakemesi", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1341 (1925), No. 421, s.2.

⁴⁶⁶ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)**, Kutu No. 62, Belge No. 113, (tarihsiz).

⁴⁶⁷ Bülent Çukurova, "Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti Ankara İstiklal Mahkemesi'nce 1925'te Mahkum Edilmesi ve Sonrası", **Tarih ve Toplum Dergisi**, cilt: 12, sayı:73, yıl: 1990/Ocak, s. 49 (433).

beşer, yedisi onar, on altısı on beşer sene hapis cezasına⁴⁶⁸ ve on bir kişi de 11 Ağustos 1925'te idama mahkum edilmişti.⁴⁶⁹ Kiraz Hamdi Paşa da vatana ihanet suçuyla gıyaben idama mahkum olmuştu.⁴⁷⁰ Tarikat-ı Salahiye davaları dışında Hamdi Paşa; 4 Temmuz 1920'de Ankara Bidayet Mahkemesi tarafından, Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince, Biga, Gönen, Düzce, Bolu gibi yerlerde karışıklık çıkarmak suçundan dolayı da idam cezası almıştı.⁴⁷¹ Yüzbaşı Nihat, Distolcü Nuri, Eski Yeniköy Belediye Müdürü Kemal, Arap Asım, Darendeli İsmet, Distolcü Osman Daver, Zambaoğlu Hristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi, Romanyalı Halil ve Hacı Ali ise Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na istinaden asılmak suretiyle idam edilmişti.⁴⁷²

4. 1925 YILINDAN SONRAKİ FAALİYETLERİ

Mütareke döneminde Tarikat-ı Salahiye'nin programı, İngilizlerin desteğiyle, saltanat ve hilafeti korumaya yönelikti ancak milli hareket başarıya ulaşınca tarikatın üst düzey yöneticileri çeşitli ülkelere gitmişlerdi. Türkiye'de kalan tarikatçılar ise yurtdışındaki yöneticilerden aldıkları talimatlara göre hareket ederek tarikat faaliyetlerini yürütmeye çalışıyorlardı. Bundan sonraki hedefleri de uygun ortamı hazırlayıp Vahdettin'i ülkeye geri getirmek, yüz elliliklerin hepsini affettirip yurda dönüş yollarını açmak, hilafet ve saltanatı tekrar hâkim kılmaktı. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere hedefleri arasında Kürt bölgelerine muhtariyet vermek de vardı. Bunun için de milli hareketin kurmak istediği düzen, isyanlara teşvik etmek ve suikastlar da dahil olmak üzere, her şekilde engellenmeliydi. Bunun için Anadolu'ya çeşitli kılıklarda casusular göndererek bilgi almaya başlamışlardı. Bu casuslar elde ettikleri bilgileri raporlar halinde San Remo'ya gönderiyorlardı.⁴⁷³ Bir istihbarat raporuna göre yurtdışında bu doğrultuda faaliyet gösterenlerin başında Kiraz Hamdi, Vehip Paşa, Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Mustafa Sabri ve İzmirli Hafız İsmail

⁴⁶⁸ Bazı isimler ve yargılama sonuçları: Rıfkı Molla beş sene, Cinci Ahmet on beş sene, General Halilov beraat, Lütfi Paşa beraat, İsa Ruhi Paşa beraat, Distolcü Nuri idam, Arap Asım idam, Distolcü Osman Daver idam, Ertuğrul Şakir idam....; Çukurova, **a.g.m.**, s. 48 (432).

⁴⁶⁹ Hülya Küçük, **Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 166.

⁴⁷⁰ **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁷¹ Fatih Mehmet Sancaktar, "Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 44.

⁴⁷² Soyak, **a.g.e.**, s. 338.

⁴⁷³ "Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 2.

bulunuyordu.⁴⁷⁴ Kiraz Hamdi Paşa yurtdışında da Tarikat-ı Salahiye'nin başkanı sıfatıyla hareket ediyordu ve hala tarikata taraftar toplamaya çalışarak Türkiye'deki rejim aleyhinde faaliyet gösteriyordu.⁴⁷⁵

İla-yı Vatan grubunun icra komitesi Romanya'da tekrar toplanmıştı. Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali başkanlığında, Bükreş'te bir otelde Hilafet Kongresi düzenlemişlerdi. Kongre'de, Türkiye'de kalan destekçilerinin yardımıyla suikastlar yapmak, isyanlar çıkarmak gibi planlar yapılmıştı. Kongre kararları San Remo'da bulunan Vahdettin'e de bildirilmiş ve izni alınmıştı. Şayet planlar yolunda giderse Mehmet Ali Bey sadrazam, Kiraz Hamdi Paşa da harbiye nazırı olacaktı. Kongre bittikten sonra, görev alanlar Türkiye'ye dönmüş ve teşkilatlanmışlardı. Distol⁴⁷⁶ adlı ilacın satışı için seyyar satıcı kılığında Anadolu'ya dağılıyorlardı fakat asıl maksatları hilafet komitesinin gizli beyannamelerini yaymaktı. Bu seyyar satıcılar inkılap hareketlerini kötüleyip hilafeti methederek halkı kışkırtmaya çalışıyorlardı.⁴⁷⁷

Tarikat-ı Salahiye'nin mütareke sonrası hedefleri arasında Kürt bölgelerine muhtariyet vermek de vardı. Bu sebeple söz konusu bölgelerde karışıklıklar çıkarmak bu emelleri doğrultusunda yürüttüğü faaliyetlerdendi. Buna göre Şeyh Said isyanının da bizzat hazırlığını yapmışlardı.⁴⁷⁸ Bu isyan dini mahiyet altında siyasi bir isyandı.⁴⁷⁹ Vakıf gazetesinin haberine göre 1930 yılında, Yüz ellilikler bazı yabancı devletlerin yardımıyla doğu vilayetlerinde faaliyetlerde bulunarak Kürtler ve Ermenileri ortak bir isyan hareketine sevk etmek istemişlerdir. Urfa'da çıkan Milli Gazete de bunu desteklemektedir. Buna göre; Kiraz Hamdi Paşa Irak'a gelmiş burada on gün kalmış ve sonra tekrar Romanya'ya dönmüştür. Kiraz Hamdi, Irak'ta Kral Faysal'ın sarayına gitmiş ve ona Şerif Hüseyin'den bir mektup getirmiş ve Kral Faysal'ı İngilizlerin özel karargahına davet etmişti. Çerkez Ethem de aynı tarihlerde Irak taraflarında bulunmuş ve aşiret reisleriyle temas ederek Kürtleri kışkırtma yolunda çalışmalar yapmıştı. Bu sıralarda (Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı) Mehmet

⁴⁷⁴ Çukurova, **a.g.m.**, s. 49 (433).

⁴⁷⁵ **a.g.m.**, s. 50 (434).

⁴⁷⁶ Distol: Koyun, keçi ve sığırlardaki keleş hastalığına karşı kullanılan bir ilaçtır; **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1924, No. 180, s.6.

⁴⁷⁷ "Hilafetçi Kuvvetlerin Teşkilatı", **Akis Dergisi**, 27 Kasım 1967, s.32. (Behçet Cemal).

⁴⁷⁸ "Fesatçıların Bütün Esrarı Meydana Çıktı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No. 394, s. 2.

⁴⁷⁹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları III**, İstanbul, Kaynak yayınları, 1992, s. 24.

Ali Bey de Paris'te "La Republik Anşene" (La republique en chaine – Zincirli Cumhuriyet) adlı bir gazete çıkararak neşriyat yapıyordu. Mehmet Ali Bey ve Hamdi Paşa Romanya'da birlikte oturmaları sebebiyle birbirlerine çok yakındı. Bu sebeple Hamdi Paşa'nın Irak'a gidip görüşmeler yapması ve Mehmet Ali Bey'in neşriyatları arasında bir bağlantı kurulmuştur ve bu durum Ağrı Dağı hadisesi olarak bilinen Kürt ayaklanmaları ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁸⁰ Ağrı bölgesinde, bazı zamanlarda birkaç defa isyan hareketi olmuştu. Bunların neredeyse tamamı Kürt muhtariyeti adı altında yabancı devletlerin desteğiyle yapılmıştı.⁴⁸¹ 1925'te Şeyh Said isyanı bastırılmıştı fakat isyancıların bir kısmı İran, Irak ve Suriye'ye kaçmışlardı ve orada çete savaşları şeklinde faaliyetlerine devam etmişlerdi. 1927 yılında, Lübnan'da Kürt örgütleri tarafından bir çatı altında toplanmak amacıyla bir kongre düzenlendi ve Hoybun (bağımsızlık) Cemiyeti kuruldu. 1928 yılında, Türk hükümeti genel bir af ilan ederek savaşan Kürtlere silahlarını bırakma çağrısı yaptı fakat Hoybun Cemiyeti bundan rahatsız oldu. 1929 yılına gelindiğinde de hükümet genel bir saldırı hazırlığı yaptı. Bundan sonra ise Ağrı Dağı Hadisesi'ne giden süreç başlamış oldu.⁴⁸² Bir istihbarat raporuna göre bu cemiyetin ahitnamelerini Kiraz Hamdi Paşa ve Vehip Paşa birlikte yazmışlardı.⁴⁸³

Hamdi Paşa bu yılları takiben Halep'e de gitmiş ve orada Rıza Tevfik ile toplantılar yapmıştır. Toplantıların sonunda gizli kararlar alınmış ve Şeyh Said'in oğlu Selahattin'e talimatlar verilmişti.⁴⁸⁴ Kiraz Hamdi ile Mehmet Ali yakındı fakat 1931 yılına gelindiğinde Mehmet Ali'nin Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği saldırganca telgraflar sebebiyle Hamdi Paşa onu eleştirmekten geri durmuyordu. Kiraz Hamdi Paşa Mehmet Ali için, "Abdulhamit'i jurnallemiş casus ve hafiyenin biri, vatana, millete, dinine ihanet etmiş bir mürted" diyordu. Larepublik Anşene'in görevinin de Müslümanları Avrupalılara jurnal etmek olduğunu söylüyordu.⁴⁸⁵ Hamdi Paşa, bu

⁴⁸⁰ "150'likler Ağrı Dağı Hadisesine Burunlarını Sokmak mı İstiyorlar?", **Vakit**, 7 Temmuz 1930, No. 4487, s. 2. (La Republik Anşene gazetesinin rejim karşıtı bu gibi faaliyetlerde bulunmasından dolayı yurda girişi 22 Ocak 1930'da yasaklanacaktı; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30-18-1-2 / 8-4-6 (22 Ocak 1930).)

⁴⁸¹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları III**, s. 80.

⁴⁸² Emin Karaca, **Ağrı Eteklerindeki Ateş**, "Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi" İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s. 14.

⁴⁸³ Çukurova, **a.g.m.**, s. 51 (435).

⁴⁸⁴ "Şarkta Vaziyet", **Vakit**, 26 Temmuz 1930, No. 4506, s. 3.

⁴⁸⁵ "150likler Mehmet Ali Hakkında Ne Düşünüyorlar?", **Vakit**, 6 Haziran 1931, No. 4814, s. 2.

noktada muhtemelen, ilerleyen kısımlarda muhbirlik faaliyetlerinde bahsedileceği üzere, bu yönde bir çıkış yapmıştı ve Mehmet Ali'yi eleştirmişti. Ayrıca zaten firar ettiği ilk dönemden itibaren Mehmet Ali'ye ve hatta diğer muhaliflere de samimi ve açık bir biçimde davranmamıştı. Bu sebeple Hamdi Paşa'nın bu tavrı normal görünmektedir.

Tarikat-ı Salahiye bu dönemde “Köstence, Atina, Selanik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve Bağdat'ta” şubeler açmıştı. Türkiye'de de İstanbul dışında Antalya ve Doğu şehirlerini de çalışma alanına dahil etmişti. Şark İsyanı'nın hazırlıklarında faaliyet göstermişlerdi, bunun için halkı etkilemek üzere Anadolu'da Distol satışına başlamışlardı. Kürt aşiret ağalarıyla görüşerek isyana katılmak üzere yabancı kuvvetlerin katılımını önermişlerdi ve bu doğrultuda bir savaş programı yapmışlardı. Programa göre karargâh Halep, sevk noktaları da Urfa ve Resulayn olarak tavsiye edilmişti.⁴⁸⁶ Tarikat-ı Salahiyeçiler, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir hilafet ordusu kurmayı planlamışlardı. Tarikat üyesi Nakil Bey'in ifadesine göre bu konuda Romanya'da bulunanlarla mektuplaşıyordu. Ordu Selanik'te kurulacaktı ve Halep'e geçeceklerdi. Ayrıca Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi bu dönemde görüşmüş ve kuvvetler toplamaya çalışmışlardı. Planlarına göre Silifke'den başlayarak harekete geçeceklerdi.⁴⁸⁷

Tarikat-ı Salahiye tarafından düzenlendiği düşünülen birtakım suikastlar da vardı. Bunlardan biri Vahdettin'in özel doktoru Reşat Paşa'nın ölümü ile ilgilidir. Doktor Reşat Paşa San Remo'da Vahdettin ile birlikteyken, Ankara ile temasta olduğundan şüphelenilmişti. Bunun üzerine Reşat Paşa'ya tarikat tarafından idam tehdidi içeren mektuplar gönderilmişti. Paşa'nın ölmeden önce İstanbul'a gönderdiği mektupların içeriği de bu durumu doğruluyordu.⁴⁸⁸ Reşat Paşa, Vahdettin ile beraber gittiğine pişman olmuş ve memlekete dönmeyi arzuluyor ve Vahdettin'in daha fazla yanında bulunmak istemiyordu. Bahsedilen tehdit mektupları 11 Ağustos ve 1 Eylül 1923 tarihlerinde gönderilmişti. İkinci mektupta; “Günün yakındır, hazır ol” denilmişti. İddiaya göre Reşat Paşa, Vahdettin'in San Remo'daki evinin ikinci

⁴⁸⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 336, 337.

⁴⁸⁷ “Tarikat-ı Salahiye Mensuplarının Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1341 (1925), No. 416, s. 2.

⁴⁸⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 336.

katında infaz edilmişti.⁴⁸⁹ Reşat Paşa Mart 1924'te ölmüştü ve İtalyan polisine göre olay bir cinayetti, bu çerçevede Vahdettin'in adamlarından olan Çerkez Zeki tevkif edilmişti. Daha sonra Vahdettin'in araya girmesiyle Çerkez Zeki salıverilmiş ve olayın intihar olduğuna karar verilmişti. Reşat Paşa'nın naaşı İstanbul'a nakledilip tekrar incelendiğinde durumun bir cinayet olduğu anlaşılmış ve savcılıkta dosya açılmıştı. Bu sırada Reşat Paşa'nın yakınları da cinayete dair yeni deliller bulmuşlar ve 1927 yılında İtalyan hükümetine başvurmuşlardı fakat Çerkez Zeki bir süre tutuklanıp tekrar delil yetersizliğinden serbest bırakılmış ve 1929 yılında da intihar etmişti.⁴⁹⁰ Vahdettin ile birlikte San Remo'da bulunan baş kalfa Rumeysa Aredba'nın hatıralarında da Reşat Paşa'dan bahsediliyor. Buna göre Reşat Paşa, Vahdettin'in sırdaşıydı, kimilerine göre Reşat Paşa, Vahdettin'i İstanbul'dan ayrılmaya teşvik eden kişiydi ve Vahdettin'e son derece sadıktı. Kimilerine göre de Ankara için çalışan biriydi. San Remo'da bulunduğu yıllarda ailesinden ayrı kalması sebebiyle bunalıma girmiş, akli dengesini kaybetmişti ve bu Vahdettin'in etrafındaki herkesçe o dönem biliniyordu. Bir akşam evde bir silah sesi duyulmuştu. Reşat Paşa kanlar içinde, elinde tabancayla yerde yatıyordu ve Vahdettin'de onun üzerine kapanmış halde "Paşa bunu neden yaptın?" diye bağırıyordu.⁴⁹¹ Reşat Paşa o an hayatını kaybetmemiş, hastaneye kaldırılmış ve sabah vakti ölmüştü. Reşat Paşa'nın damadı San Remo'ya gelerek cenazeyi teslim almıştı. Damat, daha sonra Vahdettin'den ve Yaver Zeki Bey'den, Reşat Paşa'yı öldürdükleri iddiasıyla şikayetçi olmuştu. Rumeysa Aredba, bunları naklettikten sonra bu iddianın kesinlikle bir iftira olduğunu belirtir ancak Zeki Bey'in de ahlaksız biri olduğunu ilave eder.⁴⁹²

5. TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİN MUHBİRLİK YAPMASI

Kiraz Hamdi Paşa 1925 yılına kadar Türkiye aleyhinde faaliyet göstermeye devam etti. Bu tarihten sonra 686 kod ismi ile Türk hükümetine muhaliflerin faaliyetleri ile ilgili bilgileri rapor etti. İç yazışmalarda kendisinden "Köstence

⁴⁸⁹ "Vahdettin'in Tabibi Nasıl Öldürüldü?", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1341 (1925), No. 444, s.1.

⁴⁹⁰ Erdeha, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁹¹ Rumeysa Aredba, *Sultan Vahdeddin'in San Remo Günleri*, ed. Edadil Açba, İstanbul, Timaş yayınları, 2009, s. 30, 31.

⁴⁹² Aredba, *a.g.e.*, s. 32.

Muhbiri” olarak bahsedildi.⁴⁹³ Diğer Yüzelliliklerle sıkça buluştu ve mektuplaştı. Vahdettin ile bağlantısını koparmadı ve Tütüncübaşı Şükrü vasıtasıyla devam ettirdi.⁴⁹⁴ Fırarından sonra Arnavutluk vatandaşlığına geçmişti.⁴⁹⁵ Arnavutluk hükümeti kendisine pasaport verdiğinden, yolculuklarında bu pasaportu kullandı. Türkiye’den firarının ilk yıllarında diğer Yüzellilikler kendisinden şüphelendi ve Rumelili olduğu gerekçesiyle de Mustafa Kemal Paşa’nın adamı olduğunu düşünmeye başladılar. Ayrıca Hamdi Paşa gittiğinde hiç fakirlik çekmemiş ve konforlu hayatına devam etmişti. Bu da diğerlerinin iddialarını kuvvetlendirmişti. Hamdi Paşa’nın paralarının nereden geldiği soruşturulduğunda da Köstence’de dolandırıcılık yaparak para kazandığı iddia edilmişti. Bu iddiaya göre Hamdi Paşa, Anadolu’daymış gibi kendi kendine mektuplar göndermiş, bu mektuplarla da Hindistan ve Arabistan’daki insanları dolandırmıştı. O dönemde firari çevrenin genel kanısı kısaca, Hamdi Paşa’nın Müslümanlık ve Türklükle alakasının olmadığı yönündeydi. Fakat tüm bunlara rağmen Hamdi Paşa, o çevrede yer almayı bir biçimde başarıyordu.⁴⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa’ya 1926 ve 1927 yılında planlanan suikastlar, Kiraz Hamdi Paşa tarafından Türk hükümetine haber verildi. Hamdi Paşa’nın muhbirliğe başlaması 1925 yılı Temmuz ayında Türkiye’nin Köstence konsolosu ile görüşmesiyle başlamıştı. Hamdi Paşa, konsolosa kendisinin zor durumundan bahsetmiş, tamamen cumhuriyetçi olduğunu, hainlik edenlerin diğerleri olduğunu, hatta şu an Gürcüleri isyana hazırladıklarını söyledikten sonra memlekete dönmek istemediğini ancak para verdikleri takdirde kendisine ne emredilirse yapabileceğini söylemişti.⁴⁹⁷ Böylece muhbirlik görevine başlamış, yaklaşık bir ay sonra da ilk maaşını almıştı. Kiraz Hamdi Paşa bazı özel görevler, seyahat gibi sebeplerle Türkiye Cumhuriyeti’nden ek ödemeler de almıştı, şayet kendisine bu ödemeler yapılmazsa başka yollara başvurabileceğini de belirtmekten geri durmuyordu. Hamdi Paşa’nın verdiği bilgiler Türkiye tarafından ciddiye alınıyor ve bunlar ışığında

⁴⁹³ Şaduman Halıcı, “Yüz Ellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, s. 2348.

⁴⁹⁴ a.g.m., s. 2349.

⁴⁹⁵ a.g.m., s. 2343.

⁴⁹⁶ a.g.m., s. 2349.

⁴⁹⁷ a.g.m., s. 2350.

firariler hakkında devletlerarası girişimlerde bulunuluyordu.⁴⁹⁸ Fakat Türk hükümetinin firariler hakkındaki bu girişimleri muhbir olması sebebiyle Hamdi Paşa'yı kapsamıyordu. 1927 yılında Türk hükümeti kendisinden özgeçmişini istedi, Hamdi Paşa özgeçmişinde kendisi hakkındaki tüm iddiaları reddettiğini yazdı ve yaverlik yapmış olmasını da, Mustafa Kemal Paşa'yı işaret ederek, kendisi gibilerin olduğunu ve bunu bir suç olarak görmediğini söyledi. 1927 yılında bir şekilde muhbir olduğu ortaya çıktı.⁴⁹⁹

Hamdi Paşa, muhbirlikte iyi işler görmüş, Türk hükümetinin beğenisini de kazanmıştı ancak çift taraflı oynadığından şüphe ediliyor ve zaman zaman can damarına basılarak ödeneğinde kesinti yapılıyordu. Hamdi Paşa da kendisini “emektar, ihtiyar, felekzede, garip” olarak niteleyerek parasının kalanını istiyordu.⁵⁰⁰ 1929 yılında Hamdi Paşa'nın hanesinde ihtilalci Ermeniler ile bir toplantı yapılmıştı, Hamdi Paşa toplantıya başkanlık etmişti. Toplantının yapılması Taşnaksutyun partisi Paris merkezi tarafından istenmişti. Bu toplantı muhtemelen Paris'teki Mehmet Ali ile de bağlantılıydı ve amaçları Türk devletini yıkmaktı. İlginç ki bu toplantıları Türk hükümeti Kiraz Hamdi'den değil Refii Cevat'tan öğrenmiş ve bu durum da Hamdi Paşa hakkındaki şüpheleri güçlendirmişti.⁵⁰¹ Bir istihbarat raporuna göre Kiraz Hamdi Paşa, Vehip Paşa aracılığıyla tanıştığı İngiliz istihbaratından birisi ile Bükreş'te görüşmüştü. Bu görüşmede Hamdi Paşa'ya muhalefetin bir çatı altında toplanması gerektiği söylenmiş ve bu yolda çalışmaya teşvik edilmişti. Hamdi Paşa bu doğrultuda 1929 yılı Ağustos ayında, Köstence, Bükreş, Viyana, Münih, Paris ve Nis üzerinden Mısır'a, oradan da Atina, Selanik, Gümölcine ve Bağdat'a geçmiş sonra tekrar Köstence'ye dönmüştü. Hamdi Paşa'nın bu yolculuğunun amacı, muhalifler ile temas etmek, buralarda çıkarılan muhalif gazeteler arasında fikir birliği sağlayarak propagandaları kuvvetlendirmek ve bir kongre düzenleyerek halife seçimi yaptırmaktı. Kiraz Hamdi Paşa bu yolculuk için bahsedilen İngiliz ajanından beş yüz İngiliz lirası almıştı. Üstelik bu seyahatten kendisini İngiliz ajanı ile tanıştıran Vehip Paşa'nın haberi olmamıştı, haberi olduğunda ise Hamdi Paşa'dan şüphelenerek onun

⁴⁹⁸ a.g.m., s. 2351.

⁴⁹⁹ a.g.m., s. 2353.

⁵⁰⁰ a.g.m., s. 2354.

⁵⁰¹ a.g.m., s. 2355.

görüşmelerini engellemeye çalışmıştı. Ancak bu seyahat Hamdi Paşa için verimli geçmiş sayılırdı. Mesela Nis'te küs olan muhalifleri barıştırmış, İskenderiye'de İngiliz konsolosunu ziyaret etmiş ve çeşitli bölgelerden Tarikat-ı Salahiye'ye aza kaydı yapmıştı.⁵⁰²

Bir görüşe göre Kiraz Hamdi Paşa, Distolcüler meselesi de dahil olmak üzere, mütarekeden sonra Tarikat-ı Salahiye'nin Türkiye karşıtı faaliyetlerine dahil olmamış, bilakis Türkiye lehine yurtdışında muhbirlik yapmıştı ve başkaları Tarikat-ı Salahiye ile ilgilenip faaliyet yürütmüşlerdi. Bu görüş Tarık Mümtaz Göztepe'nin, Tarikat-ı Salahiye'nin Hamdi Paşa tarafından kuruluş maksadının üye toplayıp padişahı para sızdırmak olduğu fikrine ve 1925'ten sonraki muhbirlik hizmetlerine dayandırılmıştır.⁵⁰³ Hamdi Paşa 1925'ten sonra muhbirlik yapmış ve gerçekten de kıymetli bilgileri Türkiye'ye aktarmıştı fakat bahsedildiği üzere daha sonra Hamdi Paşa'nın muhbirlik hizmeti Türkiye hükümeti tarafından şüpheli görülmüş ve kendisine verilen ödenek kesilmişti. Bu durumda Kiraz Hamdi Paşa'nın mütarekeden sonra Tarikat-ı Salahiye çevrelerinde yer almadığını kesin olarak söylemek mümkün görünmemektedir. Zira bu dönemde yurtdışındaki muhaliflerin yürüttüğü hemen her faaliyette bir biçimde Tarikat-ı Salahiye bağlantısı bulunuyordu. Bahsedildiği üzere, 1929 yılında Türk devletini yıkmak üzere Ermeniler tarafından Kiraz Hamdi Paşa'nın evinde bir toplantı yapılmıştı ancak muhbir olduğu halde bu bilgi Hamdi Paşa tarafından Türkiye'ye iletilmemiş, Refii Cevat'tan öğrenilmişti. Ayrıca istihbarat raporlarına göre Hamdi Paşa 1929 yılında bile Tarikat-ı Salahiye'ye farklı ülkelerden üye kaydı yapmaya devam etmişti. Üye kaydı yapması belki kendini bir noktada muhaliflere karşı kamufle etme isteğiyle açıklanabilir fakat Türk devleti aleyhinde evinde Taşnaksutyun toplantısı yapıp bunu Türkiye'ye haber vermemesi gayet tabii kendisi hakkında haklı şüpheler doğuruyor. O halde Hamdi Paşa muhbirlik hizmetinde Türkiye'ye karşı tamamen samimi değildi. Muhtemelen Kiraz Hamdi Paşa bu dönemde menfaati gereği çift taraflı olmayı tercih etmişti. Bu çerçevede gerek yürüttüğü faaliyetlerle yurtdışındaki muhaliflerin gerekse paylaştığı bilgilerle Türkiye'nin gözünü doldurma yolunu benimsiyordu.

⁵⁰² Çukurova, **a.g.m.**, s. 50 (434).

⁵⁰³ Sedat Bingöl, **150'likler Meselesi**, "Bir İhanetin Anatomisi", İstanbul, Bengi Yayınları, 2010, s. 140.

İlerleyen zamanlarda Hamdi Paşa hastalanmaya başlamış, muhbirliği artık ikinci ağızlardan yapar olmuştu ama kendine ve zekasına güveninden bir şey kaybetmemişti; Kendini İngiliz casusları ile kıyaslıyor ve onlardan daha zeki ve başarılı olduğunu düşünüyordu. Fakat Türk hükümeti ona para göndermekten çoktan vazgeçmişti. Gerçek ortaya çıkmıştı, Hamdi Paşa muhalif kongrelere gidebilmek için Türkiye’den ısrarla para istiyordu. Zira kendisi toplantılara katılamayınca Tarikat-ı Salahiye namına başka birini göndermişti. Bundan sonra Hamdi Paşa daha fazla muhbirlik yapamamış ve Türkiye’de güvendiği arkadaşlarına yazdığı mektuplarla diğer firarilerle alakalı fikirlerini belirterek böylece günlerini doldurmuş ve⁵⁰⁴ Padişah Vahdettin öldükten sonra büyük sefillik içinde kalarak hastalanmıştı, yoksulluk içerisinde 150’liklerin affını göremeden⁵⁰⁵ 18 Ocak 1935’te ölmüştü.⁵⁰⁶ “Üstünde örtü bile bulunmayan tabutu, dört hastane hademesi tarafından Anadolu Köy Mezarlığı’na nakil olunarak bir köşeye defnedilivermişti.”⁵⁰⁷ Bazı kaynaklara göre ise defin masrafları Türk hükümeti tarafından karşılanmıştı. Özel eşyaları Köstence Konsoloslugu’na, oradan da Bükreş Elçiliği’ne getirilip kızı Emine Mihrican’a verilmişti.⁵⁰⁸

Neticede Hamdi Paşa iki taraflı oynamış, iki tarafı da tam olarak memnun edememişti çünkü iki taraf da ona şüpheyle yaklaşıyor ve haklı çıkıyorlardı. Ancak her durumda Hamdi Paşa maddi olarak kazançlı oluyordu. Muhalifler tarafından tarikatçılık için, Türkiye’den de muhbirlik için para alıyordu, bu sayede diğer firariler sefalet içerisindeyken Hamdi Paşa lüks bir hayat yaşayabilmişti. Neticede Kiraz Hamdi Paşa’nın iki taraflı oynadığı gayet açıktı.

⁵⁰⁴ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2357.

⁵⁰⁵ İlhami soysal, **Yüzellilikler**, İstanbul, Gür Yayınları, 1985, s. 149.

⁵⁰⁶ **a.g.m.**, s. 2344.

⁵⁰⁷ Nevzat Vahdeddin, **Yıldız’dan San Remo’ya**, İstanbul, Arma Yayınları, 1999, s. 243.

⁵⁰⁸ Halıcı, **a.g.m.**, s. 2361, 2362.

SONUÇ

Bize göre Kiraz Hamdi Paşa'nın mütareke dönemindeki faaliyetlerinin amacı büyük bir ihtilal komitesi kurup Milli hareketi sağlam bir şekilde baltalamaktan ziyade esasen bir takım entrikalarla oradan buradan para sızdırmak ve gösterişli bir mevki elde etmek olmuştur. Tabii bunu yaparken rütbesini düşürüp, bir şekilde onu askerlikten emekli eden İttihatçılardan da dolaylı olarak intikam almış ve kendince hak ettiği konuma yükselmiş olacaktı. Hamdi Paşa gibi kişisel hırsları güçlü ve sefahate meyilli olan birisi için bu hedef de gayet yerindeydi. Hamdi Paşa cemiyet-tarikat faaliyetlerini yürütürken Milli mücadeleye karşı olan hemen her kesimle, bilhassa İngilizlerle, işbirliği içerisinde olmak istemişti. Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Kiraz Hamdi Paşa'nın gerçekten zeki ve ikna yönü güçlü bir insan olduğu düşünülürse, maddi kazanç kapısı olarak yalnızca sarayı görmediği kuvvetle muhtemeldir. Bir ihtimal İngilizlerden de kazanç sağlamayı düşünmüş olabilir.

Yirminci Kolordu Kumandanlığı için Kiraz Hamdi Paşa aslında ikinci seçenektir. İlk teklif Hulusi Paşa'ya yapılmış, onun Kuva-yı Milliye'nin de baskısıyla görevi kabul etmemesi üzerine Kiraz Hamdi Paşa'nın ataması gerçekleşmişti. İstanbul Hükümeti'nin mevcut şartlarda Babıali'nin emirlerini harfiyen yerine getirecek güvenilir isimlere ihtiyacı vardı ve muhtemelen Kiraz Hamdi'nin bu kategoride yer alıp almadığı belirgin değildi. Nitekim Hamdi Paşa, Eskişehir'de bulunduğu sırada zaman zaman kafasına göre hareket etmeye teşebbüs etmiş ve mahalli idarecilerle ve İngilizlerle ters düşmüştür.

Hamdi Paşa Yirminci (veyahut sonradan değişen ismiyle Beşinci) Kolordu Komutanı olarak Ankara'ya doğru yola çıktığında evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Çünkü Hamdi Paşa, Ali Fuat Paşa'nın yerine Ankara'da hazır bulunan Yirminci Kolordu'ya atanmıştı ancak halkın kendisini istememesi nedeniyle Eskişehir'de kalmaya mecbur olmuş ve gerek kolordu numarası gerekse karargâh değiştirilerek kendisine subaysız bir kolordu (Beşinci Kolordu) uydurulmuştu. Öyle veya böyle bu vesileyle Hamdi Paşa kısa bir müddet Eskişehir'de kalma imkânı bulmuş ve bu sürede İngilizlerle ve Mutasarrıfla beraber çalışmıştı. Hamdi Paşa kolordu komutanı

sıfatıyla gönderildiği görevinde kendisinden bekleneni karşılayabilmiş miydi? Komutanlık yapma açısından bakılırsa görevini yerine getirememişti ancak bu Hamdi Paşa dışında gelişen bir meseleydi ve oluşan yeni durumda Eskişehir’de boş durmadığını göstermek istercesine bazı temaslarda bulunmuş ve olup biten her şeyi İstanbul’a aktarmıştı. Görünen o ki Hamdi Paşa bir ordu komutanından çok muhaberatçı gibi iş yapmıştı. Eskişehir’de görev yaptığı sıralarda adeta İstanbul’un gözü kulağı gibi hareket etmiş ve yazışmalardan anladığımıza göre Harbiye Nezareti tarafından taktir de edilmişti. Bu noktada, askeri anlamda faal olamayan Kiraz Hamdi Paşa’nın aslında yeni durum karşısında işlevinin bir çeşit muhaberat yapmak ve ne tarafta olduğu tam olarak anlaşılamayan bazı insanları ikna yoluyla kendi taraflarına çekmek olması muhtemeldir. Hamdi Paşa’nın ikna kabiliyetinin yüksek olduğu açıktır; padişah başta olmak üzere birçok kişiyi bir takım fikirlere inandırabilmesi ve hemen her seferinde kendi hedefinde muvaffak olması bunun işaretidir. Ayrıca bu dönemde zimmetine mal geçirerek cebini doldurmayı da ihmal etmemişti ve kendince bu işten kazançlı çıkmış dahi sayılabilirdi. Ancak ikna kabiliyeti ne kadar yüksek olursa olsun ve istihbari faaliyetleri ne denli taktir edilirse edilsin sonuç olarak Kiraz Hamdi Paşa kolordusuz bir kolordu kumandanı olmaktan kurtulamamıştır. Hamdi Paşa bu başarısızlığın sebebi olarak da kendisini görmemiş, suçu padişahın acziyetine yükleyerek belki de kendi itibarını korumak istemişti. İstanbul’a dönüşü meselesinde milli hareket tarafından kendisine itidalli bir dil kullanılmıştı. Muhtemelen Hamdi Paşa’nın ikili davranmaya meyilli tabiatı anlaşılmış, oluşabilecek durumlara göre menfaati icabı saf değiştirebileceği sezilerek ondan belki de ilerisi için istifade edilebileceği düşünülmüştü. Nitekim bu görüşün isabetli olduğu ilerleyen zamanlarda anlaşılacak ve firarından sonra Türkiye Cumhuriyeti için muhbir olarak kullanılacaktı. Ancak tabi ki insanın tabiatı değişmiyordu ve muhbirlik hikayesi de ikili oynadığının fark edilip kendinden şüphe edilmesiyle son bulacaktı.

Saray ve birtakım muhaliflere göre Damat Ferit Paşa dışındaki sadrazamlar Anadolu’ya karşı yeterince kararlı görülüyordu ve bu sebeple zaman zaman kabine değiştirilmeye çalışılıyor, yerine mümkünse İngilizci bir kabine getirilmek isteniyordu. Kabine kurma girişimlerinde sadrazamlık için Müşir Zeki Paşa’nın ve

daha çok Damat Ferit Paşa'nın ismi geçiyor ve Kiraz Hamdi Paşa her ikisi için de çalışıyordu ve kurulması tasarlanan kabinelerde kendisine uygun bir nazırlık verilmesi için gayret ediyordu. İlkeli bir siyasi tutuma sahip olmaktan uzak bulunan Hamdi Paşa'nın amacının şu veya bu ismin kuracağı bir kabinede vazife almaktan ibaret olduğu söylenebilirse de bir diğer açıdan bakıldığında onun milli harekete karşı kurulacak herhangi bir kabineyi destekleyerek tutarlı bir davranış sergilediği de ileri sürülebilir. Söz konusu Hamdi Paşa olunca zaten bu türden saf değiştirmeler oldukça olağan görünüyordu, hatta kendisine verilecek nazırlık bile onun için fark etmiyordu.

Mütareke döneminde ortaya çıkmış milli harekete düşman oluşumların çoğunda aynı isimler bulunuyordu. Kiraz Hamdi Paşa da İngiliz Muhipleri, Askeri Nigehban, Kızılhançer, Cemiyet-i Ahmediye, Anadolu İttihad-ı Vatan Grubu, Necat ve İtila Cemiyeti gibi oluşumların hemen hepsinde yer almıştı. Ancak asıl teşebbüslerini resmi olarak kurduğu İla-yı Vatan ve onun yer altı uzantısı olarak görülen Tarikat-ı Salahiye çatısı altında gerçekleştirmişti. İla-yı Vatan nizamnamesinden anladığımıza göre iç siyaset ve uluslararası ilişkilerde izlenmesi gereken yol öncelikle hilafet ve saltanat üzerinden çiziliyordu. Halifelige saygı duyan, onu tanıyan her devletle iyi geçinilecekti. Bağımsızlık, hürriyet gibi kavramlardan söz edilmiyordu. O halde bu kavramlar İla-yı Vatancılar için, en iyi ihtimalle, ikincil bir öneme sahipti; onlar için esas olan halifeliğin korunmasıydı veya böyle gösterilme ihtiyacı hissedilmişti. Çünkü bu çerçevede cemiyet tarafından padişaha çeşitli vaatlerde bulunularak özellikle Hamdi Paşa tarafından kazanç elde ediliyordu.

Padişahın itimadını kazanmak için elbette cemiyet çevresinde nüfuzlu bir kalabalık toplamak gerekiyordu. Öte yandan M.M. Grubu raporlarında, İla-yı Vatan ve Tarikat-ı Salahiye'nin Anadolu cereyanına karşı olanları aza olarak kabul ettiği belirtilir. Eğer bu şekilde bir görüş mevcut ise Kiraz Hamdi Paşa'nın defterine kaydettiği isimlerin çoğunun Hamdi Paşa'nın teşkilatları ile bağlantılarının ispatlanamaması ve zaten kendilerinin de bu bağlantıyı ısrarla reddetmelerine bu noktada bir açıklama getirilebilir. Yani Kiraz Hamdi Paşa'nın defterine üye olarak yazdığı isimlerin aslında bir kısmının belki milli harekete muhalif fikirde olduğu

fakat sırf muhalif olduğu için Hamdi Paşa'nın onları defterine habersizce kaydetmiş olması muhtemeldir. İstiklal Mahkemeleri de bunu doğrulamış ve zanlıların çoğu beraat etmiştir.

Kiraz Hamdi Paşa'nın maddi çıkar odaklı faaliyetlerini Osmanlı-İslam toplumunun dini hassasiyetlerini gözetererek İslami bir kılıfa sokmaya özel çaba sarf ettiği söylenebilir. İlk önce siyasi bir yapılanma olup din aroması da barındıran İla-yı Vatan, hemen ardından bir tarikat kurma ihtiyacı hissedilerek Tarikat-ı Salahiye kurulmuştu. Bu ihtiyacın hissedilmesi, yasal bir cemiyetle gerçekleştirilebilecek faaliyetlerin sınırlı olmasından kaynaklanıyordu muhtemelen. İla-yı Vatan resmi bir yapılanma idi, Tarikat-ı Salahiye ise bunun aksine bir yeraltı örgütü niteliğindeydi. Son tahlilde iki yapı da aynı menbadan beslenerek siyaset yapan oluşumlardı. Tarikat-ı Salahiye küçük bir farkla halkın taassubundan daha fazla istifade edebiliyordu çünkü bir 'tarikat'tı ve dini istismar etmek burada bir yöntemdi.

Tarikatı Salahiye nizamnamesinde tarikata kabul için düzenlenen bir takım detaylı yemin töreninden bahsediliyordu. Fakat görünen o ki pratikte bu merasimleri atlamışlar ve bir an önce kalabalık toplamaya çalışmışlardı. İş, insanların haberi olmadan onları tarikata kaydetmeye kadar varabilmişti. Nizamnamelerin son derece teferruatlı olması muhtemelen padişaha ciddiyetle çalışan büyük bir yapılanma kurulacağı umudunu vermek içindi. Ancak bu detaylar sadece kağıt üzerinde kalıyordu. Ayrıca nizamnamede Tarikat-ı Salahiye İslami bir yapı olarak anlatılmış ve bu yön özellikle vurgulanmıştı. Fakat mahkemelerde ortaya konan delillere bakılırsa, tarikatın İslami kaygılardan epeyce uzak hareket ettiği söylenebilir.

İla-yı Vatan veya Tarikat-ı Salahiye'nin bizzat şu veya bu büyük faaliyeti hayata geçirdiğini kolaylıkla söyleyemeyiz çünkü mütareke döneminde milli hareket karşısında kurulmuş olan herhangi bir cemiyet veya teşkilat tek başına hareket etmiyor, hemen hepsi müşterek faaliyet yürütüyorlardı. Bu cemiyetlerden birine mensup bir şahıs yüksek ihtimalle en az bir teşkilat içerisinde daha bulunuyordu. Kiraz Hamdi Paşa da bunların birçoğunun kurucuları arasında yer alıyordu. Dolayısıyla eylemleri bir cemiyete mal etmek bu noktada zorlaşıyor. Çünkü muhalifler "Milli hareket aleyhinde olsun da hangi teşkilat eylem yaparsa yapsın"

şeklinde, yani sonuç odaklı düşünüyorlardı. Kiraz Hamdi Paşa da bu şekilde düşünmüştü belki fakat onun asıl maksadı bu cemiyet-teşkilat bolluğu içerisinde kendi cebine bir şeylerin girmesiydi.

Gerek İla-yı Vatan gerekse Tarikat-ı Salahiye bir kimlik sorunu yaşıyordu. Önce kurulan İla-yı Vatan Cemiyeti'nin nizamnamesine baktığımızda adeta bir seçim beyannamesi tarzında kaleme alındığını görüyoruz. Arşiv belgelerinde de Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir cemiyet olan İla-yı Vatan için bazen “fırka” bazen de “cemiyet” tabiri kullanıldığı görülüyor. Gayrı resmi Tarikat-ı Salahiye için de aynı belirsizlik söz konusu. Hatta bu belirsizlik tarikat içerisinde de tartışılıyordu. Üyeler dahi içerisinde bulundukları yapının tam olarak ne olduğu konusunda net bir fikre sahip değillerdi. Bu da bize bu yapıların fikirsel temeli çok zayıf, çıkar amaçlı alelacele kurulmuş yapılar olduğu intibasını veriyor. Her ne kadar gerçekten milli mücadeleyi baltalamayı amaç edinmişlerse de, belirttiğimiz gibi şahsi çıkarların öne çıktığı ve görünen ve propaganda edilen amacın bir ambalaja dönüştüğü yapılar gibi görünüyor.

Görünen tabloya göre ve genel kanının aksine, İla-yı Vatan Cemiyeti ve Tarikat-ı Salahiye aslında hilafet ve saltanata bağlılık dışında söylem olarak çok da birbirlerine benzemiyorlardı. İla-yı Vatan, belki de resmi bir yapı olması sebebiyle perde arkasındaki maksadını gizlemek durumunda kalıyordu ve sıradan bir cemiyet veya siyasi parti gibi davranıyordu; söylemlerinde dikkatliydi. Tarikat-ı Salahiye ise, her ne kadar gizli bir örgüt olsa da, rengini belli ediyordu. Yani İla-yı Vatan'ın muhtemel gizli umutları, Tarikat-ı Salahiye'de hayata geçirilmek isteniyordu. İla-yı Vatan da Tarikat'ı Salahiye'ye öncülük ederek vazifesini yapmıştı. Zaten Kiraz Hamdi Paşa ve beraberindekilerin maksadının, cemiyet nizamnamesinde belirttikleri gibi hayır hasenat işleri yapmak veya gösterdikleri gibi sosyal hassasiyetleri ön plana almak olması mantıksız olurdu. Zira Kiraz Hamdi Paşa'nın, her ne kadar bazıları ispatlanmasa da, Yirminci Kolordu kumandanlığı döneminden 1930'lara kadar cinayet, suikast, isyana teşvik gibi sebeplerle sicili epeyce kabarıktır.

Tarikat-ı Salahiye daha kuruluşunda uzun soluklu olması niyetiyle kurulmuştu. Gerçekten de Mütareke döneminden 1930'lara kadar faaliyet

gösterebilmişti ve bu süre boyunca da muhalif teşebbüslerini devam ettirmişti. Tarikat-ı Salahiye veya İla-yı Vatan milli hareketin aslında ne türden güçlüklerle mücadele ettiğini anlamak adına önemlidir. Diğer taraftan özellikle yargılamaların yapıldığı mahkemeler, bunların basına yansması ve kamuoyunun mahkemelere gösterdiği yoğun ilgi ise, muhaliflere karşı gösterilen tavır özelinde, dönemin zihniyetini tahlil etmek üzere bir laboratuvar gibidir.

Özellikle Tarikat-ı Salahiye ve İla-yı Vatan'ın tüm günahını Hamdi Paşa'ya yüklemek yanlış olur. Belki o teşvik edilmişti ve kendi menfaati için bu oluşumlar adına canla başla çalışmıştı ama asıl pay iddianamelerde de ifade edildiği gibi daha büyük makamların bu oluşumların arkasında olmasıdır.

Hamdi Paşa ile teması olan herkes bir şekilde zan altında kalıyordu ve sonra bu şahıslar hakkında istihbarat çalışmaları yapılıyordu. Bunlar bir şekilde aklanıyorlar veya asıl maksatları ispatlanıyordu. Son tahlilde Kiraz Hamdi Paşa'nın, ne maksatla olursa olsun, kurduğu oluşumlar ve fikirleri bir takım olumsuz sonuçlara sebep olmuştu. Bunlardan en önemlisi, bir şekilde temas ettiği ve meşhur defterine kaydettiği, belki de masum olan insanların isimlerinin böyle bir mevzuda anılması ve haklarında şüpheye düşülmesiydi.

Hamdi Paşa'nın peşinden gittiği değerlere bağlılığı sorgulanmalıdır. Eskişehir'de kolordu kumandanlığında bulunduğu sıradaki tavrı, kabine kurma teşebbüslerindeki tavrı, tarikat-cemiyet çalışmalarındaki tavrı ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti adına yürüttüğü muhbirlik faaliyetleri... Bunların hemen hepsinde Hamdi Paşa ikili oynamış, net bir duruş sergilemekten kaçınmıştı. O halde Kiraz Hamdi Paşa asla bir dava insanı değildi. Menfaatlerinin peşinden gitmek için günlük ideolojileri kendisine siper edinmişti. Ayrıca tarikat-cemiyet işlerinde de bu yapılar adına bağımsız olarak gerçekleştirilen dişe dokunur bir faaliyet görünmüyor. Dolayısıyla bu oluşumların aslında o dönemde fazlaca abartıldığı söylenebilir. Muhtemelen pek çok milli mücadele karşısı teşebbüs de Tarikat-ı Salahiye'ye mal edilmiş olmalı.

Kısaca söylenebilir ki Hamdi Paşa kendi hesabına başarılı ve öngörülü bir insandı. Her durumda güçlü olan tarafa yaslanarak bir şekilde kazançlı çıkmayı

başarabilmişti. Bunu yaparken de muhtemelen kendini garantiye almak adına tüm kapıları kapatmamış, kimseyi küstürmemeye dikkat etmiş ve bu davranışının meyvelerini de toplamıştı. Mesela muhaliflerin firarından sonra, ölümüne yakın birkaç yıl hariç, maddi sıkıntı çekmeyen nadir kişilerden biri Hamdi Paşa'ydı. Sonuç olarak Hamdi Paşa, büyük dertleri veya davası olan, şu veya bu şahıs için mücadele eden biri değil, kendini öyleymiş gibi gösterip günü kurtarmaya ve kendi hesabına çalışan bir tipti.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- I- Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)**
- II- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)**
 - a) Atatürk Koleksiyonu (ATA)
 - b) İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)
- III- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**
 - a) Bab-ı Ali Evrak Odası (B.E.O.)
 - b) Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ.)
 - c) Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye (DH. İ. UM.)
 - d) Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)
 - e) Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT)
 - f) İrade Taltifat (İ. TAL.)
 - g) Meclis-i Vükela (MV)

YAYIMLANMIŞ BELGELER VE RESMİ YAYINLAR

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C. III, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1992.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl:12, No: 46, Aralık 1963, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Heyet-i Temsiliye Kararları, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Sivas Kongresi Tutanakları, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919-Kasım 1920), C.I, Hazırlayan: Çiğdem Arslan, Mustafa Toker, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR

I- Gazeteler

Alemdar

Cumhuriyet

Haber

Milliyet

Son Posta

Takvim-i Vekayi

Tan

Vakit

II- Dergiler

Akis Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Belgi Dergisi

Belleten

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Ekev Akademi Dergisi

Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

ANSİKLOPEDİLER

Atatürk Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

HATIRALAR

Aredba, Rumeysa: **Sultan Vahdeddin'in San Remo Günleri**, ed. Edadil Açba, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

Cebesoy, Ali Fuat: **Kuva-yı Milliye'nin İıyüzü**, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.

_____: **Milli Mücadele Hatıraları**, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2000.

Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1969.

- Günsav, Bekir Sami: **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, yay. haz.: Muhittin Ünal, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, C.I, yay. haz.: Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni**, C. I, İstanbul, Emre Yayınları, 2000.
- Özalp, Kazım: **Milli Mücadele (1919-1922)**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, C.I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1973.
- Tansu, Samih Nafiz: **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, Ararat Yayınevi, 1969.
- Uzer, Tahsin: **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, yay. haz.: Celalettin Uzer, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- Vahdettin, Nevzat: **Yıldız'dan San Remo'ya**, İstanbul, Arma Yayınları, 1999.

İNCELEME ESERLER

- Akşin, Sina: **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- _____ : **İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.I
“Mutlakıyete Dönüş 1918-1919”, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

- _____ : **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.II “Son Meşrutiyet 1919-1920”**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004.
- Alexander, Charles: **The Ku Klux Klan in the Southwest**, Kentucky, University of Kentucky Press, 1965.
- Baykal, Hülya; Baykal, Tan: **Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını**, Ankara, Minel Yayın, 2016.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Bingöl, Sedat: **150’likler Meselesi**, “Bir İhanetin Anatomisi”, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.
- Çukurova, Bülent: **Kurtuluş Savaşı’nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara, Ardıç Yayınları, 1994.
- Erdeha, Kamil: **Yüzellilikler yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998.
- Goloğlu, Mahmut: **Milli Mücadele Tarihi, C.II “Sivas Kongresi”**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969.
- Güllü, Ramazan Erhan: **Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.
- Güneş, İhsan: **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler**, “Programları ve Meclis’teki Yankıları 1908-1923”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- _____ ; Yakut, Kemal: **Osmanlı’dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.

- Jaeschke, Gotthard: **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.I “Mondros’tan Mudanya’ya Kadar 30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- _____: **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C.II “Mudanya Mütarekesi’nden 1923 Sonuna Kadar 11 Ekim 1922-31 Aralık 1923”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Karaca, Emin: **Ağrı Eteklerindeki Ateş**, “Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi”, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Koylu, Zafer: **Esaretten Özgürlüğe 423 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir**, Eskişehir, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2010.
- Küçük, Hülya: **Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası**, C.I “1919-1980”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Özata, Metin: **Atatürk ve Hekimler**, İstanbul, Demkar Yayınevi, 2005.
- Özoğlu, Hakan: **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**, “150’likler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı”, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II “Erzurum Kongresi’nden TBMM’ye 23 Temmuz 1919- 22 Nisan 1920”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

- Selek, Sabahattin: **Anadolu İhtilali**, C.II, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- Sofuoğlu, Adnan: **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Soysal, İlhami: **Türkiye’de Masonluk ve Masonlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1978.
- _____ : **Yüzellilikler**, İstanbul, Gür Yayınları, 1985.
- Şimşir, Bilal: **Ankara... Ankara “Bir Başkentin Doğuşu”**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II “Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- _____ : **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.II “Mütareke Dönemi”, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Yıldırım, İsmail: **Milli Mücadele’nin Başlangıcında Eskişehir**, Eskişehir, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1998.

MAKALELER

- Aslan, Çiğdem;
Bozoğlu, Nural: “Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti talimat-ı esasiyesi ve Nizamnamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, sayı: 27,28, Mayıs-Kasım 2001, s. 400-415.
- Cemal, Behçet: “Hilafetçi Kuvvetlerin Teşkilatı”, **Akis Dergisi**, 27 Kasım 1967, s. 32.

- Çevik, Zeki: “Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, sayı: 10, yıl: 5/2006, s. 1-23.
- Çukurova, Bülent: “Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti Ankara İstiklal Mahkemesi’nce 1925’te Mahkum Edilmesi ve Sonrası”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, cilt: 12, sayı:73, yıl: 1990/Ocak, s. 40 (424)-51(435).
- Eraslan, Cezmi: “Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt: 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 608-644.
- Erdem, Şerafettin Can: “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Kuva-yı Milliye Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı: 4, yıl: 2 / Ağustos 2004, s. 23-29.
- Haksever, Ahmet Cahit: “Osmanlı’nın son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşibendilik Örneği”, **Ekev Akademi Dergisi**, sayı: 38, 2009, s. 48-55.
- Halıcı, Şaduman: “San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir ‘İttihatçı’ ve ‘Üç Yüzellilik’ ”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı: 22, yıl: 11 (Güz 2015), s. 267-303.
- _____: “Yüz Ellilik Bir Muhibirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, **Belgi Dergisi**, sayı:20, 2020/II, s. 2243-2364.
- Özer, İsmail: “Mütareke Döneminde Faaliyet Gösteren Kuva-yı Milliye’ye Muhalif İngilizlere Muhip Cemiyetlerden İla-yı Vatan Cemiyeti”, **Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi**, sayı: 29, cilt: 13, 2020, s. 451-462.

Sonyel, Salahi R.: “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması”, **Belleten Dergisi**, sayı: 209, cilt: 54, 1990, s. 381, 382.

TEZLER

Arslan, Özlem: “Gümülçineli İsmail Hakkı ve Siyasi Faaliyetleri (1908-1945)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Aydoğdu, Murat: “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti –Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

_____: “Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul’un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Bozkurt, Abdurrahman: “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Boztaş, Şener: “Birinci Dünya Savaşı Biterken Türk Basınında Türkiye-Almanya İlişkileri: İkdam, Sabah, Tanin Gazeteleri, Ekim-Aralık 1918”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Erdem, Şerafettin Can: “Sadrazam Damat Ferit Paşa”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Sancaktar, Fatih

Mehmet:

“Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

EKLER

Ek-1

“Yaveran-ı Hazret-i Şehriyeri’den Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Miralayı Hamdi Bey”

Abdullah Freres, IRCICA Kütüphanesi, Sayısal Arşiv, Yer: FAY.30.01.18.

Ek-2

“Kızıl Haçerclilerden daha beter bir hain ve Tarikat-ı Salahiye’nin başı: Kırız Hamdi”

“Bizde Casusluk”, **Tan**, 27 Temmuz 1935, no: 96, s. 4.

Ek-3

“Gavsü'l-Enam Değil Levsü'l-Enam”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), no: 394, s. 1.

Ek-4

Tarikat-ı Salahiye toplantılarının resmedildiği bir görüntü.

Cumhuriyet, 22 Temmuz 1341 (1925), no: 431, s. 1.